

Istanbul
GEDİK
University
2651-5229

International Journal of
Economics, Administrative
and Social Sciences

IJEASS

Cilt:2 - Sayı: 1 Yıl : 2019

İstanbul Gedik Üniversitesi / Istanbul Gedik University

İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Dergisi

International Journal of Economics, Administrative and Social Sciences (IJEASS)

2019 Haziran Cilt:2 Sayı:1

IJEASS, yılda iki kez yayımlanan hakemli dergidir.
IJEASS is a peer-reviewed journal published twice a year.

Dili: Türkçe – İngilizce
Language: Turkish – English

ISSN: 2651-5229

İMTİYAZ SAHİBİ / PUBLISHER

Zafer Utlu, Professor
Istanbul Gedik University

YÖNETİCİ / MANAGER

Gülperen Kordel
Istanbul Gedik University

YAYIN KOORDİNATÖRÜ / PUBLICATION COORDINATOR

Nigar Dilşat Kanat
Istanbul Gedik University

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Editör / Editor

Deniz Ünan Göktan, Assistant professor
Istanbul Gedik University

Yardımcı Editörler/ Associate Editors

Tanyeri Uslu, Assistant professor
Istanbul Gedik University

Selim Sezer, Assistant professor
Istanbul Gedik University

Özlem Denli, Assistant professor
Istanbul Gedik University

Dilek Çelik, Assistant professor
Istanbul Gedik University

ULUSLARARASI DANIŞMA KURULU / INTERNATIONAL ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Gülsevil Alpagut, Istanbul University
Prof. Dr. Yener Altunbaş, Bangor University
Prof. Dr. Mehmet Asutay, Durham University
Prof. Dr. Kerim Atamer, Istanbul Gedik University
Prof. Dr. Nur Centel, Koç University
Asst. Prof. Dr. Nikos Christofis, Shaanxi Normal University
Assoc. Prof. Dr. Murat Volkan Dülger, Istanbul Aydın University
Prof. Dr. Robert Petros Ghazaryan, NAS RA International Scientific Educational Center
Prof. Dr. Mehmet Hasan Eken, Kırklareli University
Prof. Dr. İsmail Hakkı Eraslan, Düzce University
Prof. Dr. Erol Esen, Akdeniz University
Prof. Dr. Gökhan Malkoç, Medipol University
Prof. Dr. Nilüfer Narlı, Bahçeşehir University
Asst. Prof. Dr. Aslı Telseren Ömeroğlu, Doğuş University - Universite Sorbonne Paris / Cite Paris 7 Diderot
Assoc. Prof. Dr. Ozan Örmeci, Istanbul Gedik University
Asst. Prof. Dr. Bilal Solak, Kyrgyz- Turkish Manas University
Dr. Tomasz Stepniewski, The John Paul II Catholic University of Lublin
Asst. Prof. Dr. Rahime Süleymanoğlu-Kürüm, Istanbul Gedik University
Prof. Dr. Haluk Yavuzer, Medipol University

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES FOR THIS ISSUE

Asst. Prof. Dr. Ayşegül Akdemir, Istanbul Gedik University
R.A.Dr. Zehra Binnur Avunduk, Istanbul University
Lec. Dr. Fatma Sönmez Çakır, Bartın University
Asst. Prof. Dr. Burcu Kaya Kızılöz, Eastern Mediterranean University
Asst. Prof. Dr. Rahime Süleymanoğlu-Kürüm, Istanbul Gedik University
Asst. Prof. Dr. Zeynep Maçkalı, Istanbul Arel University
Asst.Prof.Dr. Songül Miftakhov, Istanbul Gedik University
Asst. Prof. Dr. Selma Şekercioğlu, Istanbul Arel University
Asst. Prof. Dr. Aslı Telseren Ömeroğlu, Doğuş University - Universite Sorbonne Paris / Cite Paris 7 Diderot
Asst. Prof. Dr. Ahmet Özcan, Istanbul Gedik University
Asst. Prof. Dr. Melek Yurdakul, Istanbul Gedik University

AMAÇ VE KAPSAM / AIMS AND SCOPE

İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Dergisi, sosyal bilimler alanında özgün bilimsel araştırma ve değerlendirmelere yer vererek alandaki bilimsel birikime katkı sağlamayı ve disiplinler arası çalışmayı teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Ekonomi, işletme, uluslararası ticaret, finans, yönetim, pazarlama, psikoloji, sosyoloji, uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi, kamu yönetimi, hukuk ve ilgili alt-alanlarda çalışmalara yer vermektedir. Dergi özgün araştırma ve teorik makaleleri, istatistiksel analizleri, örnek olayları ve kitap eleştirilerini yayımlamaktadır.

International Journal of Economics, Administrative and Social Sciences aims to contribute to the existing academic literature and encourage interdisciplinary work through publishing outstanding, original research and review. The journal publishes empirical and theoretical articles, statistical analysis, case studies and book reviews. Topics related to this journal include but are not limited to economics, business, international finance and trade, marketing, management, psychology, sociology, political science, public administration, international relations and law.

İstanbul Gedik Üniversitesi – İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Cumhuriyet Mah. İlkbahar Sk. 34841
Yakacık-Kartal/İSTANBUL
E-Mail: ijeass@gedik.edu.tr

İstanbul Gedik Üniversitesi'nin resmi yayın organıdır.
Her Hakkı Saklıdır. Makalelerin sorumlulukları yazara aittir.
All rights reserved. Authors are fully responsible for their paper.

YAYIN KURULUNDAN / EDITORIAL NOTE

Merhaba,

İstanbul Gedik Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi tarafından yayımlanan International Journal of Economics, Administration and Social Sciences (IJEASS) dergisinin yeni sayısını sizlere ulaştırmanın gururunu yaşıyoruz. Bu dergiyle üniversitemizin Türkiye ve dünya ölçeğindeki akademik birikime yeni katkılar yapmasını ve sosyal bilimler literatürünün ilerletilmesini umuyoruz.

IJEASS'ın Haziran 2019 sayısında, "2018 Genel Seçimler Öncesi Ak Parti-MHP Cumhur İttifakı'nın Seçmen Nezdindeki Toplumsal Algısı", Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecinde Sosyal Politika ve İstihdam Projelerinde Kadının Yeri", "Modern Agoralarda Esnek Çalışma: Sosyolojik Bir Saha Araştırması" ve "Serbest Çağrışım Üzerine Derleme: Yöntemler, Teoriler ve Psikolojide Kullanım Alanları" başlıklı dört makale yer alıyor.

Yılda iki kez yayımlanan ve Türkçe ve İngilizce makalelerin kabul edildiği dergimizin Aralık 2019 sayısı için makalelerinizi bekliyoruz.

Dear Readers,

We are glad to announce the new issue of International Journal of Economics, Administrative and Social Sciences (IJEASS), published by Istanbul Gedik University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences. We hope that IJEASS will make new contributions to the scholarly work at both local and global levels and will enhance and advance social science literature.

This issue includes four articles: "The social Perception of Electors Regarding the Peoples' Alliance Between AK Party and MHP Before the 2018 General Elections", "Place of Women in Social Policy and Employment Projects at the EU – Turkey Negotiation Process", Flexible Working in Modern Agoras: A Sociological Field Research" and "A Review on Free Association: Methods, Theories, and Applications in Psychology".

New submissions for December 2019 issue are welcomed for IJEASS. The journal is published twice a year and articles both in Turkish and in English are accepted.

İçindekiler/ Contents

- Modern Agoralarda Esnek Çalışma: Sosyolojik Bir Saha Araştırması
Flexible Working in Modern Agoras: A Sociological Field Research
Emre BAŞCI _____ **1-20**
- 2018 Genel Seçimler Öncesi Ak Parti-MHP Cumhur İttifakı'nın Seçmen Nezdindeki Toplumsal Algısı
The social Perception of Electors Regarding Peoples' Alliance Between AK Party and MHP Before the 2018 General Elections
İsmail Uğur AKSOY _____ **21-39**
- Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecinde Sosyal Politika ve İstihdam Projelerinde Kadının Yeri
Place of Women in Social Policy and Employment Projects at the EU – Turkey Negotiation Process
Hakan CAVLAK & İrem Ece AKPINAR _____ **40-58**
- Serbest Çağrışım Üzerine Derleme: Yöntemler, Teoriler ve Psikolojide Kullanım Alanları
A Review on Free Association: Methods, Theories, and Applications in Psychology
Bakar TARAKÇI, Berkutay MERT, Melisa YAVUZ & Ümit AKIRMAK _____ **59-80**

Modern Agoralarda Esnek Çalışma: Sosyolojik Bir Saha Araştırması

Flexible Working in Modern Agoras: A Sociological Field Research

Gönderilme tarihi/received: 03.05.2019

Kabul tarihi/accepted: 10.06.2019

Emre Başcı¹

Öz

Bu çalışmada, İzmir’de farklı semtlerde konumlanmış alışveriş merkezlerinde çalışan satış görevlilerinin çalışma hayatlarının önemli bir özelliği olan esnek çalışma rejimi mercek altına alınmaktadır. Son on senede popüler yaşam alanları hâline gelen—alışveriş, yemek, eğlence, spor, eğitim, hobi ve iş olanakları sunan—alışveriş merkezlerindeki çalışma sisteminin detaylarıyla ortaya konulması birçok akademik disiplin açısından önem taşımaktadır. Karma araştırma metodolojisinden yararlanan bu çalışmada, İzmir’de sekiz AVM’de çalışan satış görevlileri ile anket ve derinlemesine görüşme teknikleri gerçekleştirilmiştir. İki AVM’de gerçekleştirilen pilot araştırma sonrasında araştırmanın nihai ayağında yedi AVM’de 389 adet geçerli anket uygulanmış ve toplam 35 adet derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. Neoliberal ekonomik politikaların sistematik hale getirdiği örgütsüzlük, esnekleşme, güvencesizlik ve kuralsızlık gibi çalışma koşullarının ücret, çalışma saatleri, sosyal güvence ve diğer haklar açısından çalışanların aleyhine işleyebildiği, bu çalışmadaki bulgular ile desteklenmektedir. Araştırma bulgularına göre, AVM satış görevlilerinin çalışma hayatlarına ilişkin en önemli olumsuzluğun esnek çalışma olgusu olduğu ortaya çıkmıştır. Çalışanların içinde buldukları çalışma rejimi birçok esnek çalışma türünü içerebilmekte ve bu çalışma rejimi katılımcıların çalışma düzenlerini ve sosyal hayatlarını olumsuz şekilde etkiliyor görünmektedir.

Anahtar Kelimeler: AVM, esnek çalışma, güvencesizlik, neoliberalizm, çalışma sosyolojisi

Abstract

In this study, the ‘flexible work’ of sales employees who work at different shopping malls across Izmir, as an imperative aspect of their job, is examined. It is meaningful to look into this area across various academic disciplines as it will let researchers and readers understand the details of the working system at shopping malls in Turkey, which have become popular centers in the last decade, providing mall-goers with numerous activities such as shopping, food, entertainment, sports, education, hobbies and jobs. During the research, the researcher utilized a mixed methodology including questionnaires and in-depth interviews at eight shopping malls. After the pilot study was conducted at 2 shopping malls, 389 valid questionnaires were collected in the final phase of the research and 35 in-depth

¹ E-posta: emrebasci@gmail.com. Çalışma, Anadolu Üniversitesi BAP Komisyonunca kabul edilen 1704E091 numaralı proje kapsamında desteklenmiştir.

interviews were done. The fact that neoliberal economic policies are systematically exploiting employees by means of deunionization, flexibilization, precarity, and lawlessness has been supported by the findings of this work in terms of wages, working hours, social security, and other employment rights. The research findings show that the most important disadvantage that sales employees experience seems to be flexible work. The work regime of sales staff may consist of different types of flexible work, affecting employees' work regime and social lives negatively.

Keywords: Flexible working, neoliberalism, precarity, shopping mall, sociology of work

Giriş

Son 50 senede dünyada yaşanan küresel ekonomik krizler, yeni liberal ekonomik modelin siyaset eliyle baskın hale gelişi, uluslararası göçün artışı ve teknolojinin gelişimi ile özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde emek küreselleşmiş, işsizlik artmış ve iş gücü piyasasında artan rekabet ile kötü koşullarda ve düşük ücretler ile çalışmaya hazır bir iş gücü ortaya çıkmaya başlamıştır. Sigortasız çalışma, sendikalaşmadan mahrum olma, kısa süreli veya dönemsel sözleşmelere tabi olma, isteğe bağlı olmaksızın yarı zamanlı veya saatlik çalışma, zorunlu olarak fazla mesai yapma, her türlü işe koşturulma ve takım çalışması gibi olguların tümü alanyazında esnekleşme, eğretilişme, atipik/standart-dışı çalışma veya Guy Standing ile özdeşleşen prekaryalaşma² terimleriyle adlandırılmaktadır. Çalışanların iş ortamında yasal güvencelerden yoksun bırakılması ve haksız işten çıkarılmaları esnekleşmenin yaygın hale gelmesinin en önemli nedenleri olarak görülmektedir (Temiz, 2004, s. 56-57).

Modern iş gücü piyasalarının öncüsü olan A.B.D.'de 1930'lara kadar işçilerin genel çalışma koşulları pek parlak değildir; birçok iş düzensiz (esnek) nitelik taşımaktadır ve ücretler stabil özellik göstermemektedir; emekli maaşı ya da sağlık sigortası gibi kavramlar işçiler tarafından hiç duyulmamıştır; işçi refahı (worker welfare) olgusu 1930'lardan itibaren piyasalarda egemen olmaya ve gelişmiş sanayi devletleri tarafından destek görmeye başlamıştır (Jacoby, 2004; Edwards, 1979). 1933 senesinde A.B.D. Başkanı Roosevelt öncülüğünde yapılan the New Deal düzenlemeleri ile asgari ücret, sendikalaşma, sağlık sigortası, işsizlik sigortası, emeklilik hakkı ve toplu sözleşme hakkı gibi sosyal güvenceler kanunlaştırılmıştır (Fraser ve Gerstle, 1989, s. 3-5). 1979 senesinde ise A.B.D. başkanı Carter döneminde bu düzenlemelere bağlılık monetarizm yoluyla terk edilmiştir (Harvey, 2015, s. 31).

1970'lerin ortalarında Avrupa ülkelerinde ücretli çalışanların yaklaşık %80'i süresiz iş sözleşmesine tabi iken 2008'de Avrupa'daki sözleşmelerin üçte ikisinden fazlası kısa süreli ve geçicidir (Castel, 2008, s. 349). 1990'dan 2000'e kadar Kanada'da tam zamanlı işlerin oranı %13 artarken yarı-zamanlı işler %21 oranında artmıştır (Cruikshank, 2002, s. 141). Her sene OECD ülkelerinde çalışanların üçte biri ve A.B.D.'de çalışanların %45'i işlerinden ayrılmaktadır ve sıfır-saat sözleşmeleri³ ve ücretsiz stajyerlik yaygın hale gelmektedir (Standing, 2015, s. 68). 1960'larda sanayileşmiş ülkelerde çalışan bir işçi, emekli olana kadar 4 işverenle çalışırken, bugün tipik bir işçi 30 yaşına kadar 9 iş yeri değiştirmektedir (Standing, 2015, s. 68). 1980'den 1990'ların ortasına kadar atipik/standart dışı çalışma türleri İngiltere'de %37, Fransa ve Almanya'da yaklaşık %30, İtalya'da %40, Hollanda'da %40'ın üzerinde, Japonya'da ve Avustralya'da %50 civarında artmıştır (Carnoy ve Castells, 2001, s. 7).

² Prekary terimi ilk defa 1980'li yıllarda Fransız sosyologlar tarafından geçici/mevsimlik işçileri tanımlamak için kullanılmıştır (Standing, 2015, s. 24).

³ Sıfır saat sözleşmeleri alanyazında çağrı üzerine çalışma veya stand by çalışma olarak adlandırılmakta, kısmi zamanlı çalışmanın istismara en açık türü olarak görülmektedir (Stredwick ve Ellis, 2002, s. 45).

Uluslararası iş piyasalarında bireysel ve kısa süreli sözleşmelerin zamanla taşeron sözleşmelere ve kiralık işçi sözleşmelerine evrildiği görülmektedir. Kiralık işçilerin sendikaya bağlı olmaması, kadrolu olmamalarından dolayı sürekli işçilere göre işverenden gelen tüm taleplere boyun eğmeleri, iş eğitimi ve sosyal yardımlar gibi ek maliyetlerin olmaması gibi sebeplerden dolayı işverenler tarafından tercih edilmektedir. 1997 senesinde Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) geçici istihdam kurallarını düzenlemesi, 1999'da Japonya'da geçici sözleşme yasağının kalkması, 1997 ve 2003 senelerinde İtalya'da geçici sözleşmeleri yasallaştıran ve özel istihdam bürolarını faaliyete geçiren Treu ve Biagi kanunlarının kabulü ve diğer ülkelerin de benzer yasallaştırma sürecine girişmesi piyasaların neoliberalleşerek güvencesizleştiğini kanıtlar niteliktedir (Çelik, 20/04/2016; Standing, 2015, s. 64). 2010 senesinde Japonya'da geçici işçiler toplam iş gücünün üçte birine karşılık gelmektedir ve 2010'da İspanya'da ekonomik krizde işlerini kaybedenlerin %85'i geçici işçilerdir (Standing, 2015, s. 65-66). Çin, Hindistan, Endonezya, Bangladeş ve Meksika (maquiladoralar ile) emek sömürsünün merkezleri hâline gelmiştir (Harvey, 2015, s. 84).

Bu çalışmada, dünyada ve Türkiye'de son dönemde iş piyasalarında öne çıkan esneklik olgusu İzmir'de çalışan AVM satış görevlileri merceğinden analiz edilmektedir. Büyüyen hizmet ekonomisine paralel olarak sayıları her geçen gün artan alışveriş merkezlerinde (AVM'lerde⁴) çalışan ve ekonomik açıdan kırılgan bir sınıfın üyeleri olan satış görevlileri, işlerinin doğası gereği ağır fiziksel zorluklarla baş etmek zorunda kalan, gelir açısından ise sanayi işçileri kadar yüksek ücretlere ulaşamayan ve buna ek olarak sendikal güvenceleri bulunmayan çalışanlar olarak bilinmektedir. AVM'lerde süregelen alışverişin doğası ve tüketicilerin/müşterilerin tutum ve davranışları son senelerde yoğun bir şekilde araştırılırken AVM'lerdeki çalışma yaşamı henüz yeterince aydınlatılmamış durumdadır. Yürütülen araştırma ile AVM'lerde çalışan satış görevlilerinin çalışma koşullarının ve çalışma ilişkilerinin detaylarıyla ortaya konularak bu grubun esnek çalışma dinamiklerinin anlaşılması hedeflenmektedir.

Alanyazın

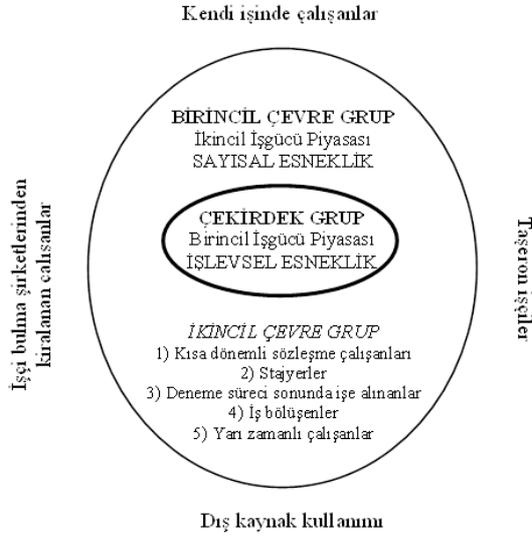
Bu bölümde; esneklik olgusunun mekanizması, ana amacı, türleri, çalışanlar üzerindeki etkileri ve Türkiye'deki tarihsel dönüşümü alt başlıklar hâlinde sunulmaktadır.

Esneklik mekanizması ve ana amacı

Harvey (2014, s. 174), post-Fordist dönemin çalışma mekanizmasını (Bkz. Şekil 1) şu şekilde detaylandırmaktadır: Öncelikle artan rekabet ortamında firmalar, işçi arzının talepten çok daha fazla olduğu ve sendikalaşmanın zayıfladığı dönemlerde esnek çalışma şekillerini ve geçici iş sözleşmelerini hayata geçirmektedir. Kısa süreli sözleşmeler, yarı-zamanlı çalışma ve taşeronlaşma bu dönemleri tanımlayan öğelerdir. Yöneticiler ve altın yakalı işçilerden oluşan küçük bir grup çekirdek kadroyu oluşturmakta, çekirdeğin etrafında ise teknik uzmanlığı düşük işçiler yer almaktadır. Bu işçiler dönemdeki iş yoğunluğuna bağlı olarak firmaya giriş ve çıkış yapmaktadır; dolayısıyla bu grubun iş gücü devir hızı oldukça yüksek olarak ortaya çıkmaktadır. Çevresel grup ise iki alt gruba ayrılmaktadır: Birinci çevresel grup; “büro işleri, sekreterlik, rutin işler ve daha az vasıflı bedensel işler gibi, iş gücü piyasasında her an bulunabilecek vasıflara sahip tam zamanlı çalışan personelden”

⁴ Bu çalışmada AVM'ler modern agoralar olarak isimlendirilmektedir. Agora, klasik Yunan döneminde halkın yönetim, siyaset ve ticaret işlerini görüşmek üzere toplandıkları kent alanı olarak isimlendirilmekteydi. Zamanla agoralar salt bir biçimde ticaretin hüküm sürdüğü mekânlar haline gelmiştir. Modern agoralar olan AVM'ler de, son 30 yılda dünyada ve Türkiye'de tüketim toplumunun sembolü hâline gelerek sosyal hayatın merkezine yerleşmiştir.

oluşurken, ikinci çevresel grup yarı-zamanlı çalışanlardan oluşmaktadır. Yarı-zamanlı çalışanlar, geçici/taşeron işçiler ve stajyerler, ikincil çevresel grubun üyeleridir.

Şekil 1. Post-Fordist dönemde çalışma mekanizması

Kaynak: Atkinson, 1984, s. 29'dan uyarlanmıştır.

Yeni esnek iş sisteminin asıl amacı, çalışana özgürlük tanımak ve beceri sağlamak değil, çalışana işletmeye maksimum kâr getiren bir unsur hâline getirmektir. Son dönemde oldukça popüler olan özel emeklilik programları yoluyla riskin ve sosyal güvence maliyetlerinin çalışana yüklendiği gözlemlenmektedir. Esnekleşme, çalışanların yararına işlememekte, esnek üretim şekillerinden nemalanan işverenler olmaktadır (Bilgin, 2000, s. 47; Kalleberg, 2009, s.3). Sennett'in (2016, s.51; 113) iddia ettiği gibi, geçmişin katı bürokratik rutinine karşı esneklik arayışı, çalışanları özgürleştireceğine yeni iktidar ve kontrol yapıları üretmiştir; takım çalışması gibi modern çalışma biçimleri dahi yüzeyselliğin grup halinde deneyimlenmesidir. Casey'e (1995, s.188) göre, takım çalışmasıyla aile-takım oluşturma duygusu çalışma ortamında simüle edilerek ailenin samimi ilişkileri ve bir spor takımının grup enerjisi yapay bir biçimde bir araya getirilmeye çalışılmaktadır. Graham (1995), Toplam Kalite Yönetimi gibi takım çalışması odaklı programlar yoluyla çalışanların kurumsal kimliği üstlerine giyerek ve şirket verimliliğini ön plana koyarak kendilerini disipline ettiği ve her bireyin diğeri üzerinde baskı oluşturduğu sisteme *Japon tipi model* adını vermektedir. Graham'a göre bu modelin ana amaçlarından biri de sendikalaşmayı önlemektir.

Esnekliğin türleri

Harvey (2014, s. 215-217), iş gücü piyasalarına hâkim olan esnekliğe ilişkin alanyazında üç ana akım olduğunu belirtmektedir. Piore ve Sabel'in öncülüğünü yaptığı akım, yeni teknolojilerin iş piyasalarını tamamen başkalaşıma uğrattığını ama bu dönüşümün kimi zaman küçük işletmeler için avantajlı olduğunu savunmaktadır. Piyasaların gerektirdiği esneklik ve dinamizm 'ter atölyeleri (sweatshops)' sahipleri gibi uzak coğrafyalarda bulunan küçük işverenleri güçlendirmiştir. İkinci akım, kapitalist düzenin piyasaları geçmişten bu yana pek bir değişime uğratmadığını ve yaşanan değişimlerin marjinal/önemsiz boyutta olduğunu savunmaktadır. Harvey'in de içinde bulunduğu akım ise esnek teknolojiler ve örgüt biçimlerinin dünyanın farklı bölgelerinde farklı biçimlerde uygulandığı savdır.

Kimi ülkelerde Fordist üretim, kimi ülkelerde ‘zanaat’ türü paternalist ya da patriyarkal üretim ilişkileri baskın olabilmektedir. Goudswaard ve de Nanteuil (2000), sekiz Avrupa Birliği ülkesinden gelen raporları inceleyerek Tablo 1’de görülen faaliyetlerin bu ülkelerde gerçekleştiğini bulgulamışlar ve bu ülkelerde süregelen esneklik türlerini 2x2 matrisi şeklinde sınıflandırmışlardır.

Esnekleşmenin başka bir görünür yüzü de yaşam boyu öğrenme olgusudur. Yeni ekonomi⁵, son çeyrek yüzyıldır çalışandan, teknik ve sosyal eğitimler alarak kendisini sürekli yenilemesini ve işletme için ‘işe yarar’ hale gelmesini beklemektedir (Güllüpinar ve Gökalp, 2014, s. 69). Yeni kapitalizmin iş rejimi, çalışanların ‘aktif’ ve ‘istihdam edilebilir’ olmaları için sürekli olarak bilgi ve becerilerini yenileme ve genişletme yoluna gitmelerini sağlamaya çalışmaktadır (Papadopoulos, Stephenson ve Tsianos, 2006, s. 232-233). Esnekliğin bir uzantısı olan ücret esnekliği kavramı da çalışanların yaptıkları iş karşılığı farklı dönemlerde farklı ücretler almalarına ve finansal desteklerden değişen oranlarda faydalanmalarına karşılık gelmektedir. Ücretler, sanayi işletmelerinde parça başı veya zaman temelli, mağazacılık gibi hizmet işletmelerinde bireysel/takım performans puanı gibi daha komplike mekanizmalar aracılığı ile belirlenmektedir.

Tablo 1.

Esnekliğin Sınıflandırılması

Esneklik çeşitleri	<i>Nicel esneklik</i>	<i>Nitel esneklik</i>
	<i>Sayısal esneklik ve/veya Sözleşme esnekliği</i>	<i>Üretken ve/veya Coğrafi esneklik</i>
Dış esneklik	<ul style="list-style-type: none"> * Sürekli sözleşmeler * Belirli süreli sözleşmeler * Geçici istihdam ofisi sözleşmeleri * Mevsimlik çalışma * Çağrı üzerine çalışma 	<ul style="list-style-type: none"> * Proje sözleşmeleri * Taşeron sözleşmeleri * Bağımsız çalışma
	<i>Geçici esneklik</i>	<i>Fonksiyonel esneklik</i>
İç esneklik	<ul style="list-style-type: none"> * Çalışma sürelerinin kısaltılması * Fazla mesai/Kısmi süreli çalışma * Gece ve vardiyalı çalışma * Sıkıştırılmış çalışma haftası * Değişken çalışma saatleri * Düzensiz/Tahmin edilemeyen çalışma saatleri 	<ul style="list-style-type: none"> * İş zenginleştirme/İş rotasyonu * Takım çalışması/Otonom çalışma * Çoklu görev/Çoklu beceri * Proje grupları * Planlama, bütçeleme, inovasyon ve teknoloji konularında sorumluluk

Kaynak: Goudswaard ve de Nanteuil, 2000, s. 20.

Esnekliğin çalışanlar üzerindeki etkileri

Amerikan iş piyasasını inceleyen Kalleberg (2009, s. 12-13), çalışma ortamında iki tür esneklikten bahsetmektedir: Birinci ve olumlu olarak sınıflandırılan esneklik türüne göre çalışanlar piyasanın rekabet koşullarına paralel olarak güçlendirilmekte ve teknik/sosyal olarak donatılmaktadır; ikinci ve olumsuz esneklikte ise sadece maliyetler gözetilerek taşeronlaşma veya kısa dönem sözleşmeler ile yetinilmektedir; bu da güvencesiz işe ve mesleki kimliğin kaybolmasına (vasıfsızlaşmaya) yol açmaktadır. Kalleberg (2009, s. 6), göçmenler ve illegal çalışanların oluşturduğu ikincil iş piyasasının

⁵ Alanyazında bu terim, finansal ve zamansal bağlamlarda maliyetleri kısmak adına örgütlü kapitalizmin esnek kapitalizme dönüşümü ile kullanılmaya başlanmıştır.

tarih boyunca zaten olumsuz şekilde esnek olduğunu, bu esnekliğin günümüzde birincil piyasalarda yer alan uzman ve yönetici pozisyonlarına kadar sirayet ettiğini belirtmektedir. Özveri'nin (2012, s. 169) güncel iş yasalarını analiz ettiği çalışmasına göre de Türkiye'de güvencesizlik kurumsallaştırılarak daha etkin bir kontrol sistemi yaratılmıştır.

Araştırmalar, güvencesiz ve geçici süreli çalışmanın getirisinin moral/motivasyon kaybı ve düşük emek verimliliği olabildiğini ortaya koymaktadır (Applebaum ve Batt, 1993, s. 23). Bu sistem, kullan-at olarak isimlendirilen çalışanı (the disposable worker) neoliberal piyasanın yarattığı güvencesizliğe mahkûm edebilmektedir (Harvey, 2015, s. 178). Aslında piyasanın esneklik olarak adlandırdığı şeyi çalışanlar gerilim olarak yaşamaktadır (Çerkezoğlu ve Göztepe, 2010, s. 64). Kaya ve Serçeoğlu (2013), Türkiye'de hizmet sektörü üzerine yaptıkları saha araştırmasında kısa süreli ve çağrı üzerine çalışan personelin diğer çalışanlara nazaran işlerine daha fazla yabancılaştıklarını bulgulamıştır. Yılmaz (2016, s. 35) hizmet sektöründe süregelen sömürü, denetim ve tahakkümün, imalat sanayini hiç aratmadığını, hatta bunlara yeni boyutlar eklendiğini ileri sürmektedir. İş organizasyonunu eski bürokratik yapı ve rutinlerden kurtarma bahanesiyle yeni iktidar ve kontrol mekanizmaları üretilmekte ve bu mekanizmalar özel hayata da sirayet ederek sosyal ilişkilerin kalitesine ve devamlılığına zarar vermektedir (Sennett, 2016, s. 25-51). Broadbridge'in (1999, s. 375) Birleşik Krallık'ta yaptığı araştırma iş hayatının özel hayatın sınırlarına müdahalede bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Bora ve Erdoğan'a (2011) göre de çalışanların vasıflarının sürekli arttırılmasına yönelik bir "iş kültürü" ideolojisi—yaşam boyu gelişim söylemi—kitlelere yayılmaktadır. Bu olgunun sırtını dayadığı önemli bir sosyolojik olgunun eskinin değerini kaybetmesi olduğu söylenebilir. Yeni teknolojilerin ve sınırsız tüketimin çağında eskiye ve durağana yer bulunmamaktadır. Dinamizm, çalışanlardan beklenen en önemli özelliklerden biri olmuş; fiziksel ve mental enerjiden yoksunluk ise çalışmanın ölümcül günahı hâline gelmiş gibidir. Ev-ofis (home-office), uzaktan çalışma ve teleçalışma (telework veya telecommuting) gibi isimlerle adlandırılan esnek çalışma sistemleri öğle yemeği, yol/servis ücreti ve teçhizat/ısınma/elektrik/su ücretleri gibi organizasyonel maliyetleri çalışana yüklemeye yoluyla düşürürken, çalışma olgusunu sosyal niteliğinden çıkarıp bireysel düzleme indirgemektedir.

Bu anlayış çerçevesinde çalışma sistemleri yeni bir çalışan kimliği üretmekte, daha örgütsüz, çalışmanın toplumsal ve sınıfsal bir durumdan çıkarak bireysel hale geldiği bir süreç ortaya çıkabilmektedir (Erdoğan-Demir, 2016, s. 42). Bununla birlikte uzaktan çalışmanın çalışanlar ve işletmeler üzerinde çalışan otonomisinin güçlenmesi, verimlilik artışı ve çalışan ilişkilerinde problemlerin azalması gibi olumlu etkileri olduğu Pérez, Sánchez ve de Luis Carnicer (2002) tarafından dile getirilmektedir.

Ücret esnekliğinin çalışanlar üzerindeki etkileri üzerinde de durulmalıdır. Dönemsel olarak işlerin durgunlaşması, çalışanın beklediğinden ya da planladığından çok daha düşük bir ücret ile karşılaşmasına neden olabilmekte, bu durum çalışanın üzerinde psikolojik baskı yaratabilmektedir. Ücretin zamanında yatırılmaması dahi çalışmanı maddi açıdan sıkıntıya düşürebilmektedir. Günümüzde dünya çapında sağlık masraflarının daha yüksek oranlarda çalışanlara yüklendiği, özel sağlık sigortalarının daha düşük oranlarda yapıldığı, yaşam maliyet harcırahlarının (üniversite harçları/burs yardımları, gıda/kıyafet/barınma/ulaşım/tatil ücretleri vb.) daha az ödendiği, emeklilik döneminde devletten alınan ücretlerde düşüş yaşandığı ve emekli maaşlarının hak edişinin ertelenebilmesi/vergilerin arttırılabilmesi için emeklilik yaşının yukarıya çekildiği gözlemlenmektedir (Standing, 2015, s. 78-82). Ücretlerin düştüğü ve değişkenlik gösterdiği bu dönemde çalışanın kendisinin veya ailesinin bir sağlık problemi yaşaması halinde eline geçen net ücret de düşüş göstermektedir. Sonuç olarak; çalışanın maruz kaldığı ücret esnekliği, hem özel sektör hem de devlet

yönetimi tarafından dizayn edilebilen ve her geçen dönem hayat kalite standartlarının düşürüldüğü bir mekanizmaya dönüşmüş gibidir.

Esnek çalışmanın çalışanlara olumsuz etkileri olabileceği gibi, bu çalışma türü kimi çalışanlarca tercih edilebilmektedir. Yüksel'in (2010, s. 111); İstanbul'da hizmet sektöründe (eğlence, danışmanlık, yazılım, reklamcılık vd.) çalışan ve iş piyasalarında tercih edilen uzmanlıklara sahip altın yakalı çalışanlar ile yaptığı araştırmaya göre çalışanların bir kısmının hiyerarşik bir yapı (katı ast-üst ilişkisi) altında çalışmaktan memnun oldukları anlaşılmaktadır. Benzer şekilde Walwei (1997, s. 1-6), katı çalışma standartlarından esnek çalışmaya geçişte kadınlar ve genç nüfus gibi özellikli bireylerin istihdam edilebildiğini ve bu tarz bir çalışmanın uzun dönemli çalışmaya hazırlık dönemi olabileceğini belirtmektedir. Walwei, esnek çalışma pratiğinin makro düzlemde istihdamı arttırdığını ve finansal krizlere gebe şirketleri mali açıdan koruyabildiğini eklemektedir. Erdoğan-Demir'in (2016), 2012 senesinde Türkiye'de 37 çalışan ile yaptığı araştırmaya göre; çalışanların yarısından fazlası esnek çalışma saatlerinin avantajlı olması, yarıya yakını ise ev ortamının rahatlığı ve iş yeri stresinden uzak kalabilme olanağı sebepleriyle bu çalışma sistemini tercih ettiklerini belirtmektedirler ve katılımcılar arasında böyle bir çalışma tarzının Türkiye'deki paternalist kültürel kodlardan kaynaklanacak şekilde özellikle kadınlar için avantajlı olduğu algısı hâkim görünmektedir. Esnek çalışma rejiminin kimi zaman küçük işverenleri destekleyici yönü de bulunmaktadır. Taşeron sözleşmelerinin bu denli yaygınlaşması küçük işletmelerin kurulması için fırsat yaratabilmektedir (Harvey, 2014, s. 176).

Türkiye'de esneklik olgusunun tarihsel dönüşümü

Türkiye'de sermayenin yaşadığı dönüşümün tarihselliğine bakıldığında çizgisel bir iktisadi yol izlendiği görülmektedir. Adnan Menderes önderliğinde kurulan ve 1950 senesinde iktidarı kazanan Demokrat Parti, ekonomik düzlemde Sovyetler Birliği'nden uzaklaşarak A.B.D. ile yakınlaşmış, hükümet programlarından grev ve sendika haklarını çıkarmıştır (Buğra, 2008, s. 163-164). Daha sonra bir süre tek başına iktidar olan ve 12 Eylül 1980 dönemine kadar koalisyonlar ile ülke yönetiminde söz sahibi olan Adalet Partisi de merkez sağ ve liberal ekonomi duruşu ile büyük sanayicinin yanında durmuş, esnaf, zanaatkar ve çiftçinin aleyhine politikalar gütmüştür (Yavuz, 2005, s. 592). Türkiye'de neoliberal politikaların egemen olmaya başladığı 1980'lerin ortasında kamu kesiminin Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) içindeki payı %9,3 iken özel kesimin payı %12,1 idir; 1994 senesine gelindiğinde bu oran sırasıyla %3,4 ve %17,6 olarak karşımıza çıkmaktadır ve özel sektör, her geçen sene büyük holdinglerin ve siyasilere yakın olan şirketlerin lehine olacak şekilde büyümektedir (Ercan, 1998, s. 30; Ercan, 2006). 2000'li yıllarda ise Refah Partisi geleneğinden doğan fakat emperyalist sermaye ile ilişkilerini sıcak tutan ve post-İslamist olarak sınıflandırılan (Gülalp, 2013; Basci, 2017, s. 7269) Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) ile neoliberalizm olgusu Türkiye'ye tam olarak yerleşmiştir (Tuğal, 2006, s. 26).

1980'lerle birlikte sermaye tipi başkalaşım geçirerek finans-kapital aşamasına geçiş yapılmıştır. Bu dönemde büyük sermaye sahipleri, başka bir deyişle holdingler, güçlerini birleştirerek bankacılık/krediler yoluyla sermayeye ulaşarak ve küçük sermaye sahiplerini saf dışı bırakarak daha da güçlenmektedir. 1980'lerde devletin önceki dönemlerde sağladığı ucuz kredilerden imtina edilmesi de küçük sermaye sahiplerinin piyasadan çekilerek, büyük sermaye sahiplerinin tekelleşmesine yol açmış görünmektedir. 2007-2013 döneminde kentsel kadın istihdamı %35'ten fazla bir oranda artarken, bu artışın %80'den fazlası hizmetler sektöründe gerçekleşmiştir; çoğunluğu lise mezunu olan vasıflı kadınlar hizmet/satış elemanı olarak daha fazla iş bulmaktadırlar (Özkaplan, 2015, s. 15). Türkiye'de 2017 yılı itibariyle haftalık 30 saatten az olan çalışmalar kısmi zamanlı olarak değerlendirilmekte, toplam istihdamın %9,9'u kısmi zamanlı olarak çalışmakta (OECD ortalaması %16,6), haftalık ortalama çalışma süresi ise 47,7 saat olarak (OECD ortalaması 36,8 saat) karşımıza

çıkmaktadır (Maliye Bakanlığı, 2016, s. 28; OECD, 21/04/2017). Türkiye’de serbest piyasa ekonomisinin ülkede geçerli konuma gelmesiyle kamuda ve özel sektörde çalışanların iş ortamında daha az güvenceye sahip olmaları beklenmektedir. Sözleşmeli memur sayısında artış, özel sektörde uzun süreli iş sözleşmelerinin kısa süreli olanlarla yer değiştirmesi, emeklilik yaşının daha da yükseltilmesi ve emeklilik sisteminin değiştirilmesi gibi sistemsel değişiklikler Türkiye’de ileride yaşanacak gelişmeler arasında sayılmaktadır. Türkiye’nin sendikalaşma açısından 2017 senesi itibarıyla OECD ülkeleri arasında %8,6 ile sonuncu sırada olması (OECD, 25/06/2018) ve sendikaların çalışanların haklarını aramaktan ziyade kamu ve özel sektör yöneticilerinin isteklerini yerine getirme çabası, ülkede güncel bağlamda yaygın ve etkin bir sendika korumasının olmadığını göstermektedir.

Metodoloji

Yürütülen araştırmada karma araştırma metodolojisinden yararlanılmıştır. Saha araştırması öncesinde ilgili kurumdan Etik Kurul onayı alınmıştır. Nicel teknik olarak ölçek içeren anket kullanılmış, nitel araştırma tekniği olarak yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmelerden yararlanılmıştır. Örneklem yöntemi ise olasılıklı örneklem yöntemlerinden biri olan küme örneklem ve nitel araştırma ayağında yararlanılan kartopu örneklemedir. İzmir’de faaliyet gösteren tüm AVM’lerin ziyaret edilmesi mümkün olmadığından farklı özellikleri ile evreni temsil edecek (İzmir’in farklı semtlerinde yer alan, dolayısıyla muhtelif çalışan ve müşteri profilleri barındıran) sekiz AVM seçilmiştir. İzmir’in nüfus açısından Türkiye’nin üçüncü büyük şehri olması ve yüksek oranda göç alması, bulguların ülke sınırları içinde bulunan diğer AVM’ler için de genellenebilir olmasını mümkün kılmaktadır. Bu AVM’lerin tümü, merkezi bir yönetim tarafından idare edilen ve sahip oldukları alanları küresel, ulusal ve yerel markalara kiralayan organize alışveriş merkezleridir. AVM’lerde farklı iş kollarında faaliyet gösteren bu mağazalar ziyaret edilmiş, araştırmaya katılmak isteyen çalışanlara anket soruları yöneltilmiştir. Anketleri cevaplayan katılımcılardan görüşme için istekli olanlar ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Buna ek olarak; görüşmeler için, anketlere cevap veren katılımcıların aynı AVM bünyesinde çalışan satış görevlisi arkadaşlarına referans usulü ile (kartopu örnekleme yoluyla) ulaşılmıştır. Katılımcıların tümü, müşteriler ile doğrudan haşır neşir olabildikleri pozisyonlarda (yönetici ve temsilci seviyelerinde) çalışmaktadır. AVM’lerde çalışan fakat müşteriler ile ilişkileri sınırlı seviyede olan, ayrıca performans sisteminden ve dolayısıyla ücret esnekliğinden bağımsız olan temizlik, güvenlik ve depo görevlileri çalışma kapsamı dışında tutulmuştur.

Araştırmanın ilk aşamasında, 6 Haziran 2017 ve 6 Temmuz 2017 tarihleri arasında pilot olarak seçilen 2 adet AVM’de (Ege Park Mavişehir ve Mavi Bahçe) anketler uygulanmış ve bu AVM’lerde çalışan istekli katılımcılar ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu aşamada 119 adet geçerli anket toplanmış, 15 adet görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmeler ziyaret edilen AVM’lerin açık alanlarında veya AVM’lerin bünyesindeki kafe veya restoranlarda yapılmıştır. Görüşmeye iştirak eden her katılımcıdan araştırmaya katılmayı kabul ettiğine ve tüm verilerin ilişkili bilimsel yayınlarda kullanılabilmesine dair onay formları (consent letters) alınmış ve tüm görüşmeler dijital ses kayıt cihazı ile kaydedilmiştir. Anketlerde yazılan ifadeler, görüşmelerde ortaya çıkan söylemler ve mağaza ziyaretleri sırasında gerçekleşen sohbetler aracılığıyla nihai anket formu oluşturulmuştur. Nihai anketler, İzmir’de farklı semtlerde konumlanmış 7 adet AVM’de (Mavi Bahçe, Kipa Çiğli, Forum Bornova, Konak Pier, Optimum Outlet, İzmir Park ve Agora) çalışan katılımcılar üzerinde 8 Temmuz 2017 ve 20 Temmuz 2017 tarihleri arasında uygulanmıştır. Bununla eş zamanlı olarak derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Nihai araştırma aşamasında 389 adet geçerli anket (Tablo 2) ile ulaşılmaması gereken minimum sayı olan 369 aşılmıştır. Pilot araştırmadan elde edilen veriler de dikkate alındığında minimum sayının oldukça üzerine çıkmıştır. Ayrıca, bu aşamada 20 katılımcı ile

derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Derinlemesine görüşmeler kısmi olarak ve anketlerde açık uçlu sorulara verilen cevaplar bütünüyle transkript hâline getirilmiştir. Araştırma süresince toplam sekiz AVM’de mümkün olduğu kadar yüksek sayıda anket sayısına ulaşılmaya çalışılmış, nitel araştırma ayağında ise veri uygunluğuna ulaşıldığında araştırma sonlandırılmıştır.

Analiz ve Bulgular

Araştırmaya konu olan AVM’lerin tümü haftanın her günü sabah 10:00 gece 22:00 saatleri arasında hizmet vermekte, AVM’lerin bünyesinde bulunan tüm sinemalar ve kimi kafeler/restoranlar gece 22:00’dan sonra faaliyetlerine devam edebilmektedir. Standart olarak satış görevlileri üç zamanlı bir vardiya sistemine tabi görünmektedir. Sabah vardiyasında mağaza açılmakta ve saat 18:00 civarında iş bırakılmakta, gece vardiyasında öğle saatlerinde işbaşı yapılmakta ve mağaza kapanana kadar çalışılmakta, full olarak isimlendirilen tam gün çalışma rejiminde ise mağazanın açılışından kapanışına kadar hizmet verilmektedir. Mağaza açılışları öncesinde çalışanın mağazaya erken gelerek temizlik, giyinme ve gerekli diğer hazırlıkları yapması beklenmekte, mağaza kapanışından sonra da benzer şekilde temizlik, depo düzenleme, kasa işlemleri gibi birçok düzenlemenin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Hazırlık sırasında ve kapanış sonrasında çalışan tarafından harcanan zaman ücretlendirilmemektedir. Sabah veya akşam vardiyasında çalışanların bir molası (öğle veya akşam yemeği için), full çalışanlar için iki mola hakkı bulunmaktadır. Çalışanların tümü minimum iki gün full çalışma rejimi altında çalışmaktadır. Gün içerisinde yapılan fazla mesailer için ise genellikle fazla mesai ücreti ödenmemekte, fazla mesai saatleri aynı hafta içinde ya da ilerleyen haftalarda standart çalışma saat yükünden düşülmektedir. Çoğu zaman bayram, yılbaşı, anneler günü gibi özel ve alışveriş-yoğun günlerde fazla mesai yapılmakta, iş yasalarına aykırı olmasına rağmen yapılan fazla mesailerin zaman karşılıkları alışverişin daha az yoğun olduğu gün ve haftalardaki mesaiden düşülmektedir.

Katılımcılar haftada standart olarak fazla mesai hariç ortalama 49 saat çalışmakta ve 2,5 saat fazla mesaiye kalmaktadır. Kadın satış temsilcileri ve erkek satış temsilcileri arasında veya kadın yöneticiler ve erkek yöneticiler arasında ortalama haftalık çalışma saati ve fazla mesai yapma açılarından anlamlı bir fark bulunmamıştır⁶. Benzer şekilde, satış temsilcileri ve yöneticiler arasında haftalık çalışma saati ve fazla mesai açılarından anlamlı bir fark bulunmamaktadır⁷.

⁶ Tablo 3; kadın ve erkek satış temsilcileri için haftalık çalışma saati ortalamaları sırasıyla 48,2 saat ve 49,4 saat; F: 0,711 ve sig.: 0,400>0,05, eşit varyans sig. (2-tailed): 0,229>0,05; Tablo 4; Kadın ve erkek yöneticiler için haftalık çalışma saati ortalamaları sırasıyla 47,8 saat ve 48,6 saat; F: 2,937 ve sig.: 0,091>0,05, eşit varyans sig. (2-tailed): 0,560>0,05.

⁷ Tablo 5; haftalık çalışma saati ortalamaları sırasıyla 48,6 saat ve 48,3 saat; F: 5,037 ve sig.: 0,025<0,05, eşit olmayan varyans sig. (2-tailed): 0,647>0,05; Tablo 6; fazla mesai ortalamaları sırasıyla 2,3 saat ve 3,1 saat; F: 3,512 ve sig.: 0,062>0,05, eşit varyans sig. (2-tailed): 0,106>0,05.

Tablo 2.

Katılımcıların Özellikleri

Cinsiyet	Sayı	Yüzde*	Eğitim durumu	Sayı	Yüzde*
Kadın	226	%58	İlkokul	2	%1
Erkek	163	%42	Ortaokul	30	%8
Yaş aralığı			Lise	199	%51
0-17	4	%1	Ön Lisans	77	%20
18-25	149	%39	Lisans	78	%20
26-33	165	%43	Yüksek Lisans	2	%1
34-41	45	%12	İşteki pozisyon		
42-49	19	%5	Satış temsilcisi	301	%78
50-57	1	%1	Yönetici	83	%22
58 ve üstü	0	%0	Sektör		
Medeni durum			Giyim	127	%33
Bekâr	230	%59	Ev tekstili ve Züccaciye	51	%13
Evli	136	%35	Ayakkabı ve Deri	49	%13
Boşanmış	19	%5	Gıda	45	%12
Dul	3	%1	Saat/Gözlük/Takı	35	%9
Çocuk sayısı			Kozmetik	24	%6
Çocuğu olmayanlar	275	%72	Oyuncak/Eğlence	20	%5
1 çocuk	81	%21	Kitap	10	%3
2 çocuk	25	%6	Diğer	17	%6
3 çocuk	2	%1	Çalışma şekli		
			Tam zamanlı	361	%93
			Yarı zamanlı	25	%6
			Diğer	2	%1

*Yüzdeliklerin toplamının %100'ü aşma durumu ondalık değerlerin yuvarlanmasından kaynaklanmıştır.

Tablo 3.

Cinsiyet Açısından Mesai Karşılaştırması - Satış Temsilcileri

	Levene testi		Ortalamaların eşitliği için T testi					
	F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Ortalama farkı	%95 güven aralığı	
							Alt	Üst
Eşit varyans varsayıldığında	0,711	0,400	-1,205	270	0,229	-1,205	-3,175	0,764
Eşit varyans varsayılmadığında			-1,235	241,612	0,218	-1,205	-3,128	0,717

Tablo 4.

Cinsiyet Açısından Mesai Karşılaştırması - Yöneticiler

	Levene testi		Ortalamaların eşitliği için T testi					
	F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Ortalama farkı	%95 güven aralığı	
							Alt	Üst
Eşit varyans varsayıldığında	2,937	0,091	-0,585	75	0,560	-0,773	-3,403	1,858
Eşit varyans varsayılmadığında			-0,623	73,077	0,535	-0,773	-3,245	1,699

Tablo 5.

Pozisyon Açısından Mesai Karşılaştırması

	Levene testi		Ortalamaların eşitliği için T testi					
	F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Ortalama farkı	%95 güven aralığı	
							Alt	Üst
Eşit varyans varsayıldığında	5,037	0,025	0,380	347	0,704	0,373	-1,557	2,303
Eşit varyans varsayılmadığında			0,458	170,556	0,647	0,373	-1,233	1,978

Tablo 6.

Pozisyon Açısından Fazla Mesai Karşılaştırması

	Levene testi		Ortalamaların eşitliği için T testi					
	F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Ortalama farkı	%95 güven aralığı	
							Alt	Üst
Eşit varyans varsayıldığında	3,512	0,062	-1,622	305	0,106	-0,854	-1,890	0,182
Eşit varyans varsayılmadığında			-1,394	98,193	0,166	-0,854	-2,070	0,362

Tüm katılımcılar ortalama olarak ayda yaklaşık yarım gün—veya iki ayda sadece bir gün—hafta sonu tatili yapmaktadır. Hafta sonu tatili yapma açısından satış temsilcileri ve yöneticiler arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır⁸. Tüm bu bulgular, satış görevlilerinin haftasonu ve özel günlerde izin kullanmadıklarını ve esnek çalışma rejiminin cinsiyet veya pozisyona göre farklılaşmadığını gösterir niteliktedir.

Tablo 7.

Pozisyon Açısından Hafta Sonu Tatili Yapma Karşılaştırması

	Levene testi		Ortalama eşitliği için T testi					
	F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Ortalama farkı	%95 güven aralığı	
							Alt	Üst
Eşit varyans varsayıldığında	0,305	0,581	0,377	365	0,706	0,049	-0,205	0,302
Eşit varyans varsayılmadığında			0,380	127,852	0,705	0,049	-0,205	0,302

Pilot anket ve pilot görüşmelerde ortaya çıkan olumsuzluklar alfabetik olarak sıralanmış ve katılımcılara liste olarak sunulmuştur. Listeye eklenebilecek bir olumsuzluk olup olmadığı sorulmuş ve varsa bunun belirtilmesi de talep edilmiştir. Daha sonra çalışma ortamında en önemli olarak görülen 5 olumsuzluk için boşluklar bırakılmış ve bu olumsuzlukların önem derecesine göre sıralanması katılımcılardan istenmiştir. İlk 5 içinde en önemli görülen olumsuzluğa 5 puan, en sonda yer alan olumsuzluğa 1 puan atanmıştır. Arada yer alan olumsuzluklar da sıralamaya göre 4, 3 ve 2 puan ile derecelendirilmiştir. Çalışmaya anketler yoluyla katılan katılımcıların çalışma ortamında deneyimledikleri sorunlar arasında esnek çalışmanın en önemli görülen olumsuz olgu olduğu bulgulanmıştır. En önemli görülen olumsuzluk Tablo 8’de görüldüğü gibi ‘Hafta sonu ve özel günlerde tatil yapamamak veya diğer işlere göre az tatil yapmak/izin kullanmak’, çalışma ortamında deneyimlenen sorunlar içinde ilk sırada yer almaktadır. ‘Çalışma saatlerinin aşırılığı’ ve ‘Çalışma saatlerinin düzensizliği’ de ilk sıralardadır. Esneklik olgusunu oluşturan bu üç öğeye verilen puanlar toplandığında esnek çalışmanın AVM satış görevlileri tarafından fiziksel/ergonomik zorluklar, ücrete ilişkin olumsuzluklar ve duygusal emek gibi öğelerden daha kritik olarak algılandığı anlaşılmaktadır.

⁸ Tablo 7; hafta sonu tatili yapma ortalamaları sırasıyla ayda 0,41 gün ve 0,36 gün; F: 0,305 ve sig.:0,581>0,05, eşit varyans sig. (2-tailed): 0,706>0,05.

Tablo 8.

Gruplandırılmış Şekilde AVM’de Çalışmanın Dezavantajları

Üst Boyut	Alt Boyut	Puan	Toplam Puan
Esnek çalışma	Hafta sonu ve özel günlerde tatil yapamamak veya diğer işlere göre az tatil yapmak/izin kullanmak	364	752
	Çalışma saatlerinin aşırılığı (mesai saatlerinin fazlalığı veya çıkış saatlerinin geç olması)	196	
	Çalışma saatlerinin düzensizliği (farklı saatlerde çalışmak zorunda olmak veya kimi zaman mesaiye kalmak)	192	
Fiziksel ve Ergonomik zorluklar	Fiziksel olumsuzluklar (ayakta kalmak zorunda olma, yük taşıma, yapılan işin yorucu bir iş olması, ortamın olumsuz ışık/elektrik barındırması)	266	606
	Aşırı kalabalık çalışma ortamı/İş yoğunluğunun fazla olması	125	
	Temiz hava ve güneş ışığından mahrum olma	83	
	Ortam havalandırmasına ilişkin olumsuzluklar (aşırı sıcak veya soğuk iklimlendirme vb.)	73	
	Yeterli mola/dinlenme saatlerinin olmaması	41	
Ücrete ilişkin olumsuzluklar	Alınan ücretin yetersiz/düşük olması	269	518
	Sürekli satış yapma ve hedef tutturma baskısı	149	
	Fazla mesai veya eğitim sürelerinin alınan ücrete eklenmemesi	63	
	İş yerinin kıyafet zorunluluğu getirip giyecek masrafını karşılamaması	31	
	Ücretlerin düzensiz ödenmesi	6	
Duygusal emek	Müşterilerin olumsuz tavır ve davranışları	159	383
	Sürekli satış yapma ve hedef tutturma baskısı	149	
	Yönetici veya patronların olumsuz tavır ve davranışları	57	
	İş arkadaşlarının olumsuz tavır ve davranışları	18	
Estetik emek	Zorunlu kıyafetin rahat olmaması	38	85
	Zorunlu kıyafetin kişiliğe uygun olmaması	24	
	Sürekli bakımlı görünme zorunluluğu	23	
Diğer	Çalışılan yere ulaşımın dezavantajlı olması (yolculuğun uzun sürmesi, taşıt değiştirme vb.)	74	205
	AVM yönetiminin çıkardığı zorluklar (her faaliyet için izin alınması, esnek olunmaması vb.)	72	
	Çalışanlar için ortak dinlenme/mola yerlerinin olmaması	59	

Araştırmaya katılan katılımcıların, çalışma ortamlarında Goudswaard ve de Nanteuil’in (2000) ortaya

koydukları esnek iş tiplerinin tüm türlerini deneyimledikleri görülmektedir. Fonksiyonel esneklik (iş rotasyonu/zenginleştirme [farklı mağazalarda eğitim veya çalışma için görevlendirilme, yöneticilerin sorumluluklarının çalışanlara devredilmesi vb.], takım çalışması/otonom çalışma, çoklu görev [her türlü işi yapma]), üretken esneklik (taşeron sözleşmeleri), geçici esneklik (çalışma sürelerinin değişkenliği/düzensizliği/tahmin edilemezliği, fazla mesai, gece ve vardiyalı çalışma, özel günlerde sıkıştırılmış çalışma durumu) ve sözleşme esnekliği (çalışma sigortasının yapılmaması/geç yapılması, sözleşmenin bulunmaması ya da kısa süreli sözleşmelerin yapılması) mağazacılık sektörünün ve satış işinin vazgeçilmezleri hâline gelmiş gibidir. Özel sektöre ilişkin iş kanunlarına göre 45 saat olan standart mesai saatinin üzerinde çalıştırmak istemeyen—fazla mesai ücreti ödemek istemeyen—firmalar, fazla mesai saatlerini diğer haftalar içindeki mesailerden düşmekte, böylelikle yılbaşı ve bayramlar gibi yoğun alışveriş dönemlerinde çalışanlarını uzun saatler boyunca yüksek tempo ile çalıştırmaktadır. Ayrıca, molaların çoğu zaman iş kanunlarının gerektirdiği şekilde uygulanmadığı görülmektedir:

“Bayram arifesinde 10:00’da girdik 23:00’da çıktık. Fazla mesai alamadık. Sorduğumuzda bizim ödeme planımızda öyle bir şey yok dediler. Ayrıca ben satış görevlisiyim ama depoya ürünleri taşıyoruz, depoyu düzenliyoruz, temizlik yapıyoruz.” (Görüşme, Mavi Bahçe, Kadın, Satış Danışmanı, 25)

“Sigortasız çalıştırmıyorum diyen patron iki ay boyunca sigortamı yapmadı. Gittim ben söyledim. Ayrıca yemek molası veriyoruz diyelim. Müşteri geliyor o sırada. Patronun söylediği şey: Berber adam yemek yer mi, berber adam izin yapar mı?” (Görüşme, Ege Park, Erkek, Kuaför, 25)

“Mağazanın özel işlerini bile yapabiliyoruz arada. Bir evrakçının veya muhasebecinin yapması gereken banka işleri gibi. Mağaza yöneticisi için bakkal alışverişi yaptığım bile oluyor.” (Anket, Optimum Outlet, Erkek, Satış Danışmanı, 49)

“Geçenlerde bir müşteri geldi. ‘Çocuğumuza göz kulak olabilir misiniz, biz restoranda oturacağız’ dedi. Bunu ciddi oranda soruyorlar, ‘1 saatlik 50 TL verelim bakın’ diyorlar. Biz oyuncakçiyiz. Çocuk bakıcısına mı benziyoruz?” (Görüşme, Mavi Bahçe, Kadın, Mağaza Müdür Yardımcısı, 29)

Esnek çalışma, sadece iş ortamında deneyimlenmemekte, özel hayata da sirayet etmektedir:

“Patron ve yöneticilerin kişisel işlerini yaptırması artık sıradan. Müşteriler cep telefonu numaralarımızı talep ediyor ve bizi 7/24 meşgul ediyorlar. Evdeki eski buzdolabındaki ürünleri yenisine geçirir misiniz derken suratlarındaki ciddi tavrı görmelisiniz.” (Anket, Kipa Çiğli, Erkek, Satış Danışmanı, 31)

“Müdürümüz kendi zevki için ve şirkete yaranmak amacıyla herkesin cebinden karşıladığı aktivite yapıyor ve katılımı zorunlu tutuyor.” (Anket, Kipa Çiğli, Erkek, Satış Danışmanı, 30)

“Molalara iş üniforması ile çıktığımızda müşteriler mağazaların yerini soruyor. Molada bile çalışıyorsunuz aslında.” (Görüşme, Mavi Bahçe, Kadın, Satış Danışmanı, 28)

Esnek çalışmanın bir türü olan yarı zamanlı (part-time) çalışma tipinin özellikle son dönemde işverenlerce yoğun talep gördüğü katılımcılar tarafından belirtilmektedir. Kurumsal görünen yurt dışı menşeli markalar dahi, özellikle üniversite öğrencilerini ve yeni mezunları yarı zamanlı şekilde çalıştırma yoluna giderek, SGK primlerinin yarısını ödemekte ve işçilik maliyetlerini düşürmektedir. Bu çalışanların gerçek çalışma saatleri ise mesailerle birlikte makul yarı zamanlı çalışma saatlerinin çok üzerine (veri setine göre kimi zaman 50 saatin üzerine) çıkabilmektedir.

Kimi çalışanlar, esnek çalışma saatlerinin firmadan uzaklaştırmayacak şekilde ayarlandığını (örneğin, erken çıkış saati olan bir günün ertesinde sabah vardiyasının konulduğunu veya iki gün arka arkaya izin kullanılmadığını), böylelikle iş ve müşteriler ile yoğun harşırneşirliğin yönetici ve patronlar tarafından devamlı kılınmaya çalışıldığını belirtmektedirler. Bu taktik, çalışanların bedenen ve mental olarak yeteri kadar dinlenememesi ile sonuçlanabilmektedir. Diğer katılımcı söylemlerine göz gezdirildiğinde, esnek çalışma saatlerinin katılımcılar tarafından tamamen olumsuz şekilde algılanmadığı, bu ögenin olumlu yönlerinin de olduğu (kamu kurumlarında/bankalarda işlerin yapılabilmesi, öğle saatlerine kadar uyunabilmesi vd.) kimi katılımcılar tarafından aktarılmaktadır:

“Part-time çalışma ücrete düşük yansıdığı için sosyal imkânlarımı kısıtlarken, esnek çalışma saatleri kendi alanımı yaratmak için fırsat sunuyor.” (Anket, Forum Bornova, Kadın, Satış Danışmanı, 28)

Esneklik kavramı altında incelenmesi gereken önemli bir olgu da ücret esnekliğidir. Anketlerde ortaya çıktığı şekilde; hem deneyimlenme hem de atfedilen önem açılarından üst sıralarda yer alan “Sürekli satış yapma ve hedef tutturma baskısı”, ücret esnekliğine ilişkin bir kavramdır. Mağazacılıkta alınan primlerin tutarı ve ödenme zamanı sürekli değişiyor görünmektedir. Ayrıca; çalışanlar arasında primi aslında kimin hak ettiği tartışması süregelmektedir. Bunun yanında, kimi işletmelerde primlerin takımca alındığı görülmektedir. Bu durum çalışan tarafından hem olumlu hem olumsuz şekilde algılanabilmektedir:

“Doldurmamız gereken kotalar var. Bunları 2-3 kere dolduramadığımız zaman yönetim bizimle iletişime geçip performansımızın niye düştüğünün hesabını soruyor. Ayrıca kotayı aşamadığımızda prim alamıyorsunuz, ücretiniz de düşüyor.” (Görüşme, Mavi Bahçe, Kadın, Satış Danışmanı, 43)

“Kota hedefleri çok mantıklı şekilde konulmamış. Ancak insanüstü çabayla kotanız geçebiliyorsunuz. Sonra bize kızıyorlar niye satış yapamadınız diye. Yeteri kadar çalışılmıyor diye düşünüyor üst yönetim.” (Görüşme, Mavi Bahçe, Kadın, Mağaza Müdür Yardımcısı, 29)

“İş arkadaşları olarak arada tartışma yaşıyoruz. Bizde baz maaş düşük, primler belirleyici oluyor. Zaten ev aldım, borç ödüyorum. İşverenler de kural koymuyor, ürünü en son satan kim olursa primi alır gibi saçma sapan bir uygulama var.” (Görüşme, Kipa Çiğli, Erkek, Satış Danışmanı, 27)

“Takımca alınan primler bir bakıma iyi, aramızdaki rekabeti azaltıyor ama daha yetenekli ve çalışkan olanlar fedakârlık yapmış oluyor.” (Görüşme, Optimum Outlet, Kadın, Satış Danışmanı, 28)

Esnek çalışma ile ilgili önemli bir bulgu da asgari ücretin artışıyla birlikte çalışanların sayısının azaltılarak maliyetlerin sabit tutulmasıdır. Firmalar bu şekilde zararlarını minimize ederken, zorunlu ücret artışı çalışanların sırtına daha yoğun çalışma olarak yüklenmektedir:

“Asgari ücretler artınca firma beş kişilik kadroyu dörde düşürdü. Kişi başına düşen yoğunluk ve çalışma saatlerimiz arttı.” (Görüşme, Mavi Bahçe, Kadın, Mağaza Müdürü, 41)

Esnek çalışmanın bir alt türü olan takım çalışması, çalışanları doğrudan ve olumsuz şekilde etkileyebilmekte ve ücret esnekliğini ortaya çıkarabilmektedir:

“Bizde gölge müşteri uygulaması var. Gölge müşteri arada gelir ve puanlar verir. Birisi hata yaparsa mağazanın puanı düşer, mağaza çalışanlarının ücretleri de.” (Görüşme, Mavi Bahçe, Erkek, Satış Danışmanı, 30)

Özetle, katılımcılara AVM’lerde çalışmanın olumsuzlukları sorulduğunda, esnek çalışma olgusu en önemli görülen olumsuzluk olarak ortaya çıkmaktadır. Akılcılaştırmanın akıldışılığı en yoğun şekilde esnek çalışma saatlerine ilişkin deneyimlenmektedir. Özellikle geç çıkış saatleri ve Pazar günü yapılamayan tatiller çalışanlar tarafından eleştirilmekte, Türkiye’deki kötü AVM çalışma şartları ile Avrupa Birliğine üye ülkelerdeki olumlu şartlar—AVM’lerin 20.00’de kapanması ve Pazar günü tatil olmaları örneği verilerek—karşılaştırılmaktadır. Çalışanlar ortalama 52 saat ile (fazla mesai ile birlikte), özel sektör standardı olan 45 saatin üzerinde mesai harcamakta, ortalama olarak ayda sadece yarım gün hafta sonu izni kullanabilmektedirler. Herkesin sevenleriyle birlikte zaman geçirdiği, bayramlarda ve özel günlerde uğrak yeri hâline gelen AVM’ler, çalışanlar için oldukça ironik bir biçimde aileden ve arkadaş çevresinden kopuşu simgelemektedir. İşteki pozisyona bakıldığında, ortalama çalışma saati, fazla mesai yapma ve hafta sonu çalışma açılarından yöneticiler ve satış temsilcileri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır; esnek çalışma, hem alt düzey çalışanların hem de yöneticilerin çalışma rejimi olarak ortaya çıkmıştır. Esnek çalışmanın bir türü olan part-time çalışma adı altında toplam çalışma saati göz önüne alındığında neredeyse tam zamanlı çalışma yapılabilmektedir. Bu durumun özellikle kurumsallaşmamış firmalarda yaygın olduğu gözlemlenmiştir. Çalışan bu durumdan zararlı çıkmaktadır; çalışanın sigorta primleri yarı oranında yatırıldığı gibi, hayatını planlamakta zorluklar yaşayabilmektedir. Böyle bir uygulamanın iş piyasasındaki işsizliği azaltıcı etkisi de oldukça sınırlı olabilmektedir (Selamoğlu, 2002, s. 42).

Esnek çalışmada çalışan performansı bireysel olarak değerlendirildiği gibi, takımın bir parçası olarak da görülmekte, takım üyelerinin yaptıkları bireysel hatalar tüm takım üyelerine mâl edilebilmektedir. Satış grafikleri yükseldiğinde ya da olumlu performans gerçekleştiğinde ekstra şekilde ödüllendirilmeyen veya takdir edilmeyen çalışanlar, standart olarak görülen kuralları yerine getirmediğinde ceza mekanizmasıyla karşı karşıya kalabilmektedir. Yükselen asgari ücretlerin maliyeti dahi çalışan sayısını azaltma yoluyla çalışanların sırtına yükleniyor görünmektedir. Hem çalışanlar işlerini kaybetmekte hem de işini kaybeden çalışanın iş yükü çalışma arkadaşlarının işi hâline getirilebilmektedir. Bununla birlikte, takım çalışması ve rekabet çoğunlukla bir arada var olmakta ve birbirini beslemektedir. ‘Samimi bir takım üyesi mi olmalıyım yoksa performansım ile öne mi çıkmalıyım?’ sorunsalı birçok çalışan tarafından sorgulanmaktadır. Sennett’in (2013, s. 320) belirttiği gibi bu sürecin sonunda daha hırslı olan çalışan diğerleri üzerinde bir tahakküm mekanizmasına başvuracaktır. Bir katılımcının söylemi bu süreci özetler niteliktedir:

“İş yerimde rekabet ortamının çok olması insanların sürekli çıkar gözetmesine neden oluyor. Ben o şekilde davranmak istemesem de bu yola itiliyorum ve onlardan farkım kalmıyor.” (Anket, Forum Bornova, Erkek, Satış Danışmanı, 26)

Esnek çalışma konusunda karşılaşılan başka önemli bir bulgu da mağazaların hitap ettiği müşteri profilinin özellikleri ile ilişkilidir. Yüksek sosyo ekonomik statüdeki müşterilere satış yapan firmalar kimi zaman müşterilerin talep ettiği fakat kural dışı olan istekleri yerine getirmek zorunda kalmaktadır. Mağazalar, müşterinin isteği doğrultusunda çalışma saatleri dışında açık tutulabilmekte veya eve servis yapılabilmektedir. Bu markaların yöneticileri, yüksek fiyata sahip ürünlerini satın alan az sayıda müşteriyi kaybetmemek için özel istekleri yerine getirmede yükümlü hissetmekte ve buna uygun şekilde davranmaktadırlar.

Esnek çalışmanın bir alt türü olan sürekli öğrenme ve piyasanın gerektirdiği eğitimleri alma ise çalışanlar tarafından bir olumsuzluk değil, aksine bir avantaj olarak algılanmaktadır. Çalışanlar, Kalleberg’in (2009) belirttiği olumlu görülen esnek çalışma türü olan iş eğitimleri sayesinde kendilerini daha donanımlı hissetmekte, hatta bu eğitimler sayesinde kendi iş yerlerini açabileceklerini düşünmektedirler. Bu durum da, uzmanlık edinme ve ticari girişimcilik yoluyla düşük sosyal statüyü yükseltme isteğiyle ilişkilendirilmelidir. Eğitim sayesinde kariyerlerinde daha hızlı bir biçimde

ilerleyeceklerini düşünen katılımcıların birçoğu, sektörün gerektirdiği ekstra donanımları sistemin bir gereği olarak görmektedir.

Esnek çalışma altında satış görevlileri kendilerine verilen her türlü işin altından kalkmaya çalışmaktadır. Kurumsal markalarda temizlik, camekân düzenleme ve lojistik işleri gibi ekstra işler için kurum dışı hizmet alımına başvurulurken, diğer markalarda bu işler de satış görevlileri (kimi zaman yöneticiler de dâhil olmak üzere) tarafından herhangi bir ücret artışı olmadan gerçekleştirilmektedir. Kimi zaman mağaza işine veya satış işine ilişkin olmayan kişisel isteklerin (özellikle yöneticilerden gelen istekler) yerine getirildiği çalışanlar tarafından dillendirilmiştir. Müşteri yoğunluğuna göre veya yeni çalışanların eğitimi amacıyla çalışanların rızası olmadan farklı şubelere kısa veya uzun süreli olarak transfer edildikleri, bu durumun çoğu çalışan açısından ulaşım sorunu ve yeni çalışma ortamına adaptasyon problemi gibi dezavantajlara yol açtığı anlaşılmaktadır. Mağazacılık işine ve satılan ürünlere ilişkin eğitimler yönetici ve deneyimli satış temsilcileri tarafından yerine getirilmekte, bu eğitimler karşılığında herhangi bir ücret işverenler tarafından sağlanmamaktadır. Bir katılımcı esnek çalışma unsurlarının çalışan üzerindeki olumsuz etkisini şu şekilde özetlemektedir:

“Özellikle yoğun çalışma saatleri ve yetersiz ücretlendirme çalışma isteğini bitiriyor. Haliyle performans düşüklüğü yaratıyor. Ülkemizde az eleman çok iş mantığı geçerli olsa da aslında firmalar mutsuz insanlar çalıştırırken kaybettiklerinin farkında değil.” (Anket, Kipa Çiğli, Erkek, Satış Danışmanı, 31)

Son bölümde bulgular özet bir biçimde sunulmakta ve tartışmaya açılmaktadır. Bununla birlikte, ortaya çıkan bulgular doğrultusunda AVM çalışanlarının yaşadığı olumsuzluklara ilişkin önerilere yer verilmektedir.

Sonuç ve Tartışma

Araştırma bulguları, AVM satış görevlilerinin çalışma yaşamlarına ilişkin yaşadıkları problemler açısından esnek çalışma rejimini en olumsuz özellik olarak gördüklerine işaret etmektedir. Katılımcıların çalışma saatleri hem tam zamanlı hem de yarı zamanlı çalışma rejiminde Türkiye ortalamasının üzerinde seyretmektedir. Hafta sonu ve özel günlerde tatil yapamamak veya diğer işlere göre az tatil yapmak/izin kullanmak, işe ilişkin en önemli olumsuzluk olarak algılanmaktadır. Çalışmaya başlangıç ve bitiş saatlerinin sürekli değiştiği, fazla mesainin sektörün vazgeçilmezi haline geldiği ve takım çalışması uygulamalarının işletmelerde sıklıkla uygulandığı anlaşılmaktadır. Çalışmanın düzensizliği ve esnek performans değerlendirme sistemi ücretlere yansımakta, bu durumda çalışanın ücret esnekliğinden de olumsuz bir biçimde etkilenmesine yol açmaktadır. İşletmelerin sıklıkla ekonomik darboğazlara girmesi dahi çalışanların ücretlerini yeterli miktarda ve/veya zamanında alamamasına neden oluyor görünmektedir. İşletmelerin satış görevlilerine iş tanımlarında olmayan görevleri yüklemeleri ve rotasyon/eğitim nedeniyle çalışanların çalışma yerlerinin sürekli değişmesi sektörde sık bir biçimde karşılaşılan esneklik öğeleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Araştırmanın nesnesi olan satış görevlilerinin birçoğunun tüm esnek çalışma unsurlarından muzdarip oldukları, bu olumsuzlukların birçok çalışanın özel hayatına sirayet ettiği anlaşılmaktadır. Aile ve arkadaşlara ayıracak yeterli zamanın bulunamaması, özel günlerde sevilenlerle birlikteliğin sağlanamayışı, AVM'ye giriş ve çıkış saatlerinin aşırılığı ve çalışma düzeninin sürekli değişmesi nedenleriyle ileriye dönük sosyal planların yapılamaması veya bu planların sektöre uğraması katılımcılar tarafından sıklıkla dile getirilmiştir. Esnek çalışmadan ötürü sosyal çemberden uzak kalma, bireylerde yalnızlık, hissizleşme (yabancılaşma) ve tükenmişlik duygularına neden oluyor görünmektedir. Çalışma esnekliğinin neden olduğu olumsuz durumlar göz önüne alındığında, çalışanın iş hayatında son plana atıldığı, değersizleştiği ve daha da önemlisi iş talebinin arzdan yüksek

olması nedeniyle değersiz hissettirildiği iddia edilebilir. Araştırmanın verilerine dayanılarak, çalışma koşulları nedeniyle mutsuz olan çalışanların mutsuzluklarının başlıca nedeninin yoğun piyasa rekabeti ve sosyal devlet anlayışından uzak yönetim anlayışı olduğu ileri sürülebilir. Nitekim katılımcıların Batı Avrupa’da yaşayan meslektaşlarının iş dinamikleri hakkındaki olumlu algılarının çoğu zaman bu ülkelerdeki güncel uygulamalarla örtüştüğü görülmektedir. Almanya gibi sosyal refah devleti anlayışının hâkim olduğu kimi ülkelerde çalışma alanında kesin kısıtlamalara gidildiği—örneğin Pazar günleri tüm AVM’lerin kapalı olduğu—görülmemektedir. Rakiplerinin önüne geçmeyi hedefleyen, kısa dönemli başarılar edinmeyi planlayan ve organizasyonel körlük veya miyopluktan muzdarip olan devlet ve işletmelerin uzun dönemde verimsiz taktikler uyguladıkları düşünülmektedir.

İktisat ve pazarlama disiplinleri günümüzde çelişkili/ironik insanın ortaya çıkışına önyak olup bu durumu pekiştiriyor görünmektedir. Geçmişte gerçekleştirilen birçok araştırma ve gözlem, ‘kişisel çıkar modeli’ne maruz kalmanın insanların homo economicus’a dönüşerek çıkarıcı şekilde davranmasına yol açabildiğini göstermektedir. Salt iktisadi kurallar çerçevesinde düşünmek bireylere ve toplumlara geri dönüşü zor zararlar verebilecektir. Çalışma ortamının yeniden inşası için eşitlikçi bir perspektif ve zaman, ihtiyaç duyulan kaynakların başında gelmelidir. Organizasyonların tepesinde bulunanlar gelir ve giderlerin muhasebesini tutarken adil sistemler oluşturmayı temel stratejileri hâline getirmelidirler. Organizasyonel bağlamda hiç şüphesiz işverenlere düşen görevlerin yanında siyaset kurumuna da görev düşmektedir. Antik dönemde Atinalıların siyaset yaptıkları yer olan Pnyx’i, ticaret merkezi olan Agora’dan ayırmaları Eflatun’a göre ekonominin açgözlülük temelinde, siyasetin ise hak ve adalet temelinde işlediğini sembolize etmektedir. Kamu yöneticilerinin bu yönde hareket etmesi daha insancıl sistemlerin inşası için zaruri görünmektedir.

Kaynaklar

- Applebaum, E., & Batt, R. (1993). *The new American workplace*. New York: Cornell University.
- Atkinson, J. (1984). Manpower strategies for flexible organizations. *Personnel Management*, August, 28-31. <https://www.stonebridge.uk.com/uploads/courses/566.pdf> (Erişim tarihi: 18/02/2018)
- Basci, E. (2017). Islam and capitalism: Current Islamist modernities in Turkey. *International Journal of Scientific Research and Management*, 5(10), 7264-7269.
- Bilgin, M. H. (2000). *Yeni teknolojiler ve üretim sistemlerindeki değişimin emek ve istihdam üzerindeki etkileri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Bora, T., & Erdoğan, N. (2011). Cüppenin, kılıcın ve kalemin mahcup yoksulları: Yeni kapitalizm, yeni işsizlik ve beyaz yakalılar. *Boşuna mı okuduk? Türkiye’de beyaz yakalı işsizliği*. (Ed: T. Bora, A. Bora, N. Erdoğan ve İ. Üstün). İstanbul: İletişim, s. 13-47.
- Broadbridge, A. (1999). Retail managers: stress and the work-family relationship. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 27(9), 374-383.
- Bourdieu, P. (1991). *Language and symbolic power*. Cambridge: Polity.
- Buğra, A. (2008). *Kapitalizm, yoksulluk ve Türkiye’de sosyal politika*. İstanbul: İletişim.
- Carnoy, M., & Castells, M. (2001). Globalization, the knowledge society, and the Network State: Poulantzas at the millennium. *Global Networks*, 1(1), 1-18.
- Casey, C. (1995). *Work, self and society after industrialism*. London: Routledge.
- Castel, R. (2008). *Die metamorphosen der sozialen Frage*. (Çev: A. Pfeuffer). Konstanz: UVK
- Universitätsverlag’dan aktaran Bora, T. ve Erdoğan, N. (2011). Cüppenin, kılıcın ve kalemin mahcup

yoksulları: Yeni kapitalizm, yeni işsizlik ve beyaz yakalılar. *Boşuna mı okuduk? Türkiye’de beyaz yakalı işsizliği*. (Ed: T. Bora, A. Bora, N. Erdoğan ve İ. Üstün). İstanbul: İletişim, s. 13–47.

Cruikshank, J. (2002). Lifelong learning or re-training for life: Scapegoating the worker. *Studies in Education of Adults*, 15(52), 235-253.

Çelik, A. (20/04/2016). 10 soruda özel istihdam büroları ve kiralık işçilik. <http://t24.com.tr/yazarlar/aziz-celik/10-soruda-ozel-istihdam-burolari-ve-kiralik-iscilik,14369> (Erişim tarihi: 05/02/2018)

Çerkezoğlu, A., & Göztepe, Ö. (2010). *Sınıfını arayan siyasetten siyasetini arayan sınıfa: Tekel direnişinin ışığında gelenekselden yeniye işçi sınıfı hareketi*. Ankara: Nota Bene, s. 63–91.

Edwards, R. (1979). *Contested terrain: The transformation of the workplace in the twentieth century*. New York: Basic Books.

Ercan, F. (1998). Neo-liberal küreselleşme sürecinde Türkiye’de birikim süreci ve değişen sermaye içi bileşenler: 1980 sonrası için çerçeve denemesi. *İktisat Dergisi*, 378, 25-51.

Ercan, F. (2006). Alternatif bakışları sorgulamak: Sermayenin kapitalizmle bütünleşmelerindeki rolleri ve Türkiye gerçeğine kısa bir bakış. *Küreselleşmeye güneyden tepkiler*. (Ed: C. Gürkan, Ö. Taştan ve O. Türel). Ankara: Dipnot, s. 195-220.

Erdoğan Demir, F. (2016). Yeni emek sistemleri: Ev-ofis sistemi üzerine bir inceleme. “İŞ, GÜÇ” *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 18(4), 35-74.

Fraser, S., & Gerstle, G. (1989). *The rise and fall of the New Deal Order, 1930-1980*. Princeton: Princeton University.

Goudswaard, A., & de Nanteuil, M. (2000). Flexibility and working conditions: A qualitative and comparative study in seven EU member states. Ireland: European Foundation. https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_files/pubdocs/2000/07/en/1/ef0007en.pdf (Erişim tarihi: 23/04/2017)

Graham, L. (1995). *On the line at Subaru-Isuzu: The Japanese model and the American worker*. Ithaca: Cornell University.

Güllüpnar, F., & Gökalp, E. (2014). Neoliberal zamanın ruhu, yaşam boyu öğrenme ve istihdam ilişkileri: Yaşam boyu öğrenme politikaları’nın eleştirel bir analizi. *Mülkiye Dergisi*, 38(2), 67-92.

Harvey, D. (2014). *Postmodernliğin durumu*. (7. Baskı). (Çev: S. Savran). İstanbul: Metis.

Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin kısa tarihi*. (2. Baskı). (Çev: A. Onocak). İstanbul: Sel.

Jacoby, S. M. (2004). *Employing bureaucracy: Managers, unions, and the transformation of work in the 20th century*. (Revised Edition). Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.

Kalleberg, A. L. (2009). Precarious work, insecure workers: Employment relations in transition. *American Sociological Review*, 74, 1-22.

Kaya, U., & Serçeoğlu, N. (2013). Duygu işçilerinde işe yabancılaşma: Hizmet sektöründe bir araştırma. *Çalışma ve Toplum*, 1, 311-346.

Maliye Bakanlığı. (2016). Yıllık ekonomik rapor 2016. http://www.maliye.gov.tr/KonusmaSunumlari/sunummerkezi/index.html?ktp=YER_2016-e (Erişim tarihi: 21/04/2017)

OECD. (21/04/2017). OECD stats. https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=AVE_HRS (Erişim tarihi: 21/04/2017)

- OECD. (25/06/2018). OECD stats. <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=TUD> (Erişim tarihi: 25/06/2018)
- Özkaplan, N. (2015). Hizmet sektöründe duygusal emek ve toplumsal cinsiyet. *Türk Tabipleri Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, Nisan/Mayıs/Haziran, 15-21.
- Özveri, M. (2012). Güvencesiz çalışmanın hukuki dayanakları. *Çalışma ve Toplum*, 33, 147-172.
- Papadopoulos, D., Stephenson, N., & Tsianos, V. (2008). *Escape routes: Control and subversion in the twenty-first century*. London: Pluto.
- Pérez, M. P., Sánchez, A. M., & de Luis Carnicer, M. P. (2002). Benefits and barriers of telework: perception differences of human resources managers according to company's operations strategy. *Technovation*, 22, 775-783.
- Selamoğlu, A. (2002). Gelişmiş ülkelerde istihdam politikaları, esneklik arayışı ve etkileri. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 33-63.
- Sennett, R. (2013). *Zanaatkâr*. (2. Basım). (Çev: M. Pekdemir). İstanbul: Ayrıntı.
- Sennett, R. (2016). *Karakter aşınması: Yeni kapitalizmde işin kişilik üzerindeki etkileri*. (10. Basım). (Çev: B. Yıldırım). İstanbul: Ayrıntı.
- Standing, G. (2015). *Prekarya-Yeni tehlikeli sınıf*. (Çev: E. Bulut). İstanbul: İletişim.
- Stredwick, J., & Allis, S. (2002). *Flexible working practices: Techniques and innovations*. London: Chartered Institute of Personnel and Development.
- Temiz, H. E. (2004). Eğreti istihdam: İşgücü piyasasında güvencesizliğin ve istikrarsızlığın yeni yapılanması. *Çalışma ve Toplum*, 2, 55-80.
- Walwei, U. (1997). *Flexibility of employment relationships: Possibilities and limits - IAB Labour Market Research Topics No. 22*. Nuremberg: Institute of Employment Research.
- Yavuz, H. (2005). *Modernleşen müslümanlar: Nurcular, nakşiler, milli Görüş ve Ak parti*. İstanbul: Kitap.
- Yılmaz, K. R. (2016). Değişen mekân, değişen sınıfsallıklar: Samsun kenti örneğinde AVM'lerde çalışan kadın satış temsilcileri. *Çalışma ve toplum*, 1, 31-58.
- Yüksel, Y. (2010). Esnek kapitalizm ve altın yakalı çalışanlar. *İş Ahlakı Dergisi*, 3(5), 97-117.

2018 Genel Seçimler Öncesi AK Parti-MHP Cumhur İttifakı'nın Seçmen Nezdindeki Toplumsal Algısı¹

The Social Perception of Electors Regarding People's Alliance Between AK Party and MHP Before the 2018 General Elections

Gönderilme tarihi/received: 22.02. 2019

Kabul tarihi/accepted: 02.05.2019

İsmail Uğur AKSOY²

Öz

Bu çalışma Türkiye siyasal hayatında önemli bir eşik olarak görülen 2018 genel seçimleri öncesi AK Parti-MHP Cumhur İttifakı'nın seçmen nezdindeki toplumsal algısını anlamaya yönelik bir araştırmayı içermektedir. Çalışmanın kuramsal çerçevesini yönetici sınıfları seçme gücünü elinde bulunduran ve bu bakımdan demokratik sistemlere meşruluk kazandıran seçmen davranışı oluşturmaktadır. Seçmen davranışının doğası gereği karmaşık yapısı göz önüne alındığında oy verme tercihinin şekillenmesinde, medya ve siyaset kurumları arasındaki diyalektik ilişkiye de değinme ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Çalışmanın metodolojisini nitel araştırma yöntemleri içerisinde yer alan derinlemesine görüşme tekniği oluşturmaktadır. Bu kapsamda tamamı AK Parti, MHP ve CHP seçmeni olan farklı yaş, cinsiyet, eğitim ve siyasal görüşlere sahip on beş katılımcıyla derinlemesine görüşme yapılmıştır. Katılımcıların ittifakla ilgili toplumsal algısını anlamak için daha önceden hazırlanan beşi demografik özellikler olmak üzere on sekiz soru yöneltilmiş, yaptıkları değerlendirmeler üzerinden ittifaka yönelik seçmenin toplumsal algısı analiz edilmiştir. Katılımcılar kendi siyasal ve kültürel özellikleri çerçevesinde ittifaka yönelik farklı değerlendirmelerde bulunmuş olup Cumhur İttifakı'na yönelik algılarında medyanın belirleyici bir etmen olduğu görülmüştür.

Anahtar Sözcükler: Seçmen davranışı, medya, AK Parti, MHP, Cumhur İttifakı

Abstract

This study embodies an investigation aimed at an understanding of the social perception of electors regarding the people's alliance between AK Party and MHP before the 2018 general elections, which is considered as an important threshold within the Turkish political life. Theoretical framework of this study is based on the voting behavior, a notion that provides legitimacy to democratic systems since people have right to choose their ruling elite in democracies. Considering the complex nature of voting behavior, there is also a necessity to focus on the effect of the dialectical relationship between media and political institutions. The methodology used in the study is in-depth interview technique which is

¹ İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Anabilim Dalında 13.02.2019 tarihinde jüri heyeti tarafından onaylanarak kabul edilmiş tezden türetilmiştir.

² İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Yüksek Lisans Mezunudur. E-posta: uaraksoy@hotmail.com. *Fuzuli Cad. Şeker Sok. Belde Apt. No:4 Kat:3 Malatya/Merkez.*

among the qualitative research methods. Within this framework, in-depth interviews are conducted with fifteen participants of different ages, genders, levels of education and political views, all of whom are AK Party, MHP and CHP electors. In order to gain insight into the social perception of participants regarding the alliance, eighteen pre-prepared questions, five of which is on demographic characteristics, have been addressed and electors' social perception on the alliance is analyzed based on the participants' evaluations. While participants made differing evaluations on the alliance within the framework of their political and cultural characteristics, it is seen that media is a determinant in their perception regarding the people's alliance.

Keywords: Elector behavior, media, AK Party, MHP, People's Alliance

Giriş

Günümüzün demokratik katılımcı toplumlarında siyasal sisteme meşruluk sağlayan ve sistemin devamlılığını garanti eden en temel unsur seçimlerdir. Bu doğrultuda dünyada yönetim sistemlerinin zaman içerisinde monarşiden demokrasiye evirildiği göz önüne alındığında kitlelerin genel oy hakkına erişmesiyle birlikte seçmenler siyasal iktidara talip olanlar için önem teşkil etmeye başlamıştır. Demokratik rejimlerde belirli aralıklarla gerçekleştirilen seçimlere, oy verme hakkını kazanmış olan seçmenin katılması sistemin meşruluğu açısından önemlidir.

Bu bakımdan seçmenlerin siyasal süreçlere katılımı ve oy verme davranışı günümüzde siyaset bilimcilerin ve siyasal iletişimcilerin ilgi alanını oluşturmaya devam etmektedir. Kuşkusuz ki seçmen homojen bir yapıya sahip değildir. Toplumsal yaşam içerisinde seçmenlerin farklı çıkar ve beklentileri göz önüne alındığında seçmenin oy verme davranışının da doğası gereği karmaşık ve çok boyutlu olduğu görülmektedir. Seçmenlerin beklentileri, ülkelerin siyasi kültürlerine göre farklılık gösterse de seçmenin siyasal süreçlere dair algısı bu çalışmada medya ve siyaset kurumları üzerinden değerlendirilmiştir.

Siyaset, doğası gereği toplumda farklı çıkar ve beklentileri olan insan grupları arasındaki uzlaşma ve çatışmanın aynı anda yaşandığı bir arena olarak tanımlanmaktadır. Toplumsal yapı içerisinde bireylerin farklı sosyal sınıflara üye olduğu, değişen istek ve ihtiyaçlarının bulunduğu göz önüne alınacak olunursa politikanın aslında bir mücadele alanı olduğu görülmektedir. Bu bakımdan aslında siyaset biraz da insan doğasına bakılarak tanımlanmayı gerektirmektedir. Toplumsal yaşamda bireylerin kendi çıkarlarını maksimize etme isteği siyaseti, tarih boyunca insanlık için değerli kılmıştır. Siyasette demokratik yönetim şekillerinin yaygınlaşmasıyla birlikte medya da toplumsal yaşam için vazgeçilmez bir unsur olmaya başlamıştır. Liberal kuramın atfettiği dördüncü güç olma özelliğiyle medya demokratik toplumlarda siyaset kurumunu kamu adına denetleme görevini üstlenmektedir. Medyanın toplum için önemi elbette ki kamu denetçiliği ile sınırlı değildir. Aynı zamanda medya, siyasal konulara dair halkın önemli bir haber alma kaynağıdır. Tüm bu parametreler birlikte değerlendirildiğinde günümüzün katılımcı demokrasilerinde medya ve siyaset kurumlarını birbirlerinden bağımsız şekilde ele almak mümkün gözükmemektedir. Medya ve siyaset kurumlarının karşılıklı bağımlılığı siyasal katılımı gerçekleştirecek olan seçmenin oy verme tercihini de kaçınılmaz olarak etkilemektedir. Tüm bu etkenler göz önüne alındığında bu çalışmanın en temel amacı, seçmenin Cumhuriyet İttifakı'na dair toplumsal algısını anlamlandırmak ve bu algının inşasında medyanın belirleyici bir rol oynayıp oynamadığını ortaya çıkarmaktır.

1.Seçmen Davranışına Yönelik Kuramsal Yaklaşımlar

Demokrasinin en önemli kurumu olarak seçimler, siyasal iktidara talip olanların seçmenler tarafından seçilerek belirli bir süre için yetkilendirilmesine olanak tanımaktadır (Avcı ve Hülür, 2016, s.1638). Siyasal iktidara talip olanlar seçmenlerden demokrasinin bir gereği olarak oy vermesini beklerken, seçmen de politik görüşüne uygun, vaatlerini tatmin edici bulduğu ve liderinden emin olduğu siyasal partilere oy vermektedir (Akay, 2012, s.45). Dünyada yönetim sistemlerinin yıllar içerisinde monarşiden demokrasiye evrilmesiyle birlikte günümüzde kitlelerin elde ettiği oy hakkı seçmenleri ve seçimleri demokrasinin vazgeçilmezi haline getirmiştir. Bu bakımdan seçimler siyaset biliminin temel konularından birini oluşturmaktadır (Yıldırım, 2014, s.15).

Demokrasinin kilit bir unsuru olan seçimler, antik Yunan kent devletlerinden günümüze kadar her dönemin kendine özgü şartları içerisinde farklılaşarak yeni formlar kazanmıştır (Beren, 2013, s.193). Egemenliğin teokratik kaynaklarda görüldüğü düşünce akımlarının zaman içerisinde yerini yönetilen kesimlerin rızasına devretmesi, politik bir değişimi de beraberinde getirmiştir (Turan, 1986, s.67). Bu bakımdan iktidar mücadelesinin imtiyazlı azınlıkların tekelinden alınmasını sağlayan genel oy hakkı, siyasal iktidara talip olan kesimlerin vatandaşları ikna etmesini gerekli kılmaktadır (Kahraman,2014, s.39). Bu doğrultuda düşünülecek olunursa kitlelerin oy hakkı elde etmesiyle birlikte artık seçmenler siyasal iktidarı elde etmek isteyen tüm politik aktörler için önemli hale gelmiştir. Dolayısıyla modern temsili demokrasinin en çarpıcı özelliği yurttaşların, belirli aralıklarla gerçekleştirilen seçimler aracılığıyla siyasal iktidarı yönetime getirmesi ve memnun olmadığı takdirde görevden uzaklaştırmasıdır (Akgün, 2000, s.75). Tüm bu gelişmelerin ışığında seçmenin oy verme davranışının kuramsal düzeyde hangi parametreler üzerinden ele alındığını açıklama ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Demokratik çoğulcu toplumlarda seçmen davranışını analiz etmek için birçok faktör değerlendirme kapsamına alınmaktadır. Seçmenlerin tıpkı tüketici grupları gibi karar alıcı olarak işlev gördükleri düşünüldüğünde seçmen davranışları içinde yer aldığı kültürel ve sosyal sınıfları çözümleyecek ayrıntılı araştırmaları gerektirmektedir (Eroğlu ve Bayraktar, 2010, s.190).

Bu durum dikkate alındığında farklı bireysel ve toplumsal özellikler sergilemeye açık bir seçmen kitlesi bulunmaktadır. O halde seçmenin oy verme davranışının tarihsel süreç içerisinde nasıl anlamlandırıldığına yakından bakmak gerekmektedir. Batı’da seçmenin oy verme davranışına yönelik araştırmalar 1940’larda başlamış olup İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra hız kazanmıştır (Akgün, 2002, s.24). Literatüre bakıldığında seçmenin oy verme davranışını açıklamaya çalışan üç kuramsal model söz konusudur; bunlar sosyolojik yaklaşım, psikolojik yaklaşım ve rasyonel tercih modelidir. (Teyyare ve Avcı, 2016, s.52). Seçmenin oy verme davranışına sosyolojik açıdan bakanlar bireyin kişisel tutum ve değer yargılarına önem vermemektedir (Özkan, 2004, s.111).

Bu yaklaşımda seçmenler içinde buldukları toplumsal gruplar doğrultusunda oy verme tercihinde bulunurken yaş, cinsiyet, eğitim, mesleki özellikler gibi etmenlerin seçmen davranışını etkilediği görülmektedir (Özer ve Meder, 2008, s.35). Tarihsel gelişimi 1940 yılında ABD başkanlık seçimleri sırasında seçmenler üzerine yapılan bir araştırmaya dayanan sosyolojik modelde, seçmen davranışının altında toplumdaki sosyal bölünmenin yattığı savunulmaktadır (Doğan ve Göker, 2013, s.26). Seçmen tercihlerinin incelendiği bu araştırmadan çıkan genellemelere bakıldığında oy verme davranışının bir grup deneyimi olduğu, bireyin sosyal bir varlık olarak siyasallaştığı, politik eğilimlerde din, sosyoekonomik statü ve coğrafi konumun önemli olduğu ortaya çıkmıştır (Özkan, 2004, s.111). Toplum içerisindeki sosyal bölünmüşlüğü oy verme davranışını etkilediğini öne süren sosyolojik yaklaşım sınıf temelli bölünmenin öteki bölünmelere kıyasla neden oy verme tercihinde daha fazla etkili olduğunu açıklamakta zorlanmaktadır (Aydoğan Ünal, 2016, s.100).

1950’li yıllarda bireyi odak noktasına alan araştırmaların artmasıyla birlikte seçmenin oy verme davranışında psikolojik yaklaşım önem kazanmaya başlamıştır (Aydın Kılıç, 2013, s.51). Sosyolojik

yaklaşım seçmeni sosyal bir varlık olarak kabul ederken psikolojik kuram toplumcu perspektifin tam aksine seçmenin siyasal davranışında partiye yönelik psikolojik tutumun ön plana çıktığını vurgulamaktadır (Doğan ve Göker, 2013, s.11). Bu modelde bilhassa tutumların yönü ve yoğunluğu seçmen davranışını öngörmekte önem arz etmektedir; zira tutumlar bir seçmenin partiler arasında yapacağı tercihi etkilemektedir (Kalender,2005, s.47). Parti kimliğini merkezine alan psikolojik yaklaşım, seçmenin bir partiyle özdeşleşme sürecini fazla önemseydiği için 1990'lı yıllarda eleştiri almıştır (Aydoğan Ünal, 2016, s.103). Parti tutumlarının yerini aday faktörüne bıraktığı durumlarda psikolojik yaklaşım, seçmenin davranışını önceden tahmin etme konusunda yetersiz kalmaktadır (Kalender, 2005, s.66). Seçmenin oy verme davranışına yönelik bir diğer kuramsal modelde seçmenin çıkarlarını ön plana alan rasyonel yaklaşımdır (Aydın Kılıç, 2013, s.52).

Seçmenin fayda maksimizasyonu yaptığını öne süren bu teorik yaklaşım 1957'de Downs'ın *Demokrasinin Ekonomik Teorisi* adlı ünlü eserinde de belirtildiği üzere seçmenler, kendilerine diğer tüm siyasal partilerden daha fazla yarar sağlayacağını düşündüğü partiye oy vermektedir (akt. Akgün, 2002, s.27). Bu bakımdan seçmenin oy verme davranışına rasyonel açıdan bakanların temel öngörüsü, seçmenin kendi menfaatlerini iyi tanıması ve bu menfaatler doğrultusunda kendisine en iyi hizmeti sağlayabilecek aday veya siyasal partiye oy vermesidir (Kalender,2005, s.50).

Geçmişe dönük oy verme davranışı olarak da bilinen bu yaklaşımda seçmenler oy verme tercihinde bulunurken hükümetin mevcut uygulamalarıyla kendi ekonomik göstergelerini dikkate almaktadır (Akgün, 2002, s.27). Bu bakımdan seçmenin bu yaklaşımda vaatlerden ziyade ülkedeki ekonomik tabloyu değerlendirdiği görülmektedir. Rasyonel oy verme davranışına getirilen en büyük eleştiri, seçmenin fayda ve amacını maddi çıkarılara indirgeyerek ekonomi dışındaki faktörler ile siyasette önem teşkil eden sembolik değerleri ihmal etmesidir (Akgün, 2002, s.27). Hülasa seçmenin oy verme davranışı açıklamaya yönelik bütün bu kuramsal yaklaşımların geçerliliği kendi içlerinde kabul edilmekle birlikte seçmenin siyasi davranışının çok boyutlu bir süreç olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Kısacası seçmenin oy verme davranışını anlamlandırmayı amaçlayan tüm bu yaklaşımlar dışlayıcı olmaktan ziyade birbirlerini tamamlayıcı bir özellik içermektedir (Damlapınar ve Balcı, 2005, s.60).

2. Medya ve Siyaset İlişkisi

Demokratik siyasal yönetim şekillerinde medya ve siyaset kurumları toplumu temsilen faaliyette bulunan ve doğası gereği aralarında diyalektik ilişki bulunan birbirleriyle etkileşime açık alternatifsiz iki olgudur (Damlapınar, 2008, s.187). Siyasetçiler mesajlarını kitle iletişim araçlarıyla topluma aktarırken toplum da siyaset kurumundan beklentilerini medya üzerinden siyasetçilere iletmektedir (Özkan, 2004, s.72). Karşılıklılık temeline dayanan medya ve siyaset kurumları arasındaki bu ilişkide ortaya çıkan gelişmeler hem medya alanını hem de siyasetin yapısını etkilemektedir (Arslan, 2004, s.6). Bu bakımdan medya ve siyaset arasındaki çok boyutlu ilişkiyi anlamlandırmadan önce her iki kurumu da tanımlama ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Siyaset gibi önemli bir bilim dalı gerek ülkelerin gerekse de bireylerin hayatını etkileme gücüne sahip olması bakımından birçok farklı ifadeyle tanımlanmaktadır. Bostancı (1998) politikayı bir toplumda iktidar mücadelesinde yer alarak toplumsal kaynaklardan en büyük payı elde etmeyi amaçlayan ve bu doğrultuda faaliyet gösteren düşünce, ideoloji, ittifak ve meşrulaştırmanın kullanıldığı bir süreç olarak ifade etmektedir (s.158).

Kapani (2007) ise politikayı toplumdaki değerlerin paylaşımıyla ilişkili düşünce ve menfaat çatışması, diğer bir deyişle iktidar mücadelesi olarak ifade etmektedir (s.20). Şüphesiz ki politikayı anlamlandırmak için yukarıda bahsedilen bütün bu tanımlamalar siyasetin doğasına dair geniş bir perspektif sunmaktadır. Her bir tanımın kendi içerisinde doğruluk ve yanlışlık payı bulunduğunu gözden kaçırmamak gerekmektedir.

Bu bakımdan siyaset kavramı son derece dinamik bir yapıya ve insanlığın tarihsel gelişimi içerisinde yaşadığı değişim ve dönüşümlerle zenginleşen bir içeriğe sahip olmuştur. Politikaya dair genel bir bakış açısı sunulduktan sonra kavramın medyaya olan ilişkisine değinmek gerekmektedir.

Siyasi partiler ve liderler başta olmak üzere kitle iletişim araçlarının gücünden istifade etmek isteyen tüm politik aktörler için medya, vazgeçilmez bir araç konumundadır (Akay, 2012, s.47). Profesyonel bir zihniyetin hâkim olduğu politik arenada siyasal iktidara talip olanların, yönetilenlere aktaracağı iletilerden götürecekleri hizmetlere kadar geniş bir yelpazede medyaya ihtiyaç duydukları bir gerçektir (Balcı, 2008, s.210). Medyanın siyasetçiler için bu kadar fonksiyonel bir görev üstlenmesi doğası gereği siyaset kurumunun kitle iletişim araçlarını kullanmasını, etkilemesini, yönlendirmesini hatta baskılamasını meydana getirmiştir. Politikanın medya üzerinden dolaşıma girdiği günümüz toplumlarında kitle iletişim araçları, siyasi konular ve olaylar hakkında toplumsal algıyı etkilemektedir (Akdağ, 2014, s.9). Demokratik yönetim sistemlerin vazgeçilmezi olan yasama, yürütme ve yargı erklerinden sonra kendisini dördüncü güç olarak tanımlayan medya, siyasi konular hakkında halkı bilgilendirme ve gündemi saptama gücüyle adından söz ettirmektedir (Şimşek, 2009, s.125). Demokrasiyle olan yakın ilişkisi itibarıyla toplum açısından vazgeçilmez olan medya özgürlüğü; demokratik bir toplumun mevcudiyetini devam ettirebilmesi için herkesin üzerinde mutabık olduğu genel bir koşuldur (Belsey ve Chadwick, 2014, s.305). Nitekim demokratik kültürün içselleştiği ülkelerde siyaset kurumuyla medya arasındaki ilişki hukuki normlar üzerinden düzenlenmiştir (Özkan, 2004, s.73).

O halde demokratik toplum modelleri içerisinde önemli bir aktör olarak konumlanan medyanın üstlendiği rollere daha dikkatli bakma ihtiyacı gelişmektedir. Teorik açıdan incelendiğinde demokratik yönetim sistemlerinde medya, siyasal iktidarın halka karşı yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğini kamu adına denetleyen bir güç olarak kamuoyunun gözcüsü konumundadır (Atabek, 2002, s.232). Medya organları bu görevi ifa ederken kamu yararını her şeyin üzerinde tutan bağımsız ve şeffaf bir yapıya sahip olmak zorundadır (Özkan, 2004, s.72). Demokratik yönetim sistemlerinde, ulusal veya uluslararası boyutta meydana gelen olay ve olgular hakkında halkın en önemli haber alma kaynağını kitle iletişim araçları oluşturmaktadır (Işık, 2005, s.116). Bu bakımdan medya, politika ve kamusal meseleler üzerine genel bir ilgi uyandırarak seçmenin siyasal bilgi düzeyini artırmakta ve kamusal sorunların tartışılmasına katkıda bulunmaktadır (Özkan, 2004, s.56).

Seçmenler kitle iletişim araçlarının etkisinde kalarak politik süreçlere dair karar geliştirmekte ve bununla bağlantılı olarak oy verme ediminde bulunmaktadır (Akay, 2012, s.46). Toplumsal gelişmeler ve iletişim teknolojilerinde yaşanan değişimle birlikte önemli bir politik aktör olarak kendisine yer bulan medya, insanların siyasal bilgi düzeyini artırarak geleneksel siyaset kalıbını ve oy verme davranışını değiştirerek politik yaşam üzerindeki etkisini artırmaktadır (Arklan ve Karakoç, 2013, s.329). Böylelikle siyasetin medya üzerinden yeniden inşa edildiği, politikaların ideolojik eksenden uzaklaşarak medyatikleştiği bir gösteri toplumu karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir deyişle siyasetin medya imajları üzerinden kurgulandığı ve sembolik içeriğe büründüğü bir medya çağını yaşamaktayız. Dolayısıyla medyanın çekim alanına giren siyaset kurumu, kendi kimliğini tamamen kaybetmeksizin büyük ölçüde değişerek medyanın kurallarına uymak zorunda kalmaktadır (Meyer, 2014, s.90).

Nitekim politik aktörlerin güç kaybettiği durumlarda medya öne çıkarak siyaset kurumundan rol çalmaktadır (Akay, 2012, s.47). Bir başka ifadeyle, medya dördüncü güç görevinden uzaklaşarak politik sistemi tasarlamaya çalışmaktadır. Böyle bir durumda demokrasinin sağlıklı bir şekilde işlediğini söylemek güçleşmektedir. Özetle medya ve siyaset kurumları arasındaki ilişkide medya, liberal kuramın iddia ettiği gibi politik süreçlere dair halkın önemli bir haber alma kaynağı olarak işlev görürken aynı zamanda siyasetin sahnelendiği mecra olması bakımından günümüzün demokratik yönetim sistemlerinde önemli bir konuma sahiptir. Seçmenler de kendi düşüncelerini inşa ederken en

çok medyanın onlara sunduğu bilgi ve haberleri kullanmakta ve buna bağlı olarak bu bilgilerin kamuoyu nezdinde nasıl algılandığına dikkat ederek ona göre pozisyon almaktadır (Özgül, 2017, s.213). Nitekim bu çalışma özelinde değerlendirilecek olunduğunda seçmenlerin Cumhuriyet İttifakı'na yönelik çıkarımları kendi politik ideolojileri çerçevesinde farklılaşmakla birlikte ittifaka dair edindikleri bilgi ve görüşlerde kitle iletişim araçlarının etkisi olduğu görülmektedir. Hülasa ittifaka yönelik seçmen algısında, medyanın önemli bir haber alma kaynağı olarak işlev gördüğü ortaya çıkmaktadır.

3. AK Parti ve Milliyetçi Hareket Partisi'nin Siyasi Kimliği

Siyasi kimlik günümüzde sınıf kavramı yerine kullanılsa da ondan daha farklı, çok boyutlu ve siyasi öneme sahip işlevsel bir kavramdır (Göksu, 2013, s.71). Nitekim çalışmanın temelini oluşturması bakımından Cumhuriyet İttifakı'nın kurucuları olan Adalet ve Kalkınma Partisi'yle Milliyetçi Hareket Partisi'nin siyasi kimlikleri, onları inşa eden ideolojik bileşenler üzerinden analiz edilmiştir.

İlk olarak iktidar partisi olma özelliğini taşıyan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin siyasal kimliğine odaklanılmıştır. Türkiye siyasal hayatı için son derece uzun soluklu olan AK Parti iktidarı, onun siyasi kimliğiyle de doğrudan ilişkilidir. AK Parti kimliğini tanımlarken içinden çıkmış olduğu Millî Görüş geleneğiyle arasına mesafe koymuş, kendisini İslamcı ve etnik kimliğe dayalı partilerden ayrı tutmak için kuruluş bildirgesine *kitle partisi* hedefi koymuştur (Doğanay, 2007, s.68). Dolayısıyla AK Parti kuruluşundan itibaren kendisini İslamcı bir parti olarak tanımlamamakta ve içinden çıkmış olduğu Millî Görüş çizgisinden ısrarla uzak durmaktadır (Çaha, 2008, s.235). Öyle ki AK Parti, Millî Görüş geleneğinden farklı bir yerde konumlandığı tezini güçlendirmek için Millî Görüş'ün değil (DP) Demokrat Parti geleneğinin bir devamı olduğunu öne sürmektedir (Erler, 2007, s.130). Bu bakımdan AK Parti, (SP) Saadet Partisi'nin aksine diğer İslamcı partilerin devamı niteliğinde değildir (Ahmad, 2014, s.187).

AK Parti'nin Millî Görüş geleneğinin temsilcisi mi olduğu yoksa merkez sağın geleneksel pozisyonunda mı yer aldığı uzun bir dönem tartışılmıştır (Başkan, 2011, s.157). Partinin genel başkanı olan Recep Tayyip Erdoğan, AK Parti'nin 1. Olağan Kongresi'nde merkez partisi olmadıklarını belirterek partisini merkezin yeni adresi olarak tanımlamıştır (Bingöl ve Akgün, 2005, s.5). Bu doğrultuda kuruluş döneminde partinin siyasi kimliğini genelbaşkan Recep Tayyip Erdoğan, *muhafazakâr demokrat* olarak ifade etmiştir (Tokat, 2009, s.53). Nitekim AK Parti hem parti programlarında hem seçim beyannamelerinde ve hatta partiyi temsil eden yöneticilerin söylemlerinde kendisini muhafazakâr demokrat bir parti olarak konumlandırmaktadır (Çaha, 2008, s.241). Bu anlamda AK Parti'nin politik ve toplumsal birikimini, muhafazakâr demokrasi yansıtmaktadır (Doğanay, 2006, s.66). AK Parti'nin siyasi kimliğiyle ilgili manifesto niteliğinde *AK Parti ve Muhafazakâr Demokrasi* kitabının da var olması dikkat çekicidir (Yıldız, 2004, s.8). Bu kitap AK Parti'ye kuramsal ve ideolojik bir arka plan oluşturmanın yanı sıra partinin politik anlamda konumlanışını ve kimlik tanımını da sunmaktadır (Erler, 2007, s.130).

Akdoğan kitabında muhafazakâr demokrat kimliğin AK Parti'de nasıl karşılık bulduğunu ayrıntılı bir şekilde aktarmaktadır. Bu bakımdan AK Parti, muhafazakârlığın tarihsel kodlarına uygun ancak politika yaptığı coğrafyanın toplumsal ve kültürel geleneklerine yaslanan, yerli ve köklü değerleri muhafazakâr siyaset ile yeniden inşa etmeyi amaçlayan, statükoculuk yerine yeniliğe açık bir muhafazakârlığı savunan, devrimci değişime karşı evrimci ve tedrici toplumsal dönüşümü destekleyen bir partidir (Akdoğan, 2004, s.113).

Hülasa AK Parti'nin siyasi kimliğine bakıldığında içinden çıkmış olduğu Millî Görüş geleneğinden bir kopuşu temsil ederken aynı zamanda kitlelerden oy almayı hedefleyen ve bunu da muhafazakâr

demokrat kimliğiyle yapmayı amaçlayan bir siyasal parti hüviyeti ortaya çıkmaktadır. İktidar partisi konumunda olan AK Parti'nin siyasi kimliğinden sonra ittifakın diğer ortağı olan Milliyetçi Hareket Partisi'nin politik kimliğini tanımlama ihtiyacı gelişmektedir. 1969 yılında Alparslan Türkeş tarafından kurulan Milliyetçi Hareket Partisi, Türk milliyetçiliğini ve Türk-İslam ülküsünü savunan milliyetçi ve ülkücü bir siyasal parti hüviyetindedir (Sun İpekşen, 2012, s.79). Milliyetçi Hareket Partisi'nin Turancı çizgideki etnik Türk milliyetçiliği 1970'lerde değişmeye başlayarak Türk-İslam sentezine yakınlaşmıştır (Örmeci, 2008, s.195).

Değişim MHP'nin 1969 yılında gerçekleştirmiş olduğu Adana kurultayında Alparslan Türkeş'in "*Biz Tanrı Dağı kadar Türk, Hira Dağı kadar Müslümanız. Her iki felsefe bizim şiarımızdır*" ifadeleriyle ortaya konulmuştur (Ölçekçi, 2018, s.270). MHP'ye göre Türklük bedeni, İslamiyet ise ruhu yansıtmaktadır (Arıkan, 2008, s.7). Dolayısıyla MHP'nin milliyetçi çizgisinin en göze çarpan özelliği politik bir harekete dönüştürdüğü Türk-İslam sentezidir (Arıkan, 2008, s.7). Şüphesiz ki Milliyetçi Hareket Partisi'nin Türkçülük ekseninden uzaklaşıp İslami öğelere eklenmesi Soğuk Savaş döneminin antikomünist politikalarından soyutlanamaz. Bu bakımdan dünyada ve Türkiye'de, Amerika'nın üstlendiği antikomünist propagandanın en güçlü silahlarından birini din olgusu oluşturmaktadır. Dolayısıyla partinin Soğuk Savaş yıllarında Türkeş liderliğinde Türk-İslam sentezini benimsemesinde komünizm tehlikesi önemli bir rol oynamıştır. Zira Türkeş, partiyi Türk-İslam sentezine çekerek komünizm karşıtı mücadelede İslamcıların desteğini almıştır (Örmeci, 2008, s.195). Milliyetçi Hareket Partisi'nin ideolojik zemini analiz edilirken 12 Eylül 1980 darbesine ayrı bir parantez açmak gerekmektedir. 12 Eylül 1980 askeri darbesinin yarattığı tahribattan etkilenen Milliyetçi Hareket Partisi, ideolojik düzlemde Türk-İslam sentezini ana eksenine almıştır (Beriş, 2014, s.10).

Kendilerini Türk-İslam ülkücüleri olarak isimlendiren bir grup sentez kavramının tez ile anti-tez arasında meydana gelebileceğini belirterek din ve milliyet olgularını birbirlerine tezat kavramlar olarak görmemiştir (Bayraktar, 2015, s.36). Dolayısıyla 12 Eylül 1980 darbesinin etkisiyle ülkücü tabanda kuvvetli bir dindarlaşma eğilimi görülmüştür (Bora, 2014, s.129). 12 Eylül'ün MHP üzerindeki etkileri, salt tabanın daha dindarlaşması ve partinin İslamcı unsurlarla anılmasıyla açıklanamaz. 12 Eylül 1980 darbesi ve 1982'ye kadar sürmüş olan askeri yönetim, ülkücü harekette büyük bir şok etkisi yaratmıştır (Bora ve Can, 1999, s.100).

Bu etkide partinin kapatılmış olması ve mücadelede yer alan birçok ismin 12 Eylül yönetimi tarafından tutuklanmasının etkisi büyüktür. Ancak 1980 darbesinin sonrasında adını geçici bir süreliğine MÇP Milliyetçi Çalışma Partisi olarak değiştirmek dışında parti, 1969 yılından itibaren adını, amblemini, örgütlenme yapısını ve siyasi kimliğini meydana getiren ideolojik ilkelerini büyük ölçüde korumayı başarmıştır (Arıkan, 2008, s.102). 1990'lı yıllara gelindiğinde ise Kürt meselesinin de etkisiyle Milliyetçi Hareket Partisi'nde yeniden bir Türkçülük eğilimi meydana gelmiştir (Bora, 2014, s.129). Bu dönemde MHP'deki ideolojik restorasyonun birbiriyle bağlantılı olan iki yanı bulunmaktadır. Bunlar; Türklüğün yeniden canlandırılması ve İslamcılığa karşı laik bir düşüncenin benimsenmesidir (Bora ve Can, 2004, s.159).

Özellikle 1990'lı yıllarda Türkiye'de yükselen siyasal İslamcılıktan uzak durmayı başaran MHP, devleti ve rejimi tartışmaya açan siyasal İslamcıların aksine devleti ve rejimi savunan parti olarak konumlanmıştır (Arıkan, 2008, s.47). Tüm bu gelişmeler ışığında değerlendirilecek olunursa Milliyetçi Hareket Partisi'nin ideolojik yapılanmasında önemli bir alanı teşkil eden Türkçülük ve İslamcılığın partideki ağırlıkları dönemin şartlarına göre değişkenlik göstermektedir. O halde tüm bu gelişmeler göz önüne alındığında Milliyetçi Hareket Partisi, kırk dokuz yılı aşan siyasal ömründe ideolojik anlamda farklı kırılmalar yaşasa da Türk milliyetçiliğini ve Türk-İslam sentezini ön plana çıkaran bir siyasi kimliğe haizdir.

4. 16 Nisan 2017 Referandumunu ve Cumhuri İttifakı

Türkiye siyasal hayatı için kritik bir dönemeç olarak da kabul edilen 16 Nisan 2017 referandumunu, ülkedeki yönetim modelini parlamenter sistemden Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne dönüştürmesi bakımından önem teşkil etmektedir. Bu bakımdan yüz yılı aşkın bir parlamenter deneyimin ardından yeni bir sisteme geçilmesi elbette ki politik tartışmaların gölgesinde gerçekleşmiştir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçilmesini savunanların ortaya sunmuş olduğu tezlere bakıldığında, çabuk dağılan ve başarısız sonuçlara yol açan koalisyon hükümetleri birincil önceliği oluşturmaktadır.

Öte yandan parlamenter demokrasinin sürekli krizlere yol açması, yasama ve yürütme erklerinin iç içe girmesi ve hükümet kurma konusundaki istikrarsızlıklar sistemin çıkmazları olarak kabul edilmektedir. Bu bakımdan Türkiye'de 2002 yılından beri kesintisiz bir şekilde iktidarda bulunan Adalet ve Kalkınma Partisi, sistemin açmazlarını öne sürerek parlamenter sisteme yönelik eleştirilerde bulunmuş olup başkanlık sistemine geçilmesi gerekliliğini vurgulamıştır. Diğer tarafta ise Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin başkanlık sistemine yönelik eleştirileri söz konusudur.

Türkiye'de yönetim sisteminin tartışıldığı bir dönemde 15 Temmuz 2016'da meydana gelen darbe girişimi Türkiye'de bir kırılma anı yaratmıştır. Türkiye'nin yaşamış olduğu en acı olaylardan biri olarak kabul edilen 15 Temmuz darbe teşebbüsünden sonra iktidarda bulunan Adalet ve Kalkınma Partisi, ülkenin içinde bulunduğu durumu bir *beka* sorunu olarak nitelendirmiştir. Milliyetçi Hareket Partisi'nin de beka sorununa atıfta bulunması her iki partinin yakınlaşmasına kapı aralamıştır. Beka söylemi, Türkiye'nin yaşamış olduğu darbe girişimi başta olmak üzere içeriden ve dışarıdan Türkiye'ye yönelik bir terör kuşatmasının var olduğu üzerine temellendirilmiştir.

Bu bakımdan Milliyetçi Hareket Partisi, ülkenin yaşadığı beka meselesine değinerek AK Parti'nin anayasayı değiştirmesine yönelik teklifine destek vereceğini açıklamıştır. Böylelikle Türkiye'de yeni bir hükümet modelinin kurulması için halkın önüne sandık konulmuştur. Özellikle medyada sıklıkla dile getirilen ifade şekliyle Türk tipi başkanlık sistemi, muhalefet bloğu tarafından sistem değil rejim kavramı üzerinden tartışılmıştır. Parlamenter sistemde tarafsız konumda bulunan cumhurbaşkanlığı makamının partili olmasına olanak tanıyan maddeleri muhalefetin sert eleştirilerine yol açmıştır. Dolayısıyla Türkiye'de anayasa değişikliği süreci Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ni isteyenlerin oluşturduğu *EVET* cephesiyle sisteme karşı çıkan *HAYIR* cephesi arasında meydana gelmiştir.

Nihayetinde 16 Nisan 2017 referandumunun evet ile sonuçlanmasıyla birlikte Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi resmi olarak yürürlüğe girmiştir. İlk başta sadece Cumhurbaşkanı'nın partiye üye olmasına olanak tanıyan maddesi yürürlüğe konulurken sistemin tam manasıyla uygulanması genel seçimlerden sonrasına bırakılmıştır. Muhalefet bloğunun yeterince denge-denetim mekanizmasının bulunmamasıyla eleştirdiği yeni yönetim modelinin getirmiş olduğu en büyük yenilik kuşkusuz ki iktidar olmayı siyasal partiler için zorlayan yüzde elli artı bir şarttır. Zira parlamenter yönetim sisteminde bulunmayan bu şart ulaşılmaması zor bir çitayı partilerin önüne koymuştur.

Dolayısıyla Cumhuri İttifakı'na giden sürecin yapı taşlarını 16 Nisan 2017 referandumunu döşemiştir. Sistemin iktidar olmak için partileri seçim öncesi birbirlerine yakınlaştırmasının Türkiye'deki ilk somut karşılığını, AK Parti ile MHP arasında gerçekleşen *Cumhur İttifakı* oluşturmaktadır. Bu bakımdan Cumhuri İttifakı'nın kuruluş dinamikleri 16 Nisan 2017 referandumunun getirmiş olduğu yeni yönetim sisteminden bağımsız ele alınamaz.

Cumhuri İttifakı'nın ortaya çıkış sürecinde 16 Nisan 2017 referandumunun önemine değinildikten sonra ittifakın kuruluş dinamiklerine göz atmak gerekmektedir. 16 Nisan 2017 referandumunun kabul edilmesiyle birlikte 2019'da yapılması planlanan genel seçimler Milliyetçi Hareket Partisi liderinin

erken seçim çağrısıyla birlikte öne alınmıştır. İktidarda bulunan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin de bu çağrıya icabet etmesi neticesinde Türkiye bir kez daha erken seçime gitmiştir. Erken seçim çağrısı muhalefet bloğunda da karşılık bulmuştur. Böyle bir politik ortamda 24 Haziran 2018 Genel Seçimlerine AK Parti ve MHP, Cumhuriyet İttifakı çatısı altında girmiştir. Sistemin değiştirilmesi konusunda ortak bir irade geliştiren her iki parti Cumhuriyet İttifakı çatısı altında sistemin tam manasıyla oturması için de genel seçimlerde birlikte hareket etme kararı almıştır.

İttifakın kuruluş dinamiklerine bakıldığında iç siyasetteki gelişmelerin ittifakın meydana gelmesinde büyük rol oynadığı görülmektedir. 15 Temmuz 2016'da gerçekleşen başarısız darbe teşebbüsünden sonra her iki siyasal partide beka sorunu çerçevesinde birlikte politika yürütmüştür. Özellikle darbe girişiminin ardından gerçekleşen Yenikapı mitingi her iki partinin de ortak bir ruh geliştirmesini sağlamıştır. Tüm bu gelişmeler ışığında Cumhuriyet İttifakı'nın ortaya çıkışında başta 15 Temmuz darbe girişimi olmak üzere Türkiye'nin maruz kaldığı iç ve dış terör tehdidi, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin tam anlamıyla işlerlik kazanması, siyasette uzlaşma geleneğinin yeniden canlanması ve nihayetinde Türkiye'nin beka sorununu aşma gayreti etkili olmuştur. Siyasetin ve medyanın gündemini teşkil etmesi bakımından önem arz eden 24 Haziran 2018 Genel Seçimleri, aynı zamanda 15 Temmuz 2016 yılındaki başarısız darbe girişiminin ardından Türkiye'nin gitmiş olduğu ilk seçim olması bakımından da büyük önem taşımaktadır.

5. Cumhuriyet İttifakı'na Yönelik Seçmenin Algısı

Türkiye'de siyasal hayat, 16 Nisan 2017 referandumuyla birlikte farklı bir yönetim sistemine geçmiştir. Çalışma, Türkiye'deki yeni yönetim sisteminin hayata geçeceği ilk dönem olan 2018 genel seçimleri öncesi AK Parti-MHP Cumhuriyet İttifakı'nın seçmen nezdindeki toplumsal algısını anlamayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda çalışma kapsamında AK Parti, MHP ve CHP'ye bir önceki seçimlerde oy vermiş olan on beş kişilik hedef kitleyle görüşülmüştür. Çalışma kapsamında farklı yaş, cinsiyet, eğitim, ideolojik ve kültürel özellikleri bulunan katılımcılara daha önceden hazırlanmış olan beş demografik özellikler olmak üzere on sekiz soru yöneltilmiştir.

Katılımcıların sorulara yönelik değerlendirmeleri incelenmiş, AK Parti-MHP Cumhuriyet İttifakı'na yönelik seçmenin toplumsal algısı ortaya konulmaya çalışılmış olup bu algının oluşumunda medyanın belirleyici bir rol oynayıp oynamadığı sorgulanmıştır.

5.1. Çalışmanın amacı ve yöntemi

2018 genel seçimleri öncesi kurulmuş olan AK Parti-MHP Cumhuriyet İttifakı'na yönelik seçmenin toplumsal algısını anlamak ve bu algının inşasında medyanın belirleyici bir rol oynayıp oynamadığını sorgulamak bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Çalışmanın metodolojisini ise nitel araştırma yöntemleri içerisinde yer alan derinlemesine görüşme tekniği oluşturmaktadır. Bu doğrultuda tamamı seçmen olan on beş kişilik bir hedef kitleyle yüz yüze iletişim tekniğiyle İstanbul, Ankara ve Malatya illerinde görüşülmüştür. Hedef kitlenin tercih edilmesinde seçmen duyarlılığına dikkat edilmiş olup, Cumhuriyet İttifakı'nı oluşturan AK Parti ve MHP seçmenin yanı sıra ana muhalefet partisi olması hasebiyle CHP seçmeni de çalışma kapsamında yer almıştır. Farklı yaş, cinsiyet, eğitim, meslek, sosyo-ekonomik, özelliklere sahip olan bu hedef kitlenin siyasal ve kültürel yaklaşımları da çeşitlilik arz etmektedir. Cumhuriyet İttifakı'nı konu edinen ve daha önceden hazırlanmış olan beş demografik özellikler olmak üzere on sekiz soru katılımcılara yöneltilmiştir. Çalışmada Cumhuriyet İttifakı'nın bütünselliğini gözetken sorular hazırlanmıştır. Çalışmaya dair elde edilen sonuçlar genelleme yapmaya olanak tanımaz. Farklı bir hedef kitleyle yapılacak başka bir çalışmada apayrı

sonuçlara ulaşılması mümkündürCumhur İttifakı'na yönelik seçmen algısında siyasal ideolojilerin ve medyanın belirleyici bir rol oynadığı iddiası çalışmanın temel varsayımını meydana getirmektedir.

5.2. Çalışmanın bulguları

2018 genel seçimleri öncesi AK Parti-MHP Cumhur İttifakı'na yönelik seçmenin toplumsal algısını anlamayı amaçlayan bu çalışmada elde edilen bulgular dört başlık altında sınıflandırılmıştır. Bu başlıkların oluşturulmasında Cumhur İttifakı'na yönelik katılımcıların geliştirmiş oldukları yorumlar belirleyici olmuştur. Bu doğrultuda ilk başlık altında Cumhur İttifakı'nın sağ seçmeni temsil edip etmeyeceği, Cumhur İttifakı'na dair seçmenin zihninde hangi ortak paydaların yer aldığı, ittifakın kuruluşuna etki eden politik ve iktisadi gelişmelerin neler olduğu, ittifakın ortaya çıkmasında lider kültürünün belirleyici olup olmadığı ve nihayetinde ittifakın kuruluş mantığı sorgulanmıştır. İkinci başlıkta ittifakın, koalisyonlar ve seçim barajıyla ilişkisi, üçüncü başlıkta ise ittifakın cumhurbaşkanlığı yönetim sistemiyle olan bağlantısı ele alınmıştır. Dördüncü ve son başlıkta ise seçmenlerin Cumhur İttifakı'na yönelik algılarında medyanın belirleyici bir rol oynayıp oynamadığı, seçmen çıkarımları üzerinden incelenmiştir.

5.3. Katılımcıların değerlendirmeleri

Çalışmada öncelikli olarak katılımcıların siyasal ideolojilerine yönelik bir soru hazırlanmıştır. Buradaki en temel amaç katılımcıların Cumhur İttifakı'na yönelik değerlendirmelerinin siyasal tercihleriyle bağlantılı olup olmadığını ortaya çıkarmaktır. Bu doğrultuda tamamı seçmen olan katılımcılara “Kendinizi Türkiye siyasal hayatı bağlamında değerlendirdiğinizde siyasi yelpazenin neresinde görüyorsunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların bu soruya yönelik yorumları farklı şekillerde gelişmiştir. Bir önceki seçimde AK Parti ve MHP'ye oy vermiş katılımcılar kendilerini milliyetçi veya muhafazakâr görüşlere yakın hissederken CHP'ye oy vermiş olan katılımcılar ise sol ve sosyal demokrat çizgiye yakın oldukları yönünde değerlendirmelerde bulunmuştur. Genel anlamda değerlendirmeler şu şekildedir:

K1(41):“*Milli ve manevi değerlere bağlı biri olarak kendimi geleneksel muhafazakâr kanada yakın hissediyorum.*”

K2(26):“*Kendimi bildim bileli milliyetçiyimdir.*”

K5(39):“*Türkiye siyasal hayatı bağlamında ele alacak olursak kendimi aşırı Türk milliyetçisi olarak görüyorum.*”

K6(60):“*Siyasi yelpazenin solundayım; fakat en uçta değilim.*”

Çalışmada ilk olarak ittifakın ortaya çıkmasına zemin hazırlayan gelişmelerin neler olduğu seçmenlerin çıkarımları üzerinden ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda katılımcılara “AK Parti-MHP Cumhur İttifakı'nı ortaya çıkaran siyasal ve ekonomik gelişmeler sizce nedir?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların soruya yönelik değerlendirmeleri politik görüşleri çerçevesinde farklılaşmıştır. Bu bakımdan AK Parti ve MHP seçmeni ittifakı ortaya çıkaran gelişmelerde 15 Temmuz darbe girişimini ve terör sorununu ön plana çıkarmıştır. CHP seçmeni ise bu ittifakı ortaya çıkaran politik gelişmeleri yeni sistem ve seçim barajı üzerinden temellendirmiştir.

Bu bağlamda CHP seçmeninin söylemlerine bakıldığında MHP'nin baraj kaygısı taşıdığı, AK Parti'nin ise yeni sistemde iktidar olmak için MHP'nin desteğine ihtiyaç duyduğuna dair ifadeler görülmektedir. Soruya yönelik dikkat çeken bir diğer unsur da ideolojik farklılıklar taşısa da seçmenlerin büyük çoğunluğu Cumhur İttifakı'nı ortaya çıkaran gelişmelerde politik faktörleri öne

çıkarmıştır. Bu anlamda Cumhuriyet İttifakı'nın kurulmasında ekonomik unsurların seçmen nezdinde çok etkili olmadığı gözlemlenmiştir. Tüm bu gelişmeler ışığında katılımcıların soruya yönelik anlatımları şu şekilde olmuştur:

K1(41): “Terör örgütlerinin ülkemizdeki yıkıcı faaliyetlerini göz önüne alacak olursak bu ittifakın kurulmasındaki en büyük etmenin milletin güvenliği olduğunu düşünüyorum.”

K9(35): “Bence kesinlikle 15 Temmuz darbe girişimi etkili olmuştur; zira ülkenin bütünlüğünü tehlikeye atan böyle büyük bir darbe teşebbüsünden sonra sayın Bahçeli'nin de inisiyatif almasıyla ittifak kurulmuştur.”

K14(26): “Herhangi bir ekonomik gelişmenin rol oynadığını düşünmüyorum. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin iktidar olmayı zorlaştıran yapısı iki partiyi ittifak kurmaya itmiştir.”

K8(26): “En önemli siyasi gelişme olarak 15 Temmuz süreci gösterilse de bence Milliyetçi Hareket Partisi'nde yaşanan parti içi hizipleşmeler daha etkili olmuştur.”

Katılımcılara ikinci olarak ittifakın bütünselliğini gözetken bir soru aksettirilmiştir. Bu doğrultuda “2018 genel seçimleri öncesi AK Parti-MHP Cumhuriyet İttifakı hakkında ne düşünüyorsunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcılar kendi siyasi ve kültürel koşulları çerçevesinde bu soruya yönelik farklı çıkarımlarda bulunmuştur. AK Parti ve MHP seçmeni her iki siyasal partinin de birbirlerine yakın çizgide olduklarını ve bu yönden ülkenin menfaatleri doğrultusunda Cumhuriyet İttifakı'nın siyasete olumlu bir yansımaya olacağı yönünde değerlendirmelerde bulunmuştur. CHP seçmeni ise ittifaka yönelik olumsuz bir tutum takınarak bu ittifakı her iki siyasal partinin “sol” a karşı bir politikası olarak görmüştür. Katılımcıların soruya yönelik değerlendirmeleri şu şekildedir:

K5(39): “Dış politika ve terör sorununda ülkenin yaşadığı zorluklar göz önüne alındığında bu ittifakın ülkenin menfaatleri açısından olumlu yönde seyredeceğini düşünmekteyim.”

K12(28): “Türkiye siyasetinde sağ ideolojiye yakın olan bu iki partinin ittifakını 15 Temmuz sonrası süreçte ülkemizin yaşamış olduğu zorlukların üstesinden gelmeyi amaçlayan yeni bir siyaset modeli olarak ele alıyorum.”

K11(26): “Kurulmuş olan bu ittifakı milliyetçi ve muhafazakâr görüşleri benimseyen iki partinin sola karşı geliştirmiş olduğu bir politika olarak görüyorum.”

K6(60): “Cumhur demek halk demektir. Bu iki partinin kurduğu ittifak halkın çoğunluğunu temsil edecek bir ittifak değildir. Aksine iki siyasal partinin çıkar odaklı siyasetinin bir yansımasıdır.”

Katılımcılara üçüncü olarak “AK Parti-MHP Cumhuriyet İttifakı'nın Türkiye'deki milliyetçi, muhafazakâr seçmeni temsil edebileceğini düşünüyor musunuz?” sorusu yöneltilmiştir. AK Parti'yle MHP'nin siyasi kimlikleri göz önüne alındığında iki partinin de milliyetçi, muhafazakâr görüşleri benimsediği görülmektedir. Bu doğrultuda katılımcılardan AK Parti ve MHP'ye oy vermiş olanlar Cumhuriyet İttifakı'nın milliyetçi-muhafazakâr seçmeni temsil edebileceği yönünde değerlendirmelerde bulunmuştur.

Bir önceki seçimde CHP'ye oy vermiş olan hedef kitlenin yorumları ise milliyetçilerin bu ittifaka destek vermeyeceği yönündedir. Bu doğrultuda katılımcıların yorumları şu minvalde olmuştur:

K1(41): “AK Parti ve MHP'nin yanı sıra sağ cemahta yer alan diğer partilerin tabanının da bu ittifaka destek vereceğini düşünüyorum; zira Cumhuriyet İttifakı milli ve manevi değerlerin güçlü bir temsilini hayata geçirecektir.”

K12(28): “İttifakı kurmuş olan iki partinin mevcut söylem ve politikaları milliyetçi kesimi hem tatmin hem de temsil etmektedir.”

K14(26): “Hepsini temsil edeceğine inanmıyorum. Belki bir kısmını temsil edecektir.”

K11(26): “Bu ittifakın milliyetçi seçmenin tamamını temsil edebileceğini söylemek bence çok zor; çünkü milliyetçiler AK Parti’nin daha önceki söylemlerini unutmayacaktır.”

Katılımcılara “Sizce AK Parti-MHP Cumhur İttifakı hangi ortak paydaları kendi içinde barındırıyor?” sorusu yöneltilmiştir. Bu sorunun sorulmasındaki en temel amaç katılımcıların Cumhur İttifakına yönelik toplumsal algısının hangi parametrelere yaslandığını anlamaya çalışmaktır.

Katılımcılar kendi siyasi görüşleri çerçevesine bu soruya farklı değerlendirmelerde bulunmuştur. AK Parti ve MHP seçmeni ortak paydaları daha çok vatan, bayrak ve millet sevgisi üzerine temellendirirken CHP seçmeni bu ittifakın siyasette “sol”a karşı gerçekleştirildiği yönünde tespitlerde bulunmuştur. Katılımcıların soruya yönelik yorumları şu şekilde olmuştur:

K1(41): “Tek devlet, tek millet, tek bayrak, tek vatan ülküsü bu ittifakın ortak paydalarıdır.”

K3(39): “15 Temmuz sonrası ortaya çıkan Yenikapı ruhunun her iki partinin de en büyük ortak paydası olduğu kanaatindeyim.”

K6(60): “Her iki siyasal parti de kısa zaman önce birbirleriyle kavgalıydı. Şimdi iki partinin kuracağı ittifakın en büyük ortak paydasının önümüzdeki seçimlerde solun önünü kesmek olduğunu düşünüyorum.”

K7(27): “AK Parti ile MHP siyasal anlamda aynı fikirleri benimsemese de her iki partinin de siyasi yelpazenin sağında konumlandığı göz önüne alınacak olunursa ittifakın en büyük ortak paydası, Türkiye’de solun iktidar olmasının yolunu tıkamaktır.”

Cumhur İttifakı’na yönelik toplumsal algının incelendiği bu araştırmada katılımcılara “2018 genel seçimleri öncesi AK Parti-MHP Cumhur İttifakı’nın kurulmasında lider özelliklerinin etkili olduğunu düşünüyor musunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Seçmenin algısının anlamlandırılmak istendiği bu çalışmada liderler özelliklerinin ittifakın ortaya çıkışında etkili olup olmadığı analiz edilmek istenmiştir. Bu doğrultudaki değerlendirmeler incelendiğinde siyasi görüşleri fark etmeksizin katılımcıların büyük çoğunluğunun Cumhur İttifakı’nın kurulmasında liderlerin etkili olduğuna dair çıkarımları olduğu görülmektedir.

Bu noktada özellikle MHP genel başkanı sıfatıyla Devlet Bahçeli’nin politikalarının etkili olduğuna ilişkin tespitler yapılmıştır. AK Parti ve MHP seçmeni, Devlet Bahçeli’nin politikalarının yerindeliliğine vurgu yaparken CHP seçmeni Bahçeli’ye karşı eleştirel bir tutum takınarak daha önceki politikalarının aksine hareket etmesini siyasi tutarsızlık olarak görmüştür. AK Parti ve MHP seçmenin değerlendirmelerinde 15 Temmuz sonrası yaşanan sıkıntılı süreçte Bahçeli’nin üstlendiği siyasi pozisyona dikkat çekilmiştir. Bu gelişmelere ek olarak AK Parti seçmeni ittifakın kurulmasında Bahçeli kadar AK Parti ve cumhurbaşkanı sıfatlarını taşıyan Recep Tayyip Erdoğan’ın da büyük katkıları olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların soruya yönelik saptamaları aşağıdaki şekilde olmuştur:

K5(39): “Erdoğan iktidar partisinin lideri olsa da Bahçeli’nin Cumhur İttifakı’nın gizli lideri olduğunu düşünüyorum.”

K1(41): “Sayın Bahçeli’nin ittifakın kurulması sürecinde büyük bir sağduyu örneği sergilediğini görmekteyiz. Özellikle ülkemizin yaşadığı bu zor dönemde ortak amaçlar doğrultusunda ittifakın ortaya çıkmasında Bahçeli’nin rolü inkâr edilemez.”

K2(26): “Bu süreçte Recep Tayyip Erdoğan’ın ikna kabiliyeti ve liderlik özellikleriyle ittifakın kuruluşunda önemli bir rolü olduğunu ifade etmek isterim.”

K11(26): “*Daha düne kadar başkanlık sistemine karşı olduğunu her ortamda dile getiren Bahçeli’nin ani fikir değişikliği bugünkü siyasi tabloyu meydana getirmiştir.*”

Çalışma kapsamında katılımcılara “AK Parti-MHP Cumhur İttifakı’nın kurulmasında sizce araçsal pragmatik bir mantık mı yoksa vatandaş-devlet menfaati mi etkili olmuştur?” sorusu yöneltilmiştir. İttifakın bütünselliğini gözeterek hazırlanmış bu soruda aslında katılımcıların ittifaka yönelik daha önceki okumalarının tutarlığı izlenmeye çalışılmıştır.

Seçmenlerin soruya yönelik çıkarımları siyasal görüşleri çerçevesinde değişkenlik arz etmektedir. Bu bakımdan AK Parti ve MHP seçmeni ittifakın millet menfaatleri ve devletin bütünlüğünü çerçevesinde kurulduğunu belirtirken, CHP seçmeni ise ittifakı her iki partinin siyasi çıkarları üzerinden değerlendirmiştir. AK Parti ve MHP seçmeninin çıkarımlarında terör, dış politikadaki gelişmeler ve 15 Temmuz süreci ön plana çıkmaktadır. CHP seçmeni bu ittifakın vatandaşa bir getirisinin olmadığını vurgulamıştır. Bu noktada CHP seçmenin ittifakı pragmatist olarak yorumlamasında AK Parti’nin iktidar olma kaygısı ve MHP’nin mecliste temsil hakkı kazanma çabaları öne çıkmaktadır. Katılımcıların soruya yönelik tespitleri aşağıdaki şekilde gelişmiştir:

K5(39): “*Devlet vatandaşıyla var olmaktadır. 15 Temmuz günü bu ülkede vatandaşın canına devletin ise bütünlüğüne kast edenlere en iyi cevap Cumhur İttifakı’yla verilmiştir.*”

K15(30): “*Kesinlikle milletin çıkarları etkili olmuştur; çünkü hem içerden hem de dışardan ülkemize yönelen terör tehlikesine karşı bu ittifak vatandaşın güvenliğinin teminatıdır.*”

K7(27): “*AK Parti ve MHP cephesindeki söylem bu ittifakın vatandaşın menfaatine yönelik olduğu; ama ben böyle olduğu kanaatinde değilim. İttifak AK Parti’yi yeni sistemde iktidar yapmak için kurulmuştur.*”

K11(26): “*Kimse iktidar olmak için yüzde elli artı bir oy gerektiğinden, MHP’nin içerisinde yaşanan politik bölünmüşlükten bahsetmiyor. İttifakın bu iki unsur çerçevesinde pragmatist bir bakış açısıyla oluşturulduğunu düşünüyorum.*”

Çalışmanın ikinci başlığında Cumhur İttifakı’nın mevcut seçim barajı ve koalisyonlar ilişkisi sorgulanmıştır. Bu bağlamda katılımcılara “Cumhur İttifakı’yla mevcut sistemdeki seçim barajı arasında bir bağlantı görüyor musunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Bilindiği üzere ülkedeki seçim kanuna göre siyasal partilerin mecliste temsil edilebilmesi için %10’luk seçim barajını aşması gerekmektedir. Yeni ittifak düzenlemesiyle birlikte artık ittifak yapacak olan partilerden biri yüzde onluk seçim barajını geçerse diğer parti de geçmiş sayılacaktır. Bu bakımdan katılımcıların değerlendirmelerine bakıldığında farklılıklar ortaya çıkmıştır. AK Parti ve MHP’ye oy vermiş seçmen ittifakla seçim barajı arasında bir bağlantı olmadığı yönünde değerlendirmeler yaparken CHP’ye oy veren seçmenler MHP’nin baraj kaygısı taşıdığı, o yüzden bu ittifakta yer aldığı yönüne yorumlarda bulunmuştur. Bu bakımdan katılımcıların siyasal tercihleri ittifaka yönelik farklı çıkarımlarda bulunmalarına zemin hazırlamıştır. Katılımcıların soruya yönelik tespitleri şu şekildedir:

K1(41): “*AK Parti ile MHP’nin baraj kaygısı olmadığı için ittifakın seçim barajıyla bir ilişkisi olduğunu düşünmüyorum.*”

K9(35): “*Kurulan bu ittifak 15 Temmuz sonrası süreçte ülkenin yaşadığı beka sorununa bir çözüm amacı taşımaktadır. Bu bakımdan seçim barajı gibi siyasi çıkarlara indirgenemez.*”

K14(26): “*MHP bence barajı aşamayacak. Kurulan bu ittifak Milliyetçi Hareket Partisi’nin 16 Nisan referandumunda evet oyunu desteklemesinin bir karşılığıdır.*”

K6(60): “*Bu ittifak ile MHP bağımsız bir şekilde barajı aşamayacağı mesajını vermektedir. İttifak ile MHP’nin AK Parti potasında eriyeceğini düşünüyorum.*”

Türkiye siyasal hayatında önemli dönemeçlerin yaşandığı koalisyonlar ile seçim ittifaklarının seçmen gözündeki toplumsal algısının aynı olup olmadığını anlamak için katılımcılara “Cumhur İttifakı’yla koalisyonlar arasında bir ayırım olduğunu düşünüyor musunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların siyasi ideolojileri fark etmeksizin tamamı seçim ittifakıyla koalisyonun farklı olduğu yönünde değerlendirmelerde bulunmuştur. Katılımcılardan AK Parti ve MHP’ye oy vermiş olan seçmen özellikle Cumhur İttifakı’nın ülke çıkarları doğrultusunda oluşturulacağına dair değerlendirmelerde bulunmuştur. Katılımcıların genel anlamda yorumları şu doğrultudadır:

K13(35): “*Koalisyonlarda seçim sonrası oluşan siyasi tabloya göre partiler hükümet kurarken Cumhur İttifakı seçim öncesinde ülkenin menfaatleri doğrultusunda ilkeler üzerinden yürümektedir.*”

K5(39): “*Seçim ittifakları isteğe bağlı gelişirken, koalisyonlar seçim sonrasında zorunluluğudur.*”

K3(39): “*Cumhur İttifakı seçim sonrası kurulmuş olan bir koalisyon hükümeti değildir. Bu bakımdan Cumhur İttifakı’yla koalisyonlar arasında keskin bir ayırım olduğu kanaatindeyim.*”

Çalışma kapsamında üçüncü başlık olarak 2018 genel seçimleri öncesi AK Parti-MHP Cumhur İttifakı’yla Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi arasında bir bağlantı olup olmadığı seçmenin toplumsal algısı üzerinden anlamlandırılmak istenmiştir. Bilindiği üzere 16 Nisan 2017 referandumunda sandıktan evet oyunun çıkmasıyla Türkiye’nin yönetim şekli parlamenter sistemden, cumhurbaşkanlığı yönetim sistemine geçmiştir.

Bu bakımdan katılımcılara “2018 genel seçimleri öncesi AK Parti-MHP Cumhur İttifakı Türkiye’deki cumhurbaşkanlığı yönetim sistemiyle birlikte ele alındığında sizce bir tercih mi yoksa zorunluluk mudur?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğu siyasal görüşleri fark etmeksizin ittifakı değişen yönetim sistemiyle birlikte bir zorunluluk olarak gördüklerini belirtmişlerdir. Katılımcıların cumhurbaşkanlığı yönetim sisteminde iktidar olmak için yüzde elli artı bir oy gerektiğini ifade ederek bu durumun ittifakı mecbur kıldığı yönünde değerlendirmeleri olmuştur. Özellikle CHP’ye oy vermiş olan katılımcıların AK Parti’nin iktidar olmak için, MHP’nin ise barajı geçebilmek için ittifakı kurduğu yönünde yorumları olmuştur. Katılımcıların soruya yönelik genel değerlendirmeleri şu şekilde gelişmiştir:

K3(39): “*Matematik ortada. İktidar olmak için yüzde elli artı bir gerektiğine göre bu ittifak kesinlikle bir zorunluluktur.*”

K6(60): “*İki siyasal partinin de tek başına yüzde elliyi aşması bugünün siyasetinde olası gözüküyor. O bakımdan Cumhur İttifakı’nı yaratan en büyük etken mevcut yeni sistemin bizzatı kendisidir.*”

K11(26): “*Mutlak çoğunluğu sağlayacak aritmetik yüzde elli artı biri gerektirmektedir. Sistem partileri buna sürüklerken Cumhur İttifakı’nın oluşmasına tercih gözüyle bakmak çok zor.*”

Çalışma kapsamında dördüncü ve son başlıkta seçmenlerin, Cumhur İttifakı’na yönelik algılarında medyanın belirleyici bir rol üstlenip üstlenmediğine bakılmıştır. Bu doğrultuda katılımcılara ilk olarak “AK Parti-MHP Cumhur İttifakı’na yönelik edindiğiniz bilgi ve görüşlerde medyanın etkisi nedir?” diye sorulmuştur. Katılımcıların büyük çoğunluğu siyasal görüşleri fark etmeksizin Cumhur İttifakı’na dair edindikleri bilgilerde medyanın etkisi olduğuna yönelik değerlendirmelerde bulunmuştur. Yazılı, görsel ve sosyal medyanın Cumhur İttifakı’na yönelik seçmenlerin bilgi ve tutumlarında belirleyici bir rol üstlendiği geliştirilen söylemler üzerinden analiz edilmiştir. Üç katılımcı ise Cumhur İttifakı’na yönelik edindikleri bilgilerde medyanın rolü olmadığını; zira medya organlarını takip etmediklerini belirtmiştir. Katılımcıların soruya yanıtları şu şekilde olmuştur:

K1(41): “*Bence etkisi tartışılmaz boyutlarda büyüktür; zira seçim dönemlerinde televizyon, gazete gibi etkili medya organları hem siyasal partilerin hem de adayların hangi projelerle halkın karşısına çıktığını öğrenmemize yardımcı oluyor.*”

K5(39): “Parti teşkilatında çalıştığım için gazeteleri ve haber programlarını aktif bir şekilde takip etmekteyim. Bu bakımdan Cumhuriyet İttifakı’na dair edindiğim bilgilerde medyanın rolünü yadsıyamam.”

K8(26): “Etki etmemesi mümkün değil. Bugün küreselleşen dünyada medya her konuda olduğu gibi siyasal süreçlerde de bilgi ve görüşlerimizi etkilemektedir; ama benim açımdan bu etkinin sınırlı olduğunu söyleyebilirim.”

K7(27): “Medya organlarını özellikle de televizyonu takip etmediğim için beni etkilemedi.”

Çalışmanın teorik boyutunda liberal kuramın attığı gibi medyanın toplumda dördüncü güç olarak konumlandığına ve politik konulara ilişkin halkı bilgilendirdiğine dair çıkarımlar yapılmıştır. Bu doğrultuda katılımcılara “2018 genel seçimleri öncesi AK Parti-MHP Cumhuriyet İttifakı’nın medyanın gündeminde önemli bir yer teşkil ettiğini düşünüyor musunuz?” sorusu aksettirilmiştir. Seçmenlerin değerlendirmelerine odaklanılarak medyanın hakikaten gündem belirleme gücüne sahip olup olmadığı, Cumhuriyet İttifakı özelinde incelenmiştir. Seçmenlerin söylemlerine bakıldığında, siyasal görüşleri fark etmeksizin büyük çoğunluğu Cumhuriyet İttifakı’nın medyanın gündeminde önemli bir yer teşkil ettiğini ifade etmiştir.

Katılımcıların yorumlarına bakıldığında hem yazılı hem de görsel-işitsel medyada Cumhuriyet İttifakı’nın geniş bir içerikle ele alındığına dair aktarımları söz konusu olmuştur. Bu noktada dikkat çeken bir unsur olarak CHP seçmeni, medyaya karşı eleştirel bir tavır takınmıştır. İktidar partisinin medya kanalları üzerinde baskı kurduğuna yönelik söylemler ortaya çıkmıştır. Katılımcıların soruya yönelik değerlendirmeleri aşağıdaki doğrultuda gelişmiştir:

K1(41): “İttifakın kuruluşundan seçim sürecinin sonuna kadar medyanın konuyu aktif olarak işlediği görüşündeyim.”

K10(33): “İlk başlarda sadece siyasi tartışma programlarıyla sınırlıydı; fakat seçim kampanyalarının başlamasıyla birlikte bütün medya organlarında Cumhuriyet İttifakı gündemin ilk sırasını almıştır.”

K8(26): “Konvansiyonel diye tabir ettiğimiz geleneksel medyada Cumhuriyet İttifakı hem kuruluş aşamasında hem de seçim atmosferinde medyanın hâkim gündemini oluşturmuştur.”

Sonuç

2018 genel seçimleri öncesi AK Parti-MHP Cumhuriyet İttifakı’na yönelik seçmenin toplumsal algısı bu çalışma ile ortaya konulmak istenmiştir. Katılımcıların Cumhuriyet İttifakı’na yönelik yapmış oldukları değerlendirmeler onların siyasal ideolojilerinden bağımsız değildir. Öyle ki, Cumhuriyet İttifakı’na yönelik tespitler incelendiğinde cinsiyet, eğitim, meslek gibi demografik özelliklerden ziyade siyasal tercihlerin belirleyici olduğu görülmüştür. İlk olarak Cumhuriyet İttifakı’nın milliyetçi-muhafazakâr sağ seçmeni temsil edip etmeyeceği seçmenlerin değerlendirmeleri üzerinden incelenmiştir. Bu doğrultuda AK Parti ile MHP seçmenleri, milliyetçi-muhafazakâr sağ seçmenin Cumhuriyet İttifakı’yla kuvvetli bir şekilde temsil edileceğini ifade etmiştir. CHP seçmeni ise bu ittifakın ülkedeki milliyetçi seçmeni temsil edemeyeceğine yönelik söylem geliştirmiştir.

Birinci başlık altında Cumhuriyet İttifakı’nın hangi ortak paydalara sahip olduğu da incelenmiştir. Bu bakımdan AK Parti ve MHP seçmeni Cumhuriyet İttifakı’nın ortak paydalarını ülkenin bekası, vatan, bayrak, milletin menfaatleri olarak sıralamıştır. CHP seçmeni bu ittifakı çıkar odaklı okumuştur. İttifakı ortaya çıkaran gelişmelerde seçmenlerin politik süreci ekonomiden daha ön planda tuttuğu görülmüştür. Bu bakımdan seçmenlerin çıkarımlarına bakıldığında AK Parti ve MHP seçmeni 15 Temmuz darbe girişimini ve terör sorununu odak noktasına alırken, CHP seçmeni ittifakın ortaya

çıkma koşullarını Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne ve mevcut seçim barajına dayandırmıştır. İlk başlık altında ittifakın kurulmasında lider özelliklerinin etkili olup olmadığı ve ittifakın kuruluş mantığı da sorgulanmıştır. Bu bakımdan seçmenlerin çıkarımlarına bakıldığında siyasal görüşleri fark etmeksizin seçmenlerin büyük çoğunluğunun ittifakın ortaya çıkmasında liderlerin payı olduğuna dair ifadeleri olmuştur. Burada en ön plana çıkan lider MHP genel başkanı sıfatıyla Devlet Bahçeli olmuştur. AK Parti ve MHP seçmeni, 15 Temmuz darbe girişiminden sonra ülkenin bekası adına Devlet Bahçeli'nin karar alarak bu ittifakın kuruluş sürecine etki ettiğini belirtmiştir. CHP seçmeni de ittifakın kuruluşunda Bahçeli'nin rol oynadığını ifade etse de eleştirel bir tutum geliştirerek Bahçeli'nin daha önce karşı çıktığı başkanlık sistemine neden destek verdiğini sorgulamıştır. Burada özellikle MHP içerisinde yaşanan parti içi görüş ayrılıklarına ve partinin bölünme tehlikesine dikkat çekilmiştir. Bir diğer noktada ise AK Parti seçmeni ikna kabiliyeti ve liderlik vasıflarıyla Recep Tayyip Erdoğan'ın da ittifakta yadsınamaz bir rolü olduğunu vurgulamıştır.

İttifakın kuruluş mantığında ise pragmatist bir anlayışla parti çıkarlarının mı yoksa vatandaş menfaatlerinin mi daha fazla etkili olduğu seçmenlerin çıkarımları üzerinden ele alınmıştır. Bu noktada AK Parti ve MHP seçmeni Cumhurbaşkanlığı İttifakı'nı vatandaş devlet bütünleşmesi olarak okumuştur. Yapılan değerlendirmeler incelendiğinde ittifakın kuruluş mantığında Türkiye'nin hâlihazırda yaşadığı terör ve dış politikadaki sorunlar neticesinde vatandaşın güvenliğinin ve huzurunun korunmak istendiğinin altı çizilmiştir. CHP seçmenin değerlendirmeleri ise aksi yönde gelişmiştir. İttifakın çıkar odaklı olduğunu belirten CHP seçmeni, özellikle AK Parti'nin yeni sistemde iktidar olmak için bu ittifaka ihtiyaç duyduğuna dikkat çekmiştir. İkinci olarak Cumhurbaşkanlığı İttifakı'nın seçim barajı ve koalisyonlarla arasındaki ilişki sorgulanmıştır. Bu noktada AK Parti ile MHP seçmeni Cumhurbaşkanlığı İttifakı'yla mevcut seçim barajı arasında bir bağlantı olmadığını belirtmiştir. CHP seçmeni ise Cumhurbaşkanlığı İttifakı'nın AK Parti'nin iktidar olması, MHP'nin de baraj altında kalmaması için oluşturulduğu yönünde tespitleri olmuştur. Cumhurbaşkanlığı İttifakı'yla koalisyonlar arasında siyasal tercihleri fark etmeksizin katılımcıların tamamı bir benzerlik olmadığını belirtmiştir. Katılımcılar, ittifakların seçim öncesi ilkeler çerçevesinde oluştuğunu belirtirken, koalisyonları seçim sonrası ortaya çıkan siyasi tablonun bir zorunluluğu olarak görmüşlerdir.

Üçüncü başlıkta Cumhurbaşkanlığı İttifakı'yla Cumhurbaşkanlığı yönetim sistemi arasındaki bağlantı ele alınmıştır. Bu bakımdan yeni değişen yönetim sistemi göz önüne alındığında katılımcılardan bir kişi hariç kurulmuş olan Cumhurbaşkanlığı İttifakı'nı bir tercih değil, bir zorunluluk olarak görmüştür. Bu yöndeki değerlendirmelerin temellendiği nokta ise yeni sistemle birlikte iktidar olmak için gereken oyun yüzde elli artı bir gibi ulaşılması kolay olmayan bir çığaya yükselmesidir.

Dördüncü ve son başlıkta ise Cumhurbaşkanlığı İttifakı'na yönelik seçmenin toplumsal algısında medyanın belirleyici bir rol üstlenip üstlenmediğine bakılmıştır. Bu anlamda siyasal görüşleri fark etmeksizin katılımcıların büyük çoğunluğu ittifaka yönelik edindikleri bilgi ve görüşlerde medyanın aktardığı haber ve içeriklerin etkisi olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların değerlendirmelerinde özellikle medyanın seçim dönemlerinde halkın en önemli haber alma kaynağı olarak görüldüğü ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda siyasal görüşleri fark etmeksizin katılımcıların büyük çoğunluğunun, Cumhurbaşkanlığı İttifakı'nın medyanın gündeminde seçim dönemi boyunca önemli bir yer teşkil ettiğine dair saptamaları olmuştur.

Özetle, Türkiye siyasetinde kritik bir eşik olarak görülen 2018 genel ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesi Cumhurbaşkanlığı İttifakı'na yönelik seçmenin toplumsal algısı siyasal yaklaşımlarından bağımsız ele alınamaz. Toplumsal yaşam içerisinde farklı beklenti ve çıkarları olan seçmenlerin, Cumhurbaşkanlığı İttifakı'na dair çıkarımlarının politik görüşleri çerçevesinde farklılaştığı bu çalışma özelinde ortaya konmuştur. Keza bu araştırmada demokratik sistemlerde oy verme hakkına sahip olan ve siyasal süreçlere katılan seçmenin, ittifaka yönelik algısında medyanın belirleyici bir değişken olduğu da görülmüştür.

Çalışmanın temel varsayımıyla paralellik gösterecek şekilde Cumhur İttifakı'na dair seçmenin toplumsal algısı politik tercihlerine göre farklılaşmakla birlikte medya, seçmenin ittifaka yönelik çıkarımlarında inşa edici bir rol oynamıştır.

Kaynaklar

- Ahmad, F. (2014). *Bir kimlik peşinde Türkiye* (çev. S.C. Karadeli). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akay, A. (2012). *Türkiye'de siyasetin iletişim profesyoneli: Siyasal iletişim danışmanı*. Ankara: Nobel.
- Akdağ, M. (2014). (24.11.2018). *Medyave siyaset üzerine*. Haziran 28, 2019 tarihinde http://mediaware.erciyes.edu.tr/tr/medya_ve_siyaset_uzerine.pdf adresinden edinilmiştir.
- Akdoğan, Y. (2004). *AK parti ve muhafazakâr demokrasi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Akgün, B. (2002). *Türkiye'de seçmen davranışı partiler sistemi ve siyasal güven*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Akgün, B. (2000). Türkiye'de seçmen davranışı: Partizan tutumlar, ideoloji ve ekonomik faktörlerin oy vermeye etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 75-92.
- Altındağ, N. (2016). Türk milliyetçiliğinin siyasallaşması ve batı/batılılaşma algısı. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 43-64.
- Arıkan, E. B. (2008). *Türk sağının Türk sorunu: Milliyetçi Hareket Partisi*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Arklan, Ü. ve Karakoç, E. (2015). Medyanın genel ve siyasal gündeme ilişkin bilgi edinme aracı olarak kullanımı: Görgül bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 33, 325-363.
- Arslan, A. (2004). Medya-politika ilişkisi üzerine sosyolojik bir değerlendirme. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 1(1), 1-8.
- Atabek, N. (2002). Kamuoyu, medya ve demokrasi. *Kurgu Dergisi*, 19, 223-238.
- Avcı, K. ve Hülür, A. B. (2016). Siyasal seçim vaatlerinin seçmenin oy verme kararına etkisi: 2015 Kasım seçimleri Bolu örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 1638-1651.
- Aydın Kılıç, E. (2013). Seçmen tercihinde imaj faktörü: Siyasal parti ve aday imajı karşılaştırmasına yönelik bir alan araştırması. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 36, 47-61.
- Aydoğan Ünal, B. (2016). Oy verme davranışı modelleri. *Sosyal Bilimler Araştırmalar Dergisi*, 15, 95-119.
- Balcı, Ş. (2008). Medya ve siyaset ilişkilerinde siyasal reklam: Güncel örnekler üzerinden bir değerlendirme. Z. Damlapınar (Ed.) *Medya ve Siyaset*. Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları.
- Başkan, B. (2011). Krizdeki merkez sağ- yeniden konumlanma problemi. *Liberal Düşünce Dergisi*, 16(63), 153-168.
- Bayraktar, Ö. (2015). Lider, teşkilat, doktrin'in iflasi: Ülkücü harekette 1980 sonrası dönüşüm, bölünme ve iç çatışma. *Karamanoğlu Mehmet Bey Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(28), 35-40.
- Belsey, A. ve Chadwick, R. (2014). Medyada kalitenin bir aracı olarak etik. S. İrvan (Ed.) *Medya Kültür Siyaset*. Ankara: Pharmakon Yayınevi.

- Beren, F. (2013). Seçmen tercihine etki eden faktörler ve seçim güvenliği: Şanlıurfa ili örneği. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(1), 191-214.
- Beriş, H. E. (2014). 30 Mart'a doğru Milliyetçi Hareket Partisi. *SETA Yayınları*, 84,5-29.
- Bostancı, N. (1998). *Siyaset, medya ve ötesi*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Bora, T. (2014). *Türk sağının üç hali milliyetçilik muhafazakârlık İslamcılık*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Bora, T. ve Can, K. (2004). *Devlet ve kuzgun 1990'lerden 2000'lere MHP*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. ve Can, K. (1999). *Devlet, ocak, dergâh*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çaha, Ö. (2008). *Türkiye'de seçmen davranışı ve siyasi partiler*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Damlapınar, Z. (2008). Medya ve siyasette güvenilirlik: Medya siyasetinin toplumsal algılanmasına bağlı faktörler. Z. Damlapınar (Ed.) *Medya ve Siyaset*. Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları.
- Damlapınar, Z. ve Balcı, Ş. (2005). Seçmenin zihnindeki aday imajını belirleyen etkenler: 28 Mart 2014 yerel seçimleri alan araştırması. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 4(1), 58-79.
- Doğanay, T. C. (2014). Adalet ve Kalkınma Partisi'nin muktedir iktidarı ve sistem meşrulaştırması. *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2, 65-72.
- Doğanay, Ü. (2007). AKP'nin demokrasi söylemi ve muhafazakârlık: Muhafazakâr demokrasiye eleştirel bir bakış. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62(1), 65-88.
- Doğan, G. ve Göker, G. (2013). *Siyasal iletişim araştırmaları*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Erlor, Ö. (2007). Yeni muhafazakârlık, AKP ve muhafazakâr demokrat Kimliği. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 10, 126-132.
- Eroğlu, A. H. ve Bayraktar, S. (2010). Siyasal pazarlama uygulamalarının seçmen tercihi üzerindeki etkileri-İzmir-İli örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 187-207.
- Göksu, V. (2013). Siyasal kimlikler ve merkez-çevre dikotomisi bağlamında Türkiye'de merkez sağ ve merkez sol. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(2), 69-93.
- Işık, M. (2005). Medya ve demokrasi paradoksu: Medya yoluyla demokrasinin tehdit edilmesi. *Selçuk İletişim*, 3(4), 114-121.
- Kahraman, L. (2014). Medya ve siyasal iletişim: Demokratik açıdan bir inceleme. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 38-61.
- Kalender, A. (2005). *Siyasal iletişim seçmenler ve ikna stratejileri*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Kapani, M. (2007). *Politika bilimine giriş*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Meyer, T. (2014). *Medya siyaseti nasıl sömürgeleştirir* (çev. A. Fethi). İstanbul: Köprü Kitapları.
- Miş, N. ve Aslan, A. (2018). *AK Parti'nin 15 yılı siyaseti*. İstanbul: SETA Kitapları 30.
- Ölçekler, H. (2018). Siyasal iletişim bağlamında Milliyetçi Hareket Partisi'nin inşası ve Alparslan Türkeş'in iletişim stratejisi. *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, 3(1), 261-276.
- Örmeci, O. (2008). *İttihat ve Terakki'den AKP'ye Türk siyasal tarihi*. İstanbul: Güncel Yayıncılık.

- Özer, İ. ve Meder, M. (2008). *Siyasal katılma ve seçmen davranışı*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Özgül, B. (2017). Medyanın siyasi liderlik beklentilerine etkisi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 5(1), 202-229.
- Özkan, A. (2014). *Siyasal iletişim partiler, seçimler, stratejiler*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Özsoy, O. (2002). *Türkiye’de seçmen davranışları ve etkin propaganda*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Sun İpekşen, S. (2012). *2011 genel seçimlerinde siyasi iletişim faaliyetleri: AKP, CHP, MHP örneği* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Teyyare, E. ve Avcı, M. (2016). Yerel seçimlerde seçmen davranışları: 2014 yerel seçimleri ve Zonguldak ili örneği. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 51-76.
- Tokat, A. (2009). *2007 Genel seçimlerinde Adalet ve Kalkınma Partisi’nin siyasi iletişim faaliyetleri ve mesaj stratejileri* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Turan, İ. (1986). *Siyasal sistem ve siyasi davranış*. İstanbul: Der Yayınları.
- Yıldırım, M. (2014). Parti aday tercihlerinin seçmen davranışına etkisi 2009 yerel seçimleri Uşak ili örneği. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 15-38.
- Yıldız, A. (2004). AK Parti’nin yeni muhafazakâr demokratiği: Türkiye siyasetinde adlandırma problemi. *Liberal Düşünce Dergisi*, 34, 5-12.

Türkiye-Avrupa Birliği Katılım Müzakereleri Sürecinde Sosyal Politika ve İstihdam Projelerinde Kadının Yeri

Place of Women in Social Policy and Employment Projects at the Process of the EU–Turkey Accession Negotiations

Gönderilme tarihi/received: 13.03.2019

Kabul tarihi/accepted: 09.06.2019

Hakan Cavlak¹

İrem Ece Akpınar²

Öz

Kadın hareketleri ve feminist düşünce, tarihten bu yana kadın kimliğini olması gereken yere taşıma, onun kazanılmış haklarını sosyal hayatta kullanabilmesini sağlama çabası vermiştir. Çalışmanın amacı, Türkiye-Avrupa Birliği katılım müzakerelerinin bir bölümü olan Fası 19: Sosyal Politika ve İstihdam kapsamında yürütülen projelerde kadının yerini istihdam temelinde tartışmaktır. 19. Fası kapsamında Türkiye’de 37 adet proje yürütülmektedir. Fakat 37 projeden yalnızca 5’i kadın konuları üzerinedir. Kadın hakları konusunda, istihdam önemli konuların başında gelmesine rağmen mevcut projelerde bu konudaki eksiklik dikkat çekicidir. Bu çalışmanın bir diğer hedefi Türkçe alan yazınındaki kadın istihdamı araştırmalarına katkıda bulunmaktır. Yürütülen projelerde istihdam açısından kadının yeri ve bu projelerin kadınların iş hayatına katılımı, kadın-erkek eşitliği gibi konularda katkıları irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Feminizm, toplumsal cinsiyet eşitliği, kadın, istihdam, 19. Fası

Abstract

Women movements and feminist thought have struggled for carry woman identity to where it belongs and provide them the opportunity to use their already gained rights in social life. The aim of this paper is to discuss the place of women on the basis of employment in projects pursued within the context of 19th Chapter: Social Policy and Employment which is a part of EU – Turkey accession negotiations. 37 projects are being pursued within the framework of 19th Chapter in Turkey. However, only 5 of them are on women issues. Although employment is one of the most important topics in women issues, the deficiency on this subject in the projects is remarkable. The other objective of this paper is to contribute to Turkish literature on studies conducted on women employment. The place of women

¹ Doç.Dr., Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü. Email: hakancavlak@gmail.com.

² Namık Kemal Üniversitesi, Küreselleşme ve Uluslararası İlişkiler Programı Bilim Uzmanı. E mail: i.ece.akpinar@gmail.com.

in employment and how those projects contribute to issues such as participation of women in working life and gender equality are assessed in this paper.

Keywords: Feminism, gender equality, woman, employment, 19th Chapter

Giriş

Cinsiyet eşitliği tartışmaları uluslararası platformda tartışılan konuların başında gelmektedir. Çalışmanın amacı, uzun yıllardır Türkiye'nin üye devletlerden biri olmak adına uğraş verdiği, birçok alanda uyuma ilişkin düzenlemeler yaptığı Avrupa Birliği ile yapılan müzakere süreçlerinde açılan fasıllardan Fasılların 19: Sosyal Politika ve İstihdam kapsamında yürütülen projelerde kadının yerini istihdam temelinde tartışmaktır.

Bu kapsamda araştırmanın sorusu “Türkiye-AB ilişkisinde açılan Fasılların 19 kapsamında yürütülen projelerde istihdam açısından kadının yeri nedir” ve “bu projelerin kadınların iş hayatına katılımı, “kadın-erkek eşitliği gibi konularda elde edilen ve elde edilmesi beklenen kazanımları nelerdir?” şeklinde tasarlanmıştır. AB'nin Türkiye için yayımladığı ilerleme raporlarında kadın hakları konusu üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda kadın istihdamı, katılımı ve kadınlara yönelik şiddet önemli konuların başında gelmektedir. Avrupa’da ve Türkiye’de kadın hareketi; kadın istihdamı ve kadının çalışma hayatına katılımı üzerinden incelenmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde; feminizm kavramı ele alınarak, feminizmin ortaya çıkışı incelenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise; Türkiye’de kadınların iş hayatına katılımı Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verileri incelenerek ele alınmıştır. Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Sözleşme (CEDAW) incelenerek AB-Türkiye arasında cinsiyet eşitliği için yapılan direktifler ile Fasılların 19 kapsamı irdelenmiştir. Araştırma sorusuna cevap bulabilmek adına belirlenen araştırma ve veri toplama yöntemi ise içerik analizidir. Söz konusu projeler içerik analizine tabi tutularak projelerde kadın ve kadınla ilgili oluşturulan kodlar işlenmiştir.

Projeler incelendiğinde, içeriklerinde mevcut eksikler dikkat çekicidir. Aynı zamanda Türkiye’de kadınla ilgili yapılan projeler içeriklerine göre karşılaştırmalı olarak çözümlenmiştir. Yapılan projelerin Türkiye’de nasıl uygulamakta olduğu ve kadınların iş gücüne katılımı üzerindeki etkisi, projelerin içerikleri ve raporları bağlamında sosyal politika ve istihdam çerçevesinde kadının yeri ele alınmıştır. Çalışmanın son bölümünü, araştırma sorusuna cevap bulabilmek adına 19 fasıl kapsamında kadın projelerinin incelenmesi oluşturmaktadır. Yapılan ön literatür taramasında, ilgili projelerin bütüncül olarak kadın odaklı olmadığı tespit edilmiştir. Bu çalışma ile Türkiye-AB ilişkisinde açılan Fasılların 19: Sosyal Politika ve İstihdamın derinlemesine incelenerek literatürde kadın istihdamı araştırmalarına farklı ve yeni bir boyut kazandırılması hedeflenmiştir.

Feminizm Kavramı

Küreselleşme, son yirmi yıl içerisinde, uluslararası politika ve diplomasi alanında tartışılan konuların başında gelmektedir. Küreselleşme süreciyle beraber, en çok tartışılan konular, çalışma hayatında meydana gelen değişim ve dönüşüm sürecidir (Hablemitoğlu, 2004, s.11). Küreselleşme süreciyle beraber dünyada meydana gelen değişim ve dönüşümler cinsiyet eşitliği konularını da gündeme getirmiştir. Kadının toplum hayatındaki yeri sorgulanırken; kadın tartışmaları içinde yoksulluk, işsizlik, kadının aile hayatındaki yeri de sorgulanmaya başlanmıştır (Özçatal, 2011,s.55). Yüzyıllar boyunca ve birçok farklı ülkede, kadınlar cinsiyetleri için konuşulmuştur. Kadınların ihtiyaçları, umutları, şikâyetleri farklı şekillerde ifade edilmektedir.

Feminizm, Latince kadın manasına gelen “femine”³ kelimesinden türemiştir (Sevim, 2005, s.7). Feminizm algısı, ilk olarak 18. yüzyılda İngiltere’de ortaya çıkmıştır. 1792’de yayımlanan Mary Wollstonecraft’ın “A Vindication of the Rights of Women” adlı kitabıyla gündeme gelmiştir (akt. Sevim, 2005, s.7-8). Feminist kuramın kurucusu olarak kabul edilen Mary Wollstonecraft; hem yaşadığı dönemde hem de günümüzde modern feminizmin kurucusu sayılmaktadır (Andre,1984, s.25). Mary Wollstonecraft, erkeklerin soyluluğunu savunanlara ve kadınları köle olarak gören düşünürlere karşı liberal değer ve görüşlere başvurmakta kadınların da erkeklerle aynı haklara sahip olması gerektiğini, cinsiyet farklılıklarının yapay ve zararlı olduğunu ve toplumdaki medeniyeti yıktığını savunmaktadır. Kadınların köle olarak görülmesi, aile içinde hizmetçi konumda olması ve erkeğe itaat eden bir beden olarak görülmesini eleştirmektedir (Aktaş, 2013, s.60). Feminizm; içinde kadınların özgürleşmesi, baskı altında tutulmalarının engellenmesi, haklarını meşrulaştırılması, kamusal veya özel alandaki eylemlerinde ve faaliyetlerinde eşit haklara sahip olma durumlarını kapsayan bir yaklaşımdır (Davis, 1971, s.22).

Türkiye’nin AB’ye Katılım Sürecinde Fası 19: Sosyal Politika ve İstihdam

Bu bölümde Türkiye’de kadınların iş hayatına katılımı; Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Sözleşme (CEDAW) oluşum aşamaları ve AB-Türkiye arasında cinsiyet eşitliği için yapılan direktifler ele alınarak; fasıl 19 kapsamında yapılan kadına yönelik projelerden bahsedilecektir. Ülkemizde yürürlükte bulunan yasalar incelendiğinde Türkiye’nin de imzasının yer aldığı (CEDAW) önemli bir sözleşmedir. 1985 yılında imzalanan CEDAW’a göre kadınlara yönelik yapılan ayrımcılık dünyanın her yerinde aynıdır. CEDAW’a göre kadına yönelik ayrımcılıkla mücadele için çalışmalar yapılmalıdır. Bu bağlamda, ilk olarak 1987 yılında Devlet Planlama Teşkilatı tarafından “Kadına Yönelik Politikalar Danışma Kurulu” oluşturulmuştur. 1985 yılında “Üçüncü Dünya Kadın Konferansı” düzenlenmiştir. 1990 yılında da “Kadının Statüsü ve Sorunları Başkanlığı” kurulmuştur. Aynı zamanda “Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü”, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’na bağlanmıştır. 2004 yılında “Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü” kurulmuştur (Durudoğan, 2013, s.78). Bu bağlamda BM’nin 9 temel insan hakları sözleşmesinden biri olan CEDAW kadınların insan haklarını ve toplumsal cinsiyet eşitliğini vurgulayan tek sözleşmedir. Uluslararası kadın hakları yasası olarak da kabul edilen CEDAW, sözleşmeye taraf olan ülkelerde kadın haklarının güvence altına alınmasını hedeflenmektedir. CEDAW, sözleşmeyi imzalayan devletlerin kadınlara yönelik ayrımcılığın tüm biçimlerini önlemesini amaçlamaktadır. Sözleşmenin imzalanması ile taraf devletler kadınlara karşı ayrımcılığın ortadan kaldırılması adına adımlar atmaktadır. CEDAW Komitesi’ne düzenli olarak kadının insan haklarının geliştirilmesi konusunda ülkedeki devlet uygulamaları raporlanmaktadır. Bu bağlamda sözleşme öncesi yapılan hazırlıklar, sözleşmenin kabulü sözleşmenin kabul edilmesini izleyen dönemdeki gelişmeler aşağıda özetlenmiştir.

Sözleşme Öncesi Yapılan Hazırlıklar

BM, 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra, insan hakları, erkekler ve kadınların eşit haklara sahip olmaları konularını gündeme getirmiştir. Toplumsal cinsiyet alanında uluslararası gelişmelerde ilk olarak 1975 yılında Mexico City’de The First World Conference on Women (1.Dünya Kadın Konferansı) düzenlenmiştir (Kaya, 2010, s.26). CEDAW raporu 1985 yılından bu yana kadınlara karşı yapılan ayrımcılık üzerine ortaya çıkan gelişmeleri karşılaştırmalı olarak ele almaktadır (UN Women,

³ Türk Dil Kurumu’nun Büyük Türkçe Sözlüğü’nde ise feminizm; “toplumda kadının haklarını çoğaltma, erkeğinkiler düzeyine çıkartma, eşitlik sağlama amacını güden düşünce akımı, kadın hareketi” olarak tanımlanmaktadır.

2016). 1980 yılında Birleşmiş Milletlerin Kopenhag'daki Kadınlara Yönelik On Yıllık Konferansı'nda ilk olarak istihdam, sağlık ve eğitim hedefleri gözden geçirildi. Konferansta eylem planı olarak kadınların mülkiyet hakları, miras, çocuk velayeti ve uyrukluğunu koruma haklarının geliştirilmesi talep edildi (UN Women, 2016). Avrupa Birliği de kadın konuları hakkında kadına yönelik şiddet, kadınların siyasete ve karar alma organlarına katılımları, eğitim, istihdam, medya, sağlık hizmetleri, kadın/ ticareti, spor, din, kent hizmetleri ve kadınların kent hakları alanlarında raporlar hazırlamaktadır. Aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitliğinin izlenmesine yönelik yerel izleme eylem planları hazırlamaktadır.

Sözleşmenin Kabul Edilmesi

1979 yılında BM tarafından Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Sözleşmeyi 116 ülke kabul etmiştir: “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Sözleşme, 1 Mart 1980’de imzaya açılmış; 3 Eylül 1981’de yürürlüğe girmiştir. AB’ye üye ülkelerin tümü CEDAW’a taraftır” (Kayagil, 2015, s.36).

CEDAW sözleşmesinde özellikle kadınların iş hayatındaki yerinin henüz tam olarak anlaşılmadığına değinilmektedir. Sözleşme kadınların iş hayatındaki önemine ve toplumsal cinsiyet eşitliğine vurgu yapmaktadır. Kadın işçiler için eşit muamele ve ebeveyn izni gibi eylem planları oluşturulmuştur. Kadınların iş hayatındaki yerinin güçlendirilmesi hedef alınmıştır (Sayın, 2007, s.33). Türkiye her dört yılda bir CEDAW sözleşmesi ile ilgili ilerlemeleri rapor düzenleyerek BM’ye göndermek zorundadır. Bu bağlamda CEDAW, sadece kadınların eşitsizliğini ortadan kaldırmaya yönelik değildir. Günümüzde kadın haklarının benimsenmesini vurgulayan en önemli belgedir. Avrupa Birliği toplumsal cinsiyet eşitliği politikaları çerçevesinde toplumsal cinsiyet eşitliği bakış açısının ana plan ve programlara yerleştirilmesi uygulanmaktadır.

Sözleşmenin Kabul Edilmesini İzleyen Dönemdeki Gelişmeler

Sözleşmenin ardından 1985 Üçüncü Dünya Konferansı ve 1995 yılında da Pekin’de Dördüncü Dünya Kadın Konferansı düzenlenmiştir. Konferansta cinsiyet eşitliği konusu gündeme getirilerek küresel anlamda önemli bir adım atılmıştır. 189 ülkenin oy birliğiyle Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu isimli iki belge kabul edilmiş, Türkiye her iki belgeyi de çekince maddeleri koymadan kabul etmiştir (Taşkın, 2004, s.17).

Eylem Platformu cinsiyet eşitsizliği gelişmeleri çerçevesinde belirlenmiştir (Kaya, 2011, s.30). 30 maddeden oluşmaktadır⁴. Kadın ve yoksulluk, eğitim ve kadınlar, kadınların ilerlemesi için kurumsal mekanizma, insan haklarına karşı sağlık, şiddeteğitimi, medya ve kadınlar, çevre ve kız çocukları üzerinde durulmaktadır. Dördüncü Dünya Kadın Konferansı 189 ülke temsilcilerinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Eşit haklar, fırsatlar ve kaynaklara eşit ulaşım, aile sorumluluklarının kadın ve erkek tarafından eşit paylaşılması ve aralarında uyumlu bir ortaklık bulunması konuları ele alınmıştır. Pekin+5 BM Genel Kurulunda, “*Kadın 2000: 21. Yüzyıl için Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Kalkınma ve Barış*” kararları alınmıştır (Taşkın, 2004, s.18).

5-9 Haziran 2000 tarihleri arasında NewYork’ta gerçekleştirilen “Kadın 2000: 21.Yüzyıl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Kalkınma ve Barış” (Pekin+5) başlıklı Birleşmiş Milletler Genel Kurul Özel Oturumunda, Pekin Eylem Platformu değerlendirmesi yapılmıştır. Delegeler, Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformunun tam ve etkili bir şekilde uygulanmasının; Binyıl Bildirgesi'nde

⁴ <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/cedaw.pdf> (erişim tarihi 28.06.2019).

yer alanlar da dâhil olmak üzere, uluslararası kabul görmüş kalkınma hedeflerine ulaşılması için şart olduğunu vurgulamıştır (UN Women, 2016). 2015 yılında BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi Pekin+20'de; kadınlarla ilgili konuların hayata geçirilmesi sağlanarak toplumsal cinsiyet konularına ağırlık verilmiştir (UN Women, 2016). Günümüzde özellikle kadınların ve kız çocuklarının eğitim düzeyinin artırılması konuları üzerine durulmaktadır. Geleneksel toplumun kadına biçtiği rolün annelik olması feminist kuram açısından da tartışma konularının başında gelmektedir. Toplumsal cinsiyet konusu üzerinde Avrupa Birliği'nde de birçok çalışmalar yapılmaktadır.

CEDAW Sözleşmesi, imzalayan devletleri bağlamaktadır. Sözleşmeyi imzalayan devletler; kadınlara karşı ayrımcılığın ortadan kaldırılmasına yönelik politikalar geliştirerek, kendi yasal sistemleri ile sözleşme hükümlerini uyumlu hale getirmelidirler. Sözleşmeyi imzalayan devletleri denetlemek için 23 üyeli bir Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi kurulmuştur. Uluslararası anlaşmaların ve sözleşmelerin çoğundan farklı olarak CEDAW Sözleşmesi'nin başlangıç bölümünde; amaçlar ve prensipler yerine, kadın erkek eşitsizliğine vurgu yapılmakta ve her alanda eşitlik ilkesinden bahsedilmektedir. Böylece sözleşme aslında siyasi bir sözleşme midir tartışmalarını da gündeme getirmiştir. Türkiye'de CEDAW sözleşmesi daha çok temel hak ve özelliklere ilişkin olduğu düşünülerek kabul edilmiştir. Özellikle işgücüne katılan kadın sayısını artırmak ve katılımın geleneksel cinsiyetçi modelini azaltmak için çalışmaların yapılması gerekmektedir. Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğinde ilerleme raporlarında ve yapılan çalışmalarda en çok karşılaştığı sorunlardan biri kadın erkek eşitliğinin sağlanmasıdır. Çalışma hayatında yapılan müzakerelerde sosyal politikalar ve istihdam faslı önemli bir yer teşkil etmektedir (Kaya, 2011, s.15). CEDAW sözleşmesiyle kadınlara insan hakları noktasında özgürlük kavramı tanımlanmıştır. Kadın hakları yasalaştırılmış olup konuyla ilgili olarak günümüzde yeni düzenlemeler yapılmaktadır⁵. Kadınların ekonomik hayata katılmaya başlamasıyla ekonomik büyümede yer almaları tartışmaları beraberinde getirmiş ve iş hayatındaki cinsiyetle ilgili tartışmaların odak noktası olmuştur.

Fasıl 19: Sosyal Politika ve İstihdam ve AB'nin Türkiye'de Kadın İstihdamına Katkısı

İş kanununda yer alan gelişmelerin hangi alanlarda yapıldığını incelemek, bize bilim, teknoloji ve bunlara bağlı olarak da insan ihtiyaçlarının çeşitlendiği günümüzde ne gibi değişikliklerin yapılabileceği konusunda fikir verebilecektir.

Türkiye'de kadın istihdamı Avrupa ülkeleri ile karşılaştırıldığında, kadınların iş hayatına katılım oranları düşüktür. Kadın istihdamı alanında yapılan projeler incelendiğinde kadınların daha çok girişimcilik ve meslek edindirme kursları ile desteklendiğini söyleyebiliriz. AB katılım sürecinde kadın-erkek eşitliği üzerine yapılan projeler incelendiğinde kadınlara yönelik projelerin yetersiz kaldığı görülmektedir. AB müktesebatı kapsamında 19. fasılda sosyal politika ve istihdam konularının yanı sıra, *International Labour Organization* (ILO) sözleşmeleri boyutunda kadının sosyal politika ve istihdam çerçevesinde eşitlik kavramına yer verilmiştir. Bunun nedeni ise, AB insan kaynakları mevzuatının Türkiye mevzuatına göre değil, AB mevzuatına göre şekil alacak olmasıdır.

Sosyal politika ve istihdam konusu, Avrupa Birliği'ne üye ülkelerde istihdamın sağlanması, yaşama ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi, uygun düzeyde sosyal koruma sistemlerinin oluşturulması, sosyal ortaklarla diyalog tesis edilmesi, sürdürülebilir bir istihdam modeli için insan kaynaklarının geliştirilmesi, sosyal dışlanma ve yoksullukla mücadele edilmesi ve kadın ve erkekler için eşit fırsatlar sağlanması hedeflerini içerir (Avrupa Birliği Bakanlığı, 2016). Bu anlamda incelendiğinde 19. fasıl

⁵ 2018'de iklim değişikliği üzerine çalışmalar yapıldı. Örneğin çevre konuları ile ilgili Hindistan Kadın Kolektifi (Women's Collective in India) gıda güvencesi sağlamak adına kadın çiftçilerle iş birliği yaptı. Kuzey Uganda'da Kadınlar ve Kırsal Gelişim Ağı (Women and Rural Development Network) sürdürülebilir tarım konuları üzerinde çalışmalar yaptı.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın (ÇSGB) sorumluluğunda yürütülmektedir. Faslın tarama süreci; 8–10 Şubat 2006 tarihlerinde yapılan tanıtıcı tarama toplantısı ile başlamış, 20–22 Mart 2006 tarihlerinde yapılan ayrıntılı tarama toplantısı ve sonrasında Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan “Tarama Sonu Raporu” ile tamamlanmıştır (T.C Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2016). 4 Eylül 2006'da yayınlanan Tarama Sonu Raporu'na göre; çalışma hukuku alanında, yönetsel kapasite kuvvetlendirilmeli, iş sağlığı ve güvenliği alanındaki çalışmalar kamu sektörünü de kapsayacak şekilde devam ettirilmelidir. İstihdam politikası başlığında özellikle kayıt dışı istihdamın engellenmesi için uyarılar bulunmaktadır. Ayrımcılık konusundaki düzenlemeler ise yasal olarak daha da kuvvetlendirilmelidir. Sosyal güvenlik boyutunda, daha detaylı ve planlı çalışmalar yapılmalıdır.

19. Fasıl Kapsamında Projelerde Kadının Yerinin İncelenmesi

Türkiye'de, kadının iş gücüne katılımı hem uluslararası platformlarda hem de Türkiye'de akademik, kurumsal ya da sivil toplum kuruluşları bünyelerinde yapılan çalışmalarda sıklıkla gündeme getirilen bir konu olmaya başlamıştır. Bu konuda ortaya konulan çalışmalarda ve kamuoyu farkındalığını artırmaya yönelik projelerde, çalışmanın önceki bölümlerinde de değinildiği üzere daha çok kadın-erkek eşitsizliği, toplumsal cinsiyet ayrımcılığı ve kadının iş hayatına katılımı konularının üzerinde durulmaktadır. Bu konu aynı zamanda Türkiye'nin AB'ye katılım sürecinde, AB'nin Türkiye tarafından uygulanmasını talep ettiği reform niteliğindeki uyum düzenlemelerinde de yer bulmuştur. Çalışmanın bu bölümünde, öncelikle Türkiye'de kadın istihdamı, toplumsal cinsiyet ayrımı gibi konulara yönelik bir problemin AB tarafından hangi nedenlerle ortaya konulduğunu anlamak üzere bir inceleme yapılacaktır. Söz konusu inceleme Türkiye ve AB arasında katılım sürecinde sosyal politika ve istihdam konusunda Türkiye'nin uyum sağlamasına yönelik olarak açılan 19. Fasıl (Sosyal Politika ve İstihdam) açılma sebebini özetleyen ve 2006 yılında Avrupa Komisyonu bünyesinde hazırlanan Tarama Sonu Raporu üzerinden gerçekleştirilecektir. Bölümün ilerleyen kısımlarında ise Tarama Sonu Raporu'nun belirttiği sebepler doğrultusunda açılan 19. fasıl kapsamında sosyal politika ve istihdam odağında başlatılan projeler ele alınarak, bunlardan kadınlara yer veren projeler incelenecektir. Araştırmada incelenecek projelerde kadının yeri ve Tarama Sonu Raporu'nda belirtilen kadının Türkiye'de iş hayatındaki dezavantajlarının projelerle birlikte hangi yöne gittiği ya da gidebileceği tartışılacaktır.

19.Fasıl ve İlgili Projelerin Gerekçelerinin Tarama Sonu Raporu Üzerinden Okunması

Faslın tanıtıcı tarama toplantısı 8-10 Şubat 2006 tarihinde yayınlanmıştır. Ayrıntılı olarak tarama toplantısı 20-24 Mart 2006 tarihinde tamamlanmıştır. 19 Ocak 2007 tarihli Almanya Dönem Başkanlığı mektubu gönderilerek Türkiye'ye 2 adet teknik açılış kriteri bildirilmiştir. Fasıl içerisinde bir siyasi engel olmayan ve teknik açılış kriteri bulunan fasıllardan bir tanesidir. Faslın içerisinde sendikal haklarla ilgili olarak Anayasa'da yapılan ve 12 Eylül 2010 tarihli referandumda kabul edilen değişiklikler kabul edilmiştir. Bu alandaki uyum çalışmaları devam etmektedir. Faslın ikinci kriteri ise 30 Nisan 2010 tarihinde kabul edilen eylem planıdır. Plan Avrupa Komisyonu'na sunulmuştur. Faslın açılış kriterlerinin yerine getirilmesi için gerekli çalışmalar devam etmektedir.

Avrupa Birliği Komisyonunun hazırladığı Tarama Sonu Raporu (EC, 2006) kadın odağında incelendiğinde, vurgulanan ilk noktalardan biri Türkiye'de mevcut iş mevzuatında kadına iş hayatı ve sosyal güvenlikte erkeklerle eşit davranılması ve iş yaşamında sağlık ve güvenliğin sağlanması konularında çok düşük standartların olduğudur. Bunun yanında kadınlara ilgili bir diğer konu olan kadına karşı şiddetin ise 23. fasılda yer aldığı raporda özellikle belirtilmektedir.

İş kanununda kadına direkt olarak ayrımcılık uygulanmasına olanak veren düzenlemeler bulunmamaktadır. Bunun yanında kadını korumaya yönelik bazı düzenlemeler vardır. Örneğin, yaşa bağlı olmaksızın kadınların tünel yapımı, ağır inşaat işleri, su altı işleri ve kablolama işleri gibi işlerde çalıştırılmaları yasaklanmıştır. Kadınların yararlarına olduğu düşünülen düzenlemelerden bir diğeri ise hamileliğin belirli dönemlerdeki kadınların gece vardiyalarında 7,5 saatten fazla çalıştırılmamasıdır. Bu düzenlemelere karşın ilgili iş hukuku mevzuatında istihdama katılım, mesleki eğitim ve katılım, çalışma şekilleriyle ilgili belirli tanımlara yer verilmemiştir. Rapor, Türkiye'nin Avrupa Sosyal Şartı'nda çalışan kadınların korunmasına dayanan maddeyi kabul etmediğini ve dolayısıyla da ülkede ebeveyn izni uygulamasının olmadığını vurgulamaktadır. Raporda kadınlara yönelik sosyal güvencelerde, sağlık alanında yapılan bilimsel araştırmalarda ortaya çıkan verilere göre belirli yaş gruplarından erkeklere göre daha hassas bünyede olan kadınlara bir miktar daha avantajlı davranılabileceği vurgulanmaktadır.

Raporun sonucunda Türkiye'de mevzuatta kadınlarla ilgili yapılması gereken düzenlemeler tekrar vurgulanmıştır. Buna göre; cinsiyet eşitliğini daha sıkı güvence altına alan mevzuat gereksinimi vardır. Ebeveyn izni, eşit ücret uygulaması, istihdama erişim, hizmetlere erişim ve daha iyi bir sosyal güvenlik sisteminin kurulması gerekmektedir. Hamile kadınların işten çıkarılmasının zorlaştırılmasına yönelik daha geniş düzenlemeler yapılmalıdır. Kadınlara ve erkeklere ayrı emeklilik yaş sınırlarının konulmasına yönelik düzenlemeler daha detaylı ve kadına yönelik olarak ele alınmalıdır. Bağımsız bir eşitlik kurumu kurulmalı ve özellikle cinsiyet eşitsizliğine yönelik mevcut düzenlemeler yeniden ele alınmalıdır.

Tarama Sonu Raporu, Türkiye'nin 19. fasıl ile tanışmasının nedenini anlatan bir rapor niteliğindedir. Avrupa Birliği Bakanlığı İnternet sitesinde bu rapor yer almakta ve belirtilmektedir. Bu başlık altında ilgili rapor incelenerek Avrupa Komisyonu tarafından Türkiye'de kadına ve cinsiyet ayrımcılığına dair gözlemlenen eksiklikler açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu noktalar diğer bölümde projelerin değerlendirilmesinde tekrar akla getirilecektir.

19. Fasıl Kapsamında Yürütülen Projelerde Kadının Yeri

Çalışmanın bu kısmında öncelikle 19. fasıl kapsamında yürütülen projelerden kısaca bahsedilecektir. Avrupa Birliği uyum sürecinde cinsiyet eşitliği politikaları önemli bir konudur. Akademik çalışmalarda istihdam konusu kadınların ekonomideki önemini ortaya koyması amaçlanmıştır. Çalışmada kadınlara yönelik yapılan projeler incelenmiştir. Kadınların makro düzeyde iş hayatına katılımı yeterli olup olmadığı tartışılmıştır. Söz konusu değerlendirme kadınlara iş hayatında kazanım sağlayacak noktalar tespit edilmiştir.

19. fasıl kapsamında yürütülen projeler

19. fasıl kapsamında Türkiye'de 37 adet proje yürütülmektedir (T.C Avrupa Birliği Bakanlığı, 2016). Fakat 37 projeden yalnızca 5'i kadın üzerinedir. Bu bağlamda projelerin içerikleri göz önünde bulundurularak projeler incelenmiştir. Projelerden ilki 2003 yılında başlatılmış olan Aktif İşgücü Piyasası Stratejisine Destek Sağlanması Projesi'dir. Projeler genellikle; Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü, Çalışma Genel Müdürlüğü, Sosyal Güvenlik Kurumu, Aile Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından yürütülmektedir. 2003 yılında başlatılan ve 2006 yılından itibaren devam eden projeler yer almaktadır⁶. Proje içerikleri genellikle iş hayatına katılımı

⁶ T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı https://www.ab.gov.tr/fasil-19-sosyal-politika-ve-istihdam_84.html (erişim tarihi 28.06.2019).

güçlendirmek, iş hayatında karşılaşılan zorlukların azaltılması, işçi hakların korunması, mesleki eğitimin teşvik edilmesine yönelik düzenlemelerle ilgilidir. Projeler kapsamında eğitim programları verilmiştir.

Örneğin; 2011’de başlatılan ve 2013 yılında sona eren Gençlerin İstihdamının Artırılması Projesi’yle, gençlerin istihdamı ve girişimciliğinin artırılması hedeflenmiştir. Bu bağlamda yerel yönetimler, işçi ve işveren örgütleri, meslek odaları, Sivil Toplum Kuruluşları (STK) ve şirketler (iştirakçi olarak) projeye destek olarak beraber eğitim programları gerçekleştirmişlerdir (T.C Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2011). 2016 yılında başlatılan ve devam eden İşçi ve İşverenlerin Uyum Yeteneklerinin Sosyal Diyalog Yaklaşımıyla Artırılması Teknik Destek Projesi Avrupa Birliği ile Türkiye Cumhuriyeti tarafından finanse edilerek Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca yönetilmekte, Hak-İş ile Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneğiyle (MÜSİAD) yürütülmektedir. Proje; HAK-İŞ ve MÜSİAD üyelerinin uyum yeteneklerinin artırılması, işçi, işveren ve işveren temsilcileri arasında ilişkilerin güçlendirilmesi ve bu anlamda, sivil toplum kuruluşlarının yerel yönetimlerle beraber iş birliği içerisinde hareket ederek faaliyetler geliştirmesini hedeflemektedir. Proje süresi 20 aydır. Projede sendika temsilcileri ile beraber eğitim programları düzenleyerek AB ülkelerine gerçekleştirilecek çalışma ziyaretleri ile beraber İstanbul, Ankara Antalya, Artvin, Bursa, Denizli, Gaziantep, Hatay, Kayseri, Kocaeli, Konya, Samsun, Sivas, Şanlıurfa ve Trabzon illerinde işçi ve işveren arasındaki diyalogları güçlendirmeyi hedef almaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Sosyal Güvenlik Kurumu, 2016).

2015 yılında Trakya Kalkınma Ajansı tarafından yürütülen, Kariyer Hizmeti Sunumunda Çok Paydaşlı Ortaklık Modeli Operasyonu Projesi gençlerin iş hayatı içerisinde değişimini kolaylaştırmayı amaçlayan operasyon teklifi ile Kırklareli Üniversitesi, Namık Kemal Üniversitesi, Trakya Üniversitesi’nin bölgede faaliyet gösteren Organize Sanayi Bölgeleri, Ticaret ve Sanayi Odaları, Çalışma ve İş Kurumu Müdürlükleri ile işbirliği içerisinde öğrencilere ve yeni mezunlara kariyer imkânı sunmayı hedeflemektedir. 20 ay süren operasyonun bütçesi yaklaşık 3.672.680 avro olurken, AB tarafından 3.121.778 avroluk kısmı karşılanmaktadır (Hürriyet, 2016).

2016 yılında başlatılan ve devam eden Sektörle Yatırım Alanlarında Genç İstihdamının Desteklenmesi Projesi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından yürütülmektedir. Projenin amacı işbirliği ve eşgüdümü gençler arasında sağlamak ve AB fonları ile sektörle alanda yapılan yatırımları güçlendirmek hedeflenmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2010). Bu çalışmanın konusu fasıl 19 kapsamında yürütülen kadın projeleri ele alınarak yapılan projelerin yeterliliği analiz edilmeye çalışılacaktır.

19. Fasal Kapsamında Projelerde Kadının Yerinin İncelenmesi

Gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde kadınların çalışma yaşamına dair yürütülen projeler daha çok işverenleri toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında rol oynamaya teşvik etmek, bilinçlerinin ve farkındalıklarının artırılması yönünde çalışmalar yapmak üzere adımlar atan projeler olmuştur. Bu anlamda "cinsiyete dayalı iş" tanımı karşımıza çıkmaktadır. Bu kavram üzerine Türkiye ve Avrupa arasında, Kadın istihdamının desteklenmesi çalışmaları yapılmaktadır.

Tablo 1.

19. Fasıl Kapsamında Kadınla İlgili Yapılan Projeler

Rapor Adı	Yürütüldüğü Yıl	Faydalancı Kurum
Cinsiyet Eşitliğinin Güçlendirilmesi Projesi (2005 Yılı Mali İş birliği Programlaması)	2006-2008	Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü
Çalışma Hayatında Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin GüçlendirilmesiTwinning Projesi (2008 Yılı IPA I Mali İş birliği Programlaması)	2010-2012	Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı-Çalışma Genel Müdürlüğü
Kadın İstihdamının Desteklenmesi Operasyonu-1 (Proje İnternet Sitesi)	2010-2011	Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı-Türkiye İş Kurumu
İş Hayatında Kadın Programı	2013-devam	Türkiye İş Kurumu
Evde Çocuk Bakım Hizmetleri Yoluyla Kayıtlı Kadın İstihdamının Desteklenmesi Projesi (Proje İnternet Sitesi)	2015-devam	Sosyal Güvenlik Kurumu

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği Bakanlığı (2015) temel alınarak yazarların kendilerinin oluşturduğu tablo.

Cinsiyet eşitliğinin güçlendirilmesi projesi

Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Geliştirilmesi Eşleştirme Projesi, Avrupa Komisyonunun mali katkısı ile Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü ve Hollanda Sosyal İşler ve İstihdam Bakanlığı Dış İlişkiler Direktörlüğü tarafından ortaklaşa yürütülmüş bir projedir. 24 Nisan 2007 tarihinde açılış toplantısı gerçekleştirilmiş ve 23 Ekim 2008 tarihindeki kapanış toplantısı ile sona ermiştir. Projenin amaçları şu şekilde belirlenmiştir:

1. İletişim, eğitim ve diğer araçlarla Türkiye'de toplumsal cinsiyet eşitliğini geliştirmek,
2. Toplumsal cinsiyet eşitliğini geliştirmek için Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü'nün kurumsal kapasitesini güçlendirmek,
3. Toplumsal cinsiyet eşitliği ilkesinin tüm kamu politikalarına dahil edilmesini sağlamak,
4. Merkezi yönetim, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarının desteği ve katılımıyla toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili kanunların uygulanmasını desteklemek. (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2016).

Projenin amacı, AB uygulamaları ve müktesebatına uygun olarak bir Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Kurumu Taslak Modelinin oluşturulmasına katkıda bulunmaktır. Proje altı bileşenden meydana gelmiştir. Projenin ilk bileşeni 'Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü'nün (KSGM) yönetsel kapasitesinin artırılması'dır. Hatırlanacağı üzere, çalışmanın bir önceki başlığında incelenen Tarama Sonu Raporu'nda kadın ile ilgili kurumların kapasitesinin gelişmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Buna yönelik olarak proje kapsamında KSGM'nin kapasitesinin artırılmasına yönelik olarak personele kurum içi eğitimler verilmiştir. Bu eğitimlerden kadın açısından önemli olanı ise toplumsal cinsiyet eşitliği eğitimidir. İkinci bileşen 'dokümantasyon merkezinin güçlendirilmesi ve web sitesinin geliştirilmesi'

bileşenidir. Bu bileşende kadınla ilişkili bir eylem yoktur. Üçüncü bileşen ise özellikle kadının statüsü gereği önemli uygulamaları içermektedir. ‘Toplumsal cinsiyet eşitliği kurumu taslak modelinin oluşturulması’ bileşeni altında, Adalet Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ve İnsan Hakları Başkanlığı temsilcilerinin katılımıyla bir çalışma grubu oluşturulmuştur. Bu grup konu hakkında çalışmalar yürütmüştür. Oluşturulan bu çalışma grubu, bir sonraki bileşen olan ‘ulusal eylem planının oluşturulması’ bileşeninde görev almıştır. Beşinci bileşen olarak belirlenen ‘iletişim stratejisi’nin çalışmaları sonucunda “Toplumsal Cinsiyet Eşitliği İletişiminde Liderliği Ele Almak” isimli bir strateji hazırlanmıştır. Ayrıca ulusal eylem planına ait bir iletişim stratejisi oluşturulmuştur. Son bileşen olan ‘eğitim programı’nda ise öncelikle tüm aşamaların toplam bir artı değeri olarak Toplumsal Cinsiyet Eşitliği El Kitabı hazırlanmış ve üniversiteler, merkezi idare ve yerel yönetim kuruluşlarından birçok politika üreticisi ve uygulayıcısına toplumsal cinsiyet eşitliği üzerine eğitimler verilmiştir. Projede görüldüğü üzere kadın konusu neredeyse tamamen toplumsal cinsiyet eşitliği üzerinden işlenmiştir. Projenin uygulanması özellikle kamu yönetiminde politika yürütücüsü olan yöneticiler düzeyinde bir farkındalık oluşturmaya yönelik olarak gerçekleşmiştir.

Çalışma hayatında toplumsal cinsiyet eşitliğinin güçlendirilmesi eşleştirme projesi

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı bünyesinde yürütülen bu proje, daha çok işverenleri toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında rol oynamaya teşvik etmek, bilinçlerinin ve farkındalıklarının artırılması yönünde çalışmalar yapmak üzere adımlar atan bir proje olmuştur. Proje kapsamında küçük işyerlerinde 10-50 kişi arası işçi çalıştıranlar bulunmaktadır. Orta boy işyerlerinde 51-250 kişi çalıştırılırken; 251 ve üzerinde işçi büyük işyerlerinde çalıştırılmaktadır. Bu bağlamda çalışanlara toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili konulara daha fazla dikkat çekilmesi ve bu konulara ilişkin hassasiyet oluşturulmasına yönelik atıkları adımlardan dolayı ödül verilmektedir. Projenin çıktılarında bir diğeri ise “Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Açılan Kapılar” broşürüdür. Bu broşürde, Eşleştirme Projesinin amacı şu şekilde belirtilmektedir:

“Türkiye’nin AB’ye üyelik sürecinde, Türkiye’nin mevzuatını, AB’nin çalışma hayatında toplumsal cinsiyet eşitliği mevzuatı ile desteklemektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliği müktesebatı ile uyumlaştırmak, bu eşitliği uygulamaktan sorumlu kurumların kapasitelerini geliştirme ve konuya dair bilinci ve hassasiyeti arttırmak amacıyla mevzuat geliştirilmiştir. AB toplumsal cinsiyet eşitliği müktesebatına uyum çalışmaları kapsamında, çalışma hayatında kadın ve erkeklerin herhangi bir ayrımcılığa maruz kalmamaları, eşit düzeyde iş ve mesleki eğitim almaları, insana yakışır eşit iş koşullarında çalışmaları, eşit ücret ve kariyer fırsatlarına sahip olmaları ve yeni bir iş – yaşam dengesine yönelik olarak bakım yükümlülüklerini paylaşmalarının sağlanması için birçok çaba harcanmıştır” (ÇSGB, 2012, s. 3).

Çıkarılan broşürde, toplumsal cinsiyet eşitliği meselesinde kadın ve erkek genelde eşit tutularak bu konuda kadın vurgusunun ön planda olmadığı gözlemlenmiştir. Bunun yanında, kadınların iş hayatındaki güçlerinin artırılmasına yönelik vurgular broşürde yer almaktadır. Bunun yanında broşürde özellikle 2008 yılından 2012 yılına kadar Türkiye’deki iş hukukunda kadına yönelik yapılan yeniden düzenleme ve iyileştirmelere yer verilmiştir.

Proje genel olarak değerlendirilirse, yukarıda bahsedilen broşür ve ödüller dışında, internet taramasında projeye ilişkin faaliyet raporları vb. geliştirmelere ilişkin kurumsal açıklama ve verilere rastlanmamıştır. Dolayısıyla projede kadına yönelik vurgular daha çok broşür üzerinden gerçekleşmiştir. Broşürdeki en somut ve öne çıkan noktalar ise kadınların istihdamdaki güç ve

oranlarının artırılması, toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda kadına pozitif ayrımcı bir yaklaşımda bulunmayan açıklamalar⁷ ve 2008-2012 arası AB'ye uyum politikalarıyla birlikte yapılan kadını iş hayatında korumaya yönelik hukuki düzenlemelerdir.

Kadın istihdamının desteklenmesi operasyonu-projesi

2009-2013 yılları arasında AB ve Türkiye fonları ile desteklenen 27 milyon 150 bin 589 avro bütçeli “Kadın İstihdamının Desteklenmesi Operasyonu”, NUTS II bölgesindeki 43 ilde kadın istihdamını arttırmak ve kadınların daha iyi işlere girebilmesini kolaylaştırmak, kadınların işgücüne katılımlarını önleyen engelleri kaldırmak, özellikle yerel düzeyde İŞKUR'un daha etkili kamu istihdam hizmeti sunmasına yönelik gerçekleştirilmiş bir projedir. Proje sonucunda somut çıktılara ulaşılmıştır. Bu çıktılar şu şekilde sıralanmaktadır (İŞKUR, 2017):

1. 9.856 kadın meslek edindirme kurslarına katılmıştır.
2. 9.557 kadın hibe projeleri sonucunda sertifika almıştır.
3. 914 kadın istihdam edilmiştir.
4. 780 kadın girişimcilik kurslarına katılmıştır.
5. 113 kadın girişimci olmuştur.
6. 1.940 kadın çocuk, hasta, yaşlı ve engelli bakımı eğitimi almıştır.
7. 118 kadın kariyer danışmanlığı ve rehberliği hizmetlerinden faydalanmıştır.
8. 12 projede toplam 140 kadın eğitimler esnasında çocuk bakım hizmeti almıştır.
9. 24 projede toplam 2.424 kadın sosyal güçlendirme eğitimi almıştır.
10. 321 kadın kooperatife üye olarak üretime katılmıştır.
11. 631 kadın ev eksenli çalışmaya başlamıştır.

Proje çıktılarına bakıldığında, sonuca ulaşılmış en somut çıktı olarak proje kapsamında 914 kadının iş hayatına kazandırılması gösterilebilecektir. Diğer yandan yaklaşık 24 bin kadına istihdam konusunda çeşitli eğitimler verilerek bu kadınların iş hayatına katılmaları için onlara donanım kazandırılmıştır. Proje kapsamında ayrıca kadın istihdamına yönelik bir hibe programı oluşturulmuştur. Bu program, yukarıda sıralanan çıktıların sağlanmasında finansal desteği sağlayan programdır. Dolayısıyla yukarıdaki çıktılara ulaşılması için verilen eğitimler, kadınlara kazandırılan donanımların finansal ve eğitsel alt yapıları bu program ile yürütülmüştür. Programın finansmanı ise AB ve Türkiye tarafından gerçekleştirilmiştir. Program sonrasında, program süresince gerçekleştirilen faaliyetler ve program sonrasında ulaşılan sonuçları özetleyen bir belge hazırlanmıştır. Belgeye göre proje kapsamında desteklenen kadınlar aşağıdaki tabloda belirtilen bölgelerde ikamet etmekte olup bölgelere göre verilen hibeler de bölgelerin karşısındaki sütunlarda yer almaktadır (T.C Avrupa Birliği Bakanlığı, 2013).

⁷ Pozitif ayrımcılık; sosyal, ekonomik ve politik yaşamda kadınlar, engelliler gibi taşıdıkları özellikler nedeniyle dışlanmış azınlıkların, dışlanmışlıklarını azaltmak ve uzun vadede engellemek amacıyla ortaya konulan politika ve uygulamaları ifade etmektedir.

Tablo 2.

Kadın İstihdamının Desteklenmesi Operasyonu-Projesi Bölgelere Göre Hibe Miktarları

Bölge	Toplam Hibe Miktarı (avro)
TR-A2/Ağrı (2), Kars, Iğdır, Ardahan	307.781,54
TR B2: Van, Muş, Bitlis, Hakkâri	205.007,77
TR C3: Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	786.676,04
TR A1: Erzurum, Erzincan, Bayburt	1.148.823,01
TR C2: Şanlıurfa, Diyarbakır	950.709,27
TR C1: Gaziantep, Adıyaman, Kilis	574.577,36
TR 72: Kayseri, Sivas, Yozgat	3.595.167,67
TR 90: Trabzon, Ordu, Rize, Giresun, Artvin, Gümüşhane	2.856.049,48
TR B1: Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	3.428.482,61
TR 82: Kastamonu, Çankırı, Sinop	853.485,60
TR 83: Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	4.783.399,99
TR 63: Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	2.525.798,60
Toplam	23.888.026,94

Kaynak: T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı (2013)

Proje, diğer projelerden ayrı olarak kadın istihdamını artırmaya hem eğitim alt yapısı sağlayarak kadınlara iş hayatına katılımları için donanım kazandırırken hem de onlara iş imkânı sağlayarak ve dahi kendi işlerini kurmalarına yardımcı olarak daha somut çıktılara ulaşmıştır.

İş hayatında kadın programı

Program 2013 yılından bu yana sürdürülen bir program olmasına karşın internet taramasında programla ilgili herhangi bir belge, rapor ve dahi program için özel kurulmuş bir internet sitesine rastlanmamıştır⁸. Proje ile ilgili tek iz, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Avrupa Birliği ve Mali Yardımlar Dairesi Başkanlığı İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Program Otoritesi internet sayfasında gözlemlenmiştir (İKV, 2017). Buradaki kısıtlı bilgiye göre projenin amacı “önceden tarımda çalışanlar dâhil olmak üzere, kadınların işgücüne katılımlarının teşvik edilmesi ve kadın istihdamının artırılması” olarak belirlenmiştir. Sitede yazan ulaşım bilgilerinden proje hakkında bilgi alınmaya çalışılmış fakat yeterli bilgi alınamamıştır. Proje ile ilgili kamuya açık kısıtlı bilgi olmasına karşın projenin 38 milyon avroluk bütçesi dikkat çekicidir. İlgili sayfada projenin operasyon internet sitesi

⁸ Detaylı bilgi için: <http://www.ikg.gov.tr/projeler/is-hayatinda-kadin-programi/> (erişim tarihi 02.05.2018).

olarak Avrupa Bankasının bir linki verilmiştir. Ancak bu linke ulaşılmaya çalışıldığında ise “sayfa bulunamadı (404)” hatası alınmaktadır. Proje ile ilgili daha detaylı bir araştırma yapıldığında, AB Bakanlığının sitesinde, yukarıda projelerin yer aldığı tablodaki isimden farklı olarak “İş Hayatında Kadınlara Finansman ve Danışmanlık” isimli bir proje göze çarpmıştır. Proje daha detaylı araştırıldığında bu projenin de 38 milyon avroluk bir bütçesinin olduğu ve AB tarafından desteklendiği fark edilerek iki proje isminin aynı projeyi temsil ettiği kanısına ulaşılmıştır. Kanaat getirilen yeni ismi ile İş Hayatında Kadınlara Finansman ve Danışmanlık Projesi aşağıda sıralanan iki hedefi gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır:

1. Kadınların sahip olduğu ve yönettiği işletmelerin finansman imkanlarına ulaşmalarını kolaylaştırmak,
2. Kadınların sahip olduğu ve yönettiği işletmelere ve girişimci olmak isteyenlere belirli bir alana yönelik uzmanlık bilgisi (know-how) ve iş geliştirme hizmetleri sunmak (IESOB, 2014).

Proje Türk Ekonomi Bankası ve Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'nın destekleriyle yürütülmekte olup, iş sahibi olan kadınlardan ayrı olarak yeni iş yeri açmak isteyen kadınlara da 75 bin TL'lik bir kredi desteği sunmaktadır. Ayrıca program kadınları bu programa teşvik etmek üzere ülke genelinde “İşletmenizi Büyütmenin Anahtarı: Sonsuz Gücünü Keşfet” seminerleri düzenlemiştir. Bu projede göze çarpan nokta ise uygulanacak desteğin zaten iş sahibi olan kadınlara ve girişimci/ iş sahibi olmak isteyen kadınlara yönelik olduğudur. Kadın kimliği açısından yine de önemli olan bu yardım, aynı zamanda kadın iş yeri sahibi ve kadın yöneticilerin kendi hemcinslerini desteklemeye daha eğilimli olabileceği hipotezinde daha da önem kazanmaktadır.

Evde çocuk bakım hizmetleri yoluyla kayıtlı kadın istihdamının desteklenmesi projesi

3 Mart 2015 yılında SGK ile onaylanan projede Avrupa Birliği kapsamında 40 milyon avro bütçe ile hibe sözleşmesi imzalanmıştır. Projenin bitiş tarihi 2017 Eylül olarak planlanmıştır. Projenin amacı çocuk bakımına verilen maliyetlerin azaltılması ve bu kapsamda kadınların anne olduktan sonra iş hayatına geri dönüşlerini kolaylaştırılmak olarak hedeflenmiştir. Proje İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Operasyonel Programı (İKGOP) altında yürütülmektedir.

Proje amacı, 0-24 ay aralığında çocuğu olan kadınların iş hayatına daha kolay adapte olabilmeleri ve kaçak çocuk bakıcıların engellenmesi ve çalışan bakıcıların istihdamının artırılmasına yöneliktir. Projeden 2015 tarihinde sadece Antalya, İzmir ve Bursa illerinde yaşayan 6000'den fazla anne yararlanmıştır. 2017 yılı itibarıyla Ankara ve İstanbul illerinde yaşayan ve projeye başvuran ilk 5000 anne gerekli şartları taşımaları halinde mali destekten faydalanabilecek, böylelikle toplamda annelere 47 milyon avronun üzerinde mali destek sağlanmış olacaktır. 2 yaşından küçük çocuklarda çalışılan anne daha önceki işine geri dönmek istiyor veya yeni bir işe girmek istiyorsa yaklaşık olarak aylık 1.200-1.500 TL destek verilmektedir.

Proje kapsamı ve projenin içeriği

Tablo 3.

Proje Kapsamı

Projenin Kapsadığı İller	Projenin Süresi	Bütçesi	Proje Kapsamından Yararlananlar
İzmir Antalya Bursa İstanbul	Toplam süresi:30 ay Hibe destek süresi: 24 ay	Toplam Bütçe39.6 milyon avro Avrupa Birliği'nin karşıladığı Kısım %85 olup %15 kısmı SGK'ca karşılanmaktadır	Çalıştığı işten elde ettiği brüt ücreti, asgari ücretin brüt tutarının iki katını aşmayan (2015 ikinci altı ayı için 2.546 TL) ve tam zamanlı çocuk bakıcısı istihdam edenler

Kaynak: T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2015)

Tablo 4.

Proje İçeriği

Projeden Yararlanabilmek İçin Aranılanlar Şunlardır	Çalıştırılan Çocuk Bakıcısının Taşması Gereken Şartlar
Başvuru tarihi itibarıyla (ön kayıt anında) 0-24 ay aralığında (24'üncü ay dahil), çocuğu olmak T.C. vatandaşı olmak Bir işverenin yanında işçi statüsünde olmak, İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya ve Bursa illerinden birinde çocuğuyla birlikte aynı Analık izin süresini geçirmiş olmak Başvuru tarihi itibarıyla son bir yıldaki ortalama brüt ücreti, asgari ücretin brüt tutarının iki katını aşmamak (2016 için 3.294,00 TL), Çalıştırdığı çocuk bakıcısıyla arasında; kendisi veya eşinin birinci derecede, çocukbakıcısı ile aynı evde oturuyorsa 3. dereceye kadar (3. derece dahil) akrabalık ilişkisi bulunmamak Proje kapsamında çocuk bakıcısı olarak çalışmamak En geç kesin kayıt tarihi itibarıyla Sosyal Güvenlik Kurumuna Ek-9 kapsamında (çocuk bakıcıları da dâhil ev hizmetlerinde çalışanların sigortalılığı) sigorta kaydını yaptırmış olmak şartıyla tam zamanlı çocuk bakıcısı istihdam etmek.	T.C. vatandaşı ve kadın olmak İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya ve Bursa illerinin birinde ikamet ediyor olmak (Siz hangi ilde ikamet ediyor iseniz bakıcınızın ikametgâhının da o ilde olması gerekmektedir.) Hizmet akdine tabi Ek-9 kapsamında tam zamanlı sigortalı çalışan olmak (SGK'ya her ay 30 tam gün prim bildirimini yapılması gerekmektedir.) Bakımını üstlendiği çocuğun anne veya babası ile birinci derece, ebeveyn ile aynı evde oturuyorsa 3. dereceye kadar (3. derece dahil) akrabalık ilişkisi bulunmamak En az ilkokul mezunu ve en az 18 yaşında olmak

Kaynak: T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2015)

Projeye Başvurular, Sosyal Güvenlik Kurumunun web sayfası olan www.sgk.gov.tr veya www.evdecocukbakimi.net linkleri üzerinden yapabilmektedir. Ön kayıt yapıldıktan sonra yapan kişilere sistem tarafından otomatik olarak ilk başvuru sırasına göre başvuru numarası ve kesin kayıt yaptırmak için randevu tarihi, saati ve yeri bilgisi verilmektedir.

Verilen tarihte yaşadıkları ildeki adrese gidilerek; projenin sitesinde olan evraklarla beraber kayıt yapılmaktadır. Proje tamamlandığında Kadınların işgücüne katılım oranının artırılması, doğum yapan çalışan kadınların iş yaşamına geri dönüşünün ya da katılımının kolaylaştırılması, ev hizmetlerinde çalışan kadınların kayıtlı istihdamının desteklenmesi, çocuk bakım hizmetlerinin kurumsallaşma düzeyinin yükseltilmesi, çocukların kaliteli bakım hizmeti almasının sağlanması amaçlanmaktadır (T.C. Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı, 2015). Böylece kadınların sosyal, siyasal ve kültürel karar almada katılımların artırılması hedeflenirken aynı zamanda geleneksel toplum yapısındaki kadına bakış açısının değiştirilmesi hedeflenmiştir. Kadınların emeklerini görünür kılmak, ev ekonomisinde çalışan annelere yardımcı olmak hedeflenirken, kadın istihdamındaki sorunların azaltılması ve yeni çözümlerle kadın istihdamını desteklemek amaçlanmıştır.

Projelerin Ortak Değerlendirmesi

Projelerin geneline bakıldığında, bölümün başında bu projelerin çıkış kaynağı olarak görülen ve değerlendirilen Tarama Sonrası Raporu'nda kadına yönelik altı çizili noktalardan toplumsal cinsiyet eşitliği, kadının istihdamda yer edinmesi ve desteklenmesi, kadının hamilelik vb. gibi haklarının iyileştirilmesi konularında faaliyetler gösterildiği ve kısmen ilerleme kaydedildiği sonucuna ulaşılmaktadır. Konular üzerinde gerçekleştirilen programların genel olarak kadınlara eğitim verme temelinde onların donanımlarının artırılması, direkt ya da dolaylı olarak iş hayatına kazandırılmaları, kadınların özlük haklarına ilişkin hukuki düzenlemelerin yapılması, onları girişimciliğe yönlendirmek adına çeşitli hibeler ve krediler sağlanması şeklinde yürütüldüğü söylenebilecektir.

Bunun yanında projelerin yürütülme sürecine ilişkin istatistik verileri, faaliyet raporları ve proje çıktıları gibi bilgiler (en azından) internette çok sınırlı bir şekilde yer almaktadır. Aynı zamanda telefonla bilgi alınmaya çalışıldığında projelerdeki bazı iletişim bilgilerin eksik olduğunu söyleyebiliriz. Projelerin kadına yönelik kazanımlar yönündeki ortak özellikleri daha sistematik bir şekilde aşağıdaki tablodan incelenebilecektir:

Tablo 5.

Projelerin Ortak Değerlendirmesi

Proje Adı	Destek Türü	Projeye İlişkin Bilgi: Projelerin Raporların incelenmesi ve internet bilgilerine göre	Projede Kadının Konusu	Projenin Hedefleri
Cinsiyet Eşitliğinin Güçlendirilmesi Projesi (2005 Yılı Mali İşbirliği Programlaması)	Kurumsal kapasite artırımı, Düzenleme, Eğitim	İyi	Toplumsal cinsiyet eşitliği, Politika aktörü	Devlet kurumları ve yöneticileri gündemine grime, Eylem Planı
Çalışma Hayatında Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin, Güçlendirilmesi Twinning Projesi (2008 Yılı IPA I Mali İşbirliği Programlaması)	Teşvik, Bilgilendirme	Orta	Toplumsal cinsiyet eşitliği, Kadın istihdamına teşvik, Hukuki düzenlemeler	Hukuki kazanımlar, Farkındalık
Kadın İstihdamının Desteklenmesi Operasyonu-1 http://www.kadinistihdami.net/tr-tr/anasayfa.aspx	İşe kazandırma İş kazandırma, Eğitim, Hibe	Orta	İstihdam, istihdama dolaylı destek, Eğitim	İş, İş için Donanım, Bilgi
İş Hayatında Kadın Programı	Hibe, Kredi, Eğitim	Çok az	İstihdam	Finansal Destek, Bilgi
Evde Çocuk Bakım Hizmetleri Yoluyla Kayıtlı Kadın İstihdamının Desteklenmesi Projesi	Hibe	İyi	İstihdama Dolaylı Destek	Maddi Yardım, Serbestlik

Kaynak: Yazarların kendi oluşturduğu değerlendirme tablosu

Projelerden sadece ikisinde proje hakkında kayda değer bilgilere ulaşılmıştır. Web sitesine girişte sorunlar yaşanmış, iletişim bilgilerinden projeler hakkında bilgi alınmaya çalışılmış fakat gerekli yerlere ulaşılamamıştır. Bunlar dışında projelerde kadına yönelik destek türleri ağırlıklı olarak kurumsal düzenlemeler, teşvikler, eğitimlerden ve hibelerden ileri gelmektedir. Projelerde, kadınlar genelde toplumsal cinsiyet eşitliği, kamu politikaları ve istihdam konuları içerisinde yer bulmuştur. Kadınların bu projelerden elde ettikleri artı değerler ise iş, iş için donanım, farkındalık, bilgi, maddi destekler ve en önemlisi olarak da özlük haklarına ilişkin hukuki kazanımları olmuştur.

Sonuç

Feminizm hareketleri ve feminist düşünce, tarihten bu yana kadın kimliğini olması gereken yere getirme, onun zaten var olan haklarını toplumsal ve sosyal hayatta kullanabilmesini sağlama çabası vermiştir. Kadın kimliğinin ve erkeğe eşit bir insan olarak kadın haklarının vurgulanmasında ve

savunulmasında etkili olan feminist hareketleri, hem alanyazında geniş yer tutan bir konu hem de sosyal dünyada çeşitli projelerin ortaya çıkmasını sağlamış bir fikir akımıdır. Toplumsal cinsiyet eşitliği konusu da bu çabanın genel isim bulmuş ve kavramsallaşmış halidir. Toplumsal cinsiyet eşitliği, kadınların sosyal hayat başta olmak üzere özellikle iş hayatında erkekler karşısında yer edinmelerini de konu almaktadır. Küreselleşen dünyada onunla birlikte küreselleşen ekonominin sonucunda kadınların sosyal hayatta var olmalarının bir aracı da iş hayatında erkeklerle eşit bir şekilde imkânlarda var olabilmeleridir. Söz konusu koşula bağlı olarak, kadınların iş hayatına katılımları önemli bir konu olmanın yanı sıra aynı zamanda dünya çapında ülkelerin gündeminde olan bir sorundur. Kadınların iş hayatına katılımı sosyal bir sorun haline gelmiştir.

Bu çalışma, feminist düşünce ile yoğrulmuş bir şekilde kadının iş hayatındaki yerini öncelikle alan yazını temelinde incelemiş ve kadınların iş hayatına katılımındaki temel meseleleri ele almıştır. Buna göre kadınlar, toplumsal algıdaki, öncelikli olarak bir ev kadını ve bir anne olma kimliklerini, toplumsal dayatma olarak görmek yerine kendilerinin karar verebileceği bir seçenek olarak görmek istemektedirler.

Dolayısıyla bu seçeneğin alternatifi olarak erkeklerde olduğu gibi iş hayatında ilerleme, kariyer sahibi olma seçeneğini de bir hak olarak talep etmekte ve bu haklarını engeller şeklinde kurulmuştur.

Türkiye de AB uyum sürecinde cinsiyet eşitliği politikaları geliştirilmesine önem vermiştir. Cinsiyete dayalı ayrımcılığı ortadan kaldırmak için birçok hukuki düzenleme yapmıştır. 2002 yılında yürürlüğe giren yeni Medeni Kanun'da yapılan düzenlemede; aile reisliği kavramı kaldırılmıştır. Aynı zamanda 2003 yılında 4857 sayılı İş Kanunu ile işgücü piyasalarında kadın erkek eşitliği kavramı gündeme gelerek AB direktifleri ile uyum sağlanması amaçlanmıştır. CEDAW sözleşmesinin Gölge Raporunda toplumsal cinsiyet ayrımcılıkları kavramı gündeme gelmiştir. CEDAW sözleşmesinde; Türkiye de özellikle belli sektörlerde eleştirilirken, kadınların çalışmış oldukları sektörlerde çocuk sahibi olmak ve evlenmek istemelerinden dolayı işten çıkarılmaları eleştirilmiştir.

Çalışmada, kadının iş hayatına katılımını destekleyecek projeler dünya genelinde öne çıkanlar ve Türkiye özelinde AB'ye katılım sürecinde 19. Fasal kapsamında gerçekleştirilen projeler olarak ele alınmıştır. Türkiye özeline daha çok odaklanılarak 19. Fasal kapsamında yer alan ve kadınla ilgili olan projeler incelenmiştir. Projelerin Türkiye'deki kadınların toplumsal cinsiyet eşitliği, özellikle iş hayatında cinsiyet ayrımcılığı, kadının iş hayatına katılımındaki engellerin kaldırılması ve kadının iş hayatına katılımında destek sağlanması konularında yoğunlaştığı gözlemlenmiştir. Projeler doğrultusunda Türkiye'de kadınların iş hayatına kazandırılması, iş hayatına kazandırılması için kadınlara donanım sağlanması, toplumun bu konudaki farkındalığının artırılması, bu katılım için kadınlara çeşitli hibeler ve krediler sağlanmasına yönelik somut adımlar atılmış ve kadınlar adına kazanımlar sağlanmıştır. Bu kazanımlar yanında, çalışmanın araştırma sorusu olan "Türkiye-AB ilişkisinde açılan Fasal 19 kapsamında yürütülen projelerde istihdam açısından kadının yeri nedir?" ve "bu projelerin kadınların iş hayatına katılımı, kadın-erkek eşitliği gibi konularda elde edilen ya da elde edilmesi beklenen kazanımları nelerdir?"e karşılık olarak 37 projeden yalnızca 5'inin kadın üzerine olduğu; projelerin içerikleri de göz önünde bulundurulduğunda, projelerde kadının yerinin gerektiği kadar geniş ve net olmadığı tespit edilmiştir. Proje kurumlarındaki iletişim bilgilerine ulaşılmaya çalışıldı fakat gerekli bilgiler sağlanamadı. Aynı zamanda bazı projelerin raporlarına ulaşamadığını, web sitesinde raporların olmadığını söyleyebiliriz. Kadınların iş yaşamında çalışmalarında eşit ücretle çalışmaları yasalarla tekrar gözden geçirilmelidir. Özellikle eğitim alanında projeler yapılmalı ve yapılan projeler denetlenmeli kamuoyunda daha çok yer almalıdır. Dünyada ve özellikle Türkiye'de kadının toplumsal hayattaki kimliğinin yerini bulmasına yönelik çalışmalar ve projeler artırılmalıdır. Kadınların bu projelerden kazanımları; maddi kazançlar, donanım, bilgi ve eğitim desteği, toplumsal farkındalık gibi oranını hesaplayamadığımız kazanımlardır. Kazanımlardan en önemli ve Türkiye'deki

kadınlar açısından kalıcı olanları ise projelerden sonuç olarak projelerin etkisiyle iş hukukunda kadın lehine yapılan yeni düzenlemeler olarak belirlenmiştir. Söz konusu kazanımların oransal sonuçlarının neler olduğu ise varılan noktayı nicel olarak görmek adına gelecekte yapılacak olan akademik çalışmaların konusu olabilecek niteliktedir.

Kaynaklar

- Aktaş, G. (2013). Feminist söylemler bağlamında kadın kimliği: Erkek egemen bir toplumda kadın olmak. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 30(1), 53-72.
- Andre, M. (1984). *Feminizm*. (Çev. Ş. Tekeli) İstanbul: Kadın Çevresi Yayınları.
- CEDAW. (1981). *Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Tasviye Edilmesine Dair Sözleşme*. Ankara: CEDAW.
- Davis, E. G. (1971). *The first sex*. New York: Penguin Books.
- Durudoğan, H. (2010). İkinci dalga Fransız feminizmine kısa bir bakış. H. Durudoğan, F. Gökşen, B. E. Oder, & D. Yüksekler (Ed.) *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları Eşitsizlikler Mücadeleler Kazanımlar* içinde (s. 67-97). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Hablemitoğlu, Ş. (2004). *Toplumsal cinsiyet yazıları kadınlara dair birkaç söz*. İstanbul: Toplumsal Cinsiyet Yayınları.
- IESOB. (2014). *IESOB*. Ocak 6, 2017 tarihinde <https://www.iesob.org.tr/uploads/dosyalar/genelgeler/201425.pdf> adresinden alındı.
- İKV. (2017). *İKV*. İş Hayatında kadın programı. Ocak 5, 2017 tarihinde http://www.ikg.gov.tr/Projeler/Projeler_Detay/tabid/313/language/tr-TR/ArticleId/259/Is- adresinden alındı.
- İŞKUR. (2017). *Kadın istihdamı*. Eylül 16, 2017 tarihinde <https://media.iskur.gov.tr/15351/istihdamda-3i-sayi-5.pdf> adresinden alındı.
- Kariyer hizmetlerinin sunulmasında sektörlerarası ortaklık modeli. (2016, Ocak 09). Hürriyet. Ocak 6, 2017 tarihinde Tekirdağ Haberleri: <http://www.hurriyet.com.tr/kariyer-hizmetlerinin-sunulmasinda-sektorlerarasi-ortaklik-modeli-toplantisi-37224874> adresinden alındı.
- Kaya, G. (2010, Ekim 27). *Avrupa birliği iş hukukunda cinsiyet ayrımcılığı* (Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir).
- Kayagil, M. E. (2015). Türkiye – AB müzakere sürecinde sosyal politikada yaşanan gelişmeler. *Çalışma Dünyası Dergisi*, 2, 34-58.
- Özçatal, E. Ö. (2011). Ataerkillik, toplumsal cinsiyet ve kadının çalışma yaşamına katılımı. *Çankırı Karatekin İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 1(1), 21-39.
- Sayın, A. (2007). *Avrupa birliği'nde çalışma yaşamında kadın erkek eşitliği: Türkiye açısından bir inceleme* (Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara).
- Sevim, A. (2005). *Feminizm*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Taşkın, L. (2004). Uluslararası sözleşmeler ışığında kadının durumu. *Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 8(2), 16-21.

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. (2006). *Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü*. Ocak 5, 2017 tarihinde <http://kadininstatusu.aile.gov.tr/projeler/tamamlanan-projeler/toplumsal-cinsiyet-esitliginin-gelistirilmesi-eslestirme-projesi> adresinden alındı.

T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı. (2013). *Kadın istihdamının desteklenmesi operasyonu*. http://www.ab.gov.tr/files/CSD/kadin_istihdami_compendium.pdf adresinden alındı.

T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı. (2016). *(Fasıl 19) Sosyal politika ve istihdam*. Ocak 15, 2016 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği Bakanlığı: <http://www.ab.gov.tr> adresinden alındı.

T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı. (2016). *(Fasıl 19) Sosyal politika ve istihdam*. Ocak6, 2017 tarihinde <http://www.ab.gov.tr/index.php?p=84> adresinden alındı.

T. C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2010). *Bakanlığımız ve ilgili kuruluşlarla yürütülen projeler*. Strateji Geliştirme Başkanlığı.

T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2011). *Gençlerin istihdamının artırılması genç istihdamının desteklenmesi operasyonu – I*. 3 Ocak 2016 tarihinde http://www.ikg.gov.tr/Projeler/Projeler_Detay/tabid/313/TabID/313/language/tr-TR/ArticleId/54/Genc-Istihdamnn-Desteklenmesi-Operasyonu--I.aspx adresinden alındı.

T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2012). *Resmi internet Sitesi. Mevzuat, yönetmelikler* 21.10.2017 tarihinde <http://www.csgb.gov.tr/csgbPortal/csgb.portal?page=mevzuat&id=2> adresinden alındı.

T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2015). Nisan 05, 2017 tarihinde www.csgb.gov.tr/home/contents/mevzuat/genelgeler/ adresinden alındı.

T. C. Sosyal Güvenlik Kurumu. (2016, Kasım 01). *İşçi ve işverenlerin uyum yeteneklerinin sosyal diyalog yaklaşımıyla artırılması teknik destek projesi*. Ocak 05, 2017 tarihinde http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/Haberler/haber_20161101_51 adresinden alındı.

UN Women. (2016). *World conferences on women*. Aralık 25, 2016 tarihinde <http://www.unwomen.org/en/how-we-work/intergovernmental-support/world-conferences-on-women> adresinden alındı.

Serbest Çağrışım Üzerine Derleme: Yöntemler, Teoriler ve Psikolojide Kullanım Alanları¹**A Review on Free Association: Methods, Theories, and Applications in Psychology**

Gönderilme tarihi/received: 01.05.2019

Kabul tarihi/accepted: 14.06.2019

Bahar Tarakçı²**Berkutay Mert³****Melisa Yavuz⁴****Ümit Akırmak⁵****Öz**

Serbest çağrışım yöntemi bir kelimenin anlamca yakın ilişkili olduğu diğer kelimeleri belirlemekte kullanılır. Özellikle psikoloji alanında yıllardır çeşitli amaçlar için kullanılan serbest çağrışım, kelimeleri ve kelimelerin birbirleriyle olan anlam bağlantılarını içeren ilişkiyi modellemeye yardımcı olarak zihin üzerine bilimsel araştırmalarda önemli bir rol oynar. Bu derlemede, serbest çağrışım yöntemi, ilişkili teoriler ve kullanıldığı araştırma alanları görece daha yeni olanlara odaklanarak ele alınmıştır. Tarihsel gelişiminden başlayarak deneysel yöntemler, çağrışım normları ve normların güvenilirlik ve geçerliği ile birlikte anlamsal belleğin organizasyonu ve anlamsal ağların Grafik Teorisi perspektifinden açıklanması gibi konulardan bahsedilmiştir. Bununla beraber serbest çağrışımın kullanıldığı uluslararası ve ulusal alanyazındaki çeşitli çalışmalar ve psikolojideki uygulama alanları da ele alınmıştır. Serbest çağrışım bilişsel psikoloji, klinik psikoloji ve nörobilim alanlarında kullanılmakla beraber gruplar ve kültürlerarası karşılaştırmalarda da kullanılmaktadır. Son olarak, serbest çağrışımın güçlü ve zayıf yanları ve gelecek çalışmalar hakkında önerilerimiz tartışılmıştır. Bu derlemenin anlamsal bellek ve kelime çağrışımaları ile ilgili araştırma yapan bilim insanlarına önemli bir kaynak olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Serbest çağrışım, anlamsal bellek, anlamsal ağlar, norm çalışmaları

¹ Yazar Notu: Bu derlemenin yazımında tüm yazarlar eşit katkıda bulunmuşlardır.

² E posta: bahar.tarakci@bilgi.edu.net

³ E posta: berkutaymert@gmail.com

⁴ E posta: melisa.yavuz@bilgi.edu.net

⁵ E posta: umit.akirmak@bilgi.edu.tr. Tel: 0212 311 77 98. Yazışma adresi: Dr. Ümit Akırmak, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Eski Silahtarağa Elektrik Santrali Kazım Karabekir Cad. No:2/13 Eyüp / İstanbul.

Abstract

The free association method is used to identify other words to which a word is semantically related. Free association, which has been used for various purposes in the field of psychology for many years, plays an important role in scientific research on the mind by helping to model the associational structure of words. In this review, the free association method, related theories and the research areas in which it is applied are discussed with a focus on relatively new ones. Starting from its historical development, experimental methods, free association norms and the reliability and validity of these norms, organization of semantic memory and explanation of semantic networks from the Graph Theory perspective are mentioned. In addition, various studies in international and national literature using free association and its application areas in psychology are also discussed. Free association is used in the fields of cognitive psychology, clinical psychology, and neuroscience as well as in group and cultural comparison studies. Finally, the strengths and weaknesses of free association method together with our suggestions about future studies are discussed. This review is thought to be an important resource for scholars who study semantic memory and word associations.

Keywords: Free association, semantic memory, semantic networks, norm studies

Serbest Çağrışım Üzerine Derleme: Yöntemler, Teoriler ve Psikolojide Kullanım Alanları

Bir kelimenin anlamca ilişkili olduğu bir diğer kelimeyi anımsatmasına çağrışım denir. Çağrışım kelime kelime arasındaki anlam ilişkilerini belirlememize ve bu sayede önceden edindiğimiz kelime bilgilerinin zihinde oluşturduğu karmaşık yapıyı anlamaya yararlar (Deese, 1965). Çağrışım bilgileri, bellek ve öğrenme gibi zihinsel süreçlerin yanı sıra zihnin yapısını incelemek amaçlı da kullanılabilir (Nelson, McEvoy ve Schreiber, 2004). Kelimelerin çağrışım bilgilerinden özellikle psikoloji ve bu alanın alt dalları olan bilişsel, klinik ve psikometri alanları ile dil bilimi alanlarında çalışan araştırmacılar sıklıkla faydalanmaktadır (Tekcan ve Göz, 2005). Zihinsel süreçlerin birçok davranış ve tutumu etkilediği düşünüldüğünde çağrışım bilgileri zihinsel süreçlerle ilgili araştırma yapan bilim insanları için önem taşımaktadır.

Her ne kadar çağrışım bilgileri zihin süreçlerini anlamada önemli bir rol sahibi olsa da uluslararası alanyazında kelime çağrışımına dair sistematik ilk araştırmalar 1960'lı yılların ortalarında başlar (Collins ve Loftus, 1975; Deese, 1965). Anlamsal bellek ve anlamsal belleğin yapısını inceleyen araştırmacılar serbest çağrışım yöntemi kullanarak kelimelerin çağrışım bilgilerini belirlemeyi ve bunları bir veri tabanında toplamayı hedeflemiştir. Elde edilen çağrışım bulguları günümüzde de birçok araştırmacının ilgisini çekmekte ve yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Serbest çağrışımın uluslararası alanyazındaki popülerliğine karşın ulusal alanyazında bu konu üzerine çalışmalar 2000'li yıllarda başlamış (Tekcan ve Göz, 2005) ve oldukça az ilgi görmüştür. Bu durumun sebeplerinden biri olarak Türkçe çağrışım verilerinin diğer veri tabanlarına göre kısıtlı olması ve daha önce bu alanı detaylı tarayan bir derlemenin olmaması gösterilebilir. Bu makalenin amacı serbest çağrışım yöntemini ve bu konudaki temel yaklaşım, teoriler ile birlikte bulguları detaylı olarak derlemek ve gözden geçirmektir. Bu makalede serbest çağrışım tarihi, yöntemi ve ilgili teoriler kapsamlı bir şekilde ilk kez ulusal alanyazında derlenmiş, Türkçe kelimeler ile araştırma yapan bilim insanları için serbest çağrışım yöntemi ve bulgularının kullanımına dair öneriler verilmiştir.

Serbest Çağrışımın Tarihi

Serbest çağrışım, bir yüzyıldan uzun bir süredir psikolojinin birçok alanında kullanılan bir yöntemdir. Serbest çağrışımına dair ilk çalışmalar 19'uncu yüzyılın sonlarında Francis Galton tarafından yapılmıştır

(Galton, 1879). Sokakta yürürken okuduğu yazıların ve gördüğü tabelaların aklına çağrışımlar getirdiğini fark eden Galton, bir aylık aralıklarla aynı yol üzerinden geçerek gözüne takılan cisim ve yazıların yarattığı çağrışımları not etmiştir ve aynı çağrışımların yinelenmesinden çok etkilendiğini belirtmiştir (Galton, 1879). Bu sonuçlar Galton'ı çağrışımları daha sistematik bir şekilde incelemeye yöneltmiştir. 75 tane ipucu kelime seçen Galton, bu kelimelerin kendisi üzerinde yaptığı çağrışımları ölçmek için kendisine bir düzenek hazırlamıştır ve herhangi bir dikkat dağıtıcı unsura izin vermeden bu 75 kelimenin yaptığı çağrışımları not almıştır. Toplamda 505 tane çağrışım elde etmiştir ve yaptığı çağrışımları sözsözsel, duyuusal-imgesel ve teatral (histrionic) olarak üç gruba ayırmıştır. Bu çağrışımları akılda oluşum tarihine bakarak da inceleyen Galton, okul dönemlerine dayanan çağrışımlarının ipucu kelimelerini tekrar eden bir şekilde etkilediği sonucuna ulaşarak erken yaştaki deneyimlerin güncel çağrışımlar üzerindeki önemini vurgulamıştır (Galton, 1879).

Galton'ın çağrışımlar üzerine çalışmaları, Wundt ve öğrencileri, özellikle Cattell, tarafından daha deneysel olacak şekilde geliştirilmiştir (Schultz ve Schultz, 2016). Wundt'un laboratuvarında yapılan çalışmalarda ipucu kelimelerine cevap olarak verilen kelimenin olabildiğince hızlı söylenmesi istenerek kontrollü bir çağrışım edinme yöntemi izlenmiştir (Cattell, 1887; Cattell ve Bryant 1889). Cattell ise ipucu kelimeye verilen cevabın anlamca ilişkili olmasını istemiş ve bu deneylerin sonucunda kelimelerin aralarındaki anlam ilişkilerinin yapısının tepki süresi üzerindeki etkisini bulmuştur (Banerjee, 1994). Cattell tarafından yapılan çalışmalar serbest çağrışım yöntemine deneysel bir boyut kazandırmasına karşın bu deneysellik çağrışımların derinliğinin ve zenginliğinin azalmasına yol açmıştır (Joffe ve Elsey, 2014). Örneğin, süre ve kelime kısıtlaması sebebiyle katılımcılar çağrışımlarını düzgün bir şekilde veremediklerini belirtmişlerdir (Joffe ve Elsey, 2014). Cattell'in yanı sıra, Wundt'un başka bir öğrencisi Emil Kraepelin de 19'uncu yüzyılın sonunda serbest çağrışım yöntemini bireyler üzerinde kullanmış, Birinci Dünya Savaşı'nda ise serbest çağrışım yöntemiyle yüksek sayıda insanı değerlendirmenin zor olmasından dolayı askerlerin psikolojik durumlarının test edilmesi amacıyla Robert Woodworth, Kişisel Bilgi Formu'nu (Personal Data Sheet) geliştirmiştir (Schultz ve Schultz, 2016).

Serbest çağrışım, psikanalizin kurucusu olan Freud tarafından psikoterapötik bir araç olarak kullanılmıştır. Terapi yöntemleri olarak ilk önce katarsis ve hipnozu seçen Freud, hipnozun her hastada aynı etkiyi yaratmadığını ve yöntemin terapistte çok bağlı olduğunu fark etmiş ve yöntemin kullanışsız olduğunu düşünerek hipnozu bir araç olarak kullanmayı bırakmıştır. (Joffe ve Elsey, 2014; Schultz ve Schultz, 2016). Freud, Bernheim ile yaptığı sohbetlerde hipnoz sonrası amnezinin kesin olmadığı sonucuna vardığında kişilerin iç dünyasına hipnoz dışında bir yöntemle ulaşmayı amaçlayarak kendi serbest çağrışım (einfall) yöntemini geliştirmiştir (Joffe ve Elsey, 2014).

Freud'un serbest çağrışım yönteminde hasta koltuğa uzanarak aklına gelenler hakkında herhangi bir kısıtlama olmadan serbest bir şekilde konuşmaktadır. Çağrışımlardaki bastırılmış ve alakasız düşüncelerin bilinçaltının yansıması olduğunu düşünen Freud, bu düşünceler üzerine yoğunlaşarak bilinçaltına ulaşmayı amaçlamıştır. Serbest çağrışım sürecinin her zaman akıcı bir şekilde ilerlemediğini fark etmiş ve bunun kişinin bilinçli olarak yüzleşmek istemediği ve acıdan kaçtığı çağrışımlara verdiği bir tepki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu keşfi ile birlikte savunma mekanizmaları hakkındaki fikirlerini oluşturmuştur. Freud, serbest çağrışım yöntemini kendi üzerinde de denemiş fakat hem gözlemci hem de gözlenen olamadığı sonucuna vararak rüyalarını not edip rüyalarındaki temalar üzerinden serbest çağrışım yapmıştır (Schultz ve Schultz, 2016).

Carl Gustav Jung da serbest çağrışım yöntemini psikoterapötik amaç için kullanmıştır (Jung, 1910). Freud'dan farklı olarak serbest çağrışımını süreyle kısıtlayan Jung, bu yöntemle insanların kişiliklerini incelemeyi amaçlamıştır. Jung, duyuusal yoğunluk içeren ipucu kelimeler ile tepkiler arasındaki süreyi ölçerek kişinin suçlu ya da masum olduğunun bulunabilmesinin mümkün olduğunu savunmuştur

(Jung, 1910). Benzer bir amaç doğrultusunda, Sommer birçok katılımcının serbest çağrışım verisini istatistiksel bir yöntem kullanarak analiz etmiş ve bu bulguların hastalık tanısı vermek için kullanabileceğini savunmuştur (Kent ve Rosanoff, 1910; Sommer, 1894). Kent ve Rosanoff (1910) ise 1000 kişiden aldıkları tepkilerle 100 kelime için serbest çağrışım veri tabanı oluşturmuş ve bu veri tabanını psikopatoloji tanısı koymak için kullanmışlardır (Kent ve Rosanoff, 1910).

Serbest Çağrışım Yöntemi

Serbest çağrışım yöntemi kavramlar arasındaki ilişkiyi yapı (associative structure) hakkında araştırma yapmak için kullanılan en yaygın deneysel görevlerden biridir (Shono, Ames ve Stacy, 2016). Serbest çağrışım yönteminde, katılımcılardan kendilerine sunulan kelimelere karşın akıllarına gelen ilk ya da istenilen sayıdaki anlamca ilişkili kelimeyi yanıt olarak vermeleri istenir (Nelson, McEvoy ve Dennis, 2000). Genel olarak, çalışma sırasında sunulan kelimelere ipucu (cue) diğerlerine ise tepki (response) veya hedef (target) adları verilir. Katılımcılar, araştırmacıların çalıştığı veya yakınlarındaki üniversitelerden kolaylık örneklem (convenience sampling) yöntemi ile seçilen öğrencilerden oluşur (De Deyne, Navarro ve Storms, 2013; De Deyne ve Storms, 2008; Lemoine, Kmiec ve Roland-Levy, 2017; Nelson ve ark., 2004; Rozin, Kurzer ve Cohen, 2002; Ruts, De Deyne, Ameer, Vanpaemel, Verbeemen, ve Storms, 2004). Norm çalışmalarında yüksek sayıda örneklem büyüklüğü tercih edilirken (Ruts ve ark., 2004) özel gruplarla yapılan ve amacı norm yaratmak olmayan çalışmalarda görece daha küçük örneklem büyüklüğü tercih edilebilir (Gollan, Salmon ve Paxton, 2006; Kircher, Whitney, Krings, Huber ve Weis, 2008; Lemoine ve ark., 2017).

Serbest çağrışım yönteminde kullanılan kelimeler ve istenen cevaplar, araştırmanın dil üzerine odaklandığı konu ve kelime ilişkilerinin niteliği doğrultusunda farklılık gösterir. Birçok serbest çağrışım çalışması anlamca ilişkili cevaplara odaklanmış ve bir veri tabanı yaratmayı hedeflemiştir (DeDeyne ve Storms, 2008; Nelson ve ark., 2004; Tekcan ve Göz, 2005). Anlam ilişkileri dışında, kelimelerin ses-kafiye (rhyme) ilişkileri de serbest çağrışım yöntemi kullanılarak standart yönergede yapılan değişikliklerle araştırılmıştır (Nelson ve McEvoy, 1979). Kelimelerin anlam ve ses-kafiye ilişkilerine ilave olarak kelime kategorileri (örn., hayvan, mobilya, bitki, gibi) ve bu kategorilere verilen en iyi örnekler (exemplar) de serbest çağrışım yöntemiyle incelenmiştir (Nelson ve McEvoy, 1979; Ruts ve ark., 2004). Belirli gruplara odaklanan diğer çalışmalarda, ipucu kelimeler bilimsel araştırmaların bağlamına göre seçilmiş ve çeşitlilik göstermiştir. İpucu kelimelerinin duygulanım (affect) ve küme büyüklüğü (set size) arasındaki ilişkiyi görmek için küçük ve büyük küme büyüklüğüne sahip ipucu kelimelerinin seçilmesi (Brunye ve ark., 2013) ya da cinsiyete göre değişen cevapları tetikleyen ipucu kelimelerinin seçilmesi (Shono ve ark., 2016) bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Standart serbest çağrışım yönteminin prosedürü (procedure) oldukça basittir. Çağrışım verisi toplamanın kâğıt kalem ve çevrimiçi yöntemi olmak üzere iki temel metodu bulunmaktadır. Kâğıt kalem yönteminde, katılımcılara yukarısında yönerge ve altında ipucu kelimeleri içeren sayfa(lar) verilir. Çevrimiçi yönteminde yönerge ve ipucu kelimeleri bir internet sitesi üzerinde bilgisayar ekranında gösterilir. Katılımcılardan ipucu kelimelerine karşın akıllarına gelen ilk ya da istenen sayıdaki çağrışımı bu kelimelerin yanında bulunan boşluğa yazmaları istenir (De Deyne ve Storms, 2008, Stark, Kogler, Gaisbauer, Sedmak ve Kirchler, 2016). Çağrışım uyandırmayan veya bilinmeyen ipucu kelimeleri için boş bırakmak, üzerinin çizilmesi veya 'bilmiyorum' yazılması istenebilir. Alanyazındaki neredeyse tüm çalışmalarda, ipucu kelimeleri farklı listelere bölünmüştür, böylece bir katılımcı ipucu kelimelerinin tümüne cevap vermek zorunda kalmaz. Veri toplanılan kelime sayısı araştırma bazında değişse de katılımcılar bir oturumda 20 ile 100 arasında kelimeye çağrışım üretebilirler. Deneysel kontrol olarak, kelimelerin gösterildiği sıranın etkisini önlemek için tüm

kelimeler katılımcılara seçkisiz (random) olarak sunulur veya kelime listeleri kullanılıyorsa bu listelerin cevaplandığı sıra seçkisiz olarak katılımcılar arası değişir. Anlamca ilişkili kelimelerin aynı katılımcıya gösterilmemesine veya farklı kelime listelerinde sunulmasına dikkat edilir.

Serbest çağrışım yönteminde tek veya çoklu cevap toplamak mümkündür. Bir ipucu kelimedenden tek bir yanıt toplama prosedürü ayrık (discrete), birden fazla yanıt toplama prosedürü devamlı (continuous) kelime çağrışımı olarak tanımlanır. Ayrık kelime çağrışımı, ipucu kelimelere yanıt olarak gelen güçlü çağrışımları göstermekte devamlı kelime çağrışımına göre daha kullanışlıdır. Devamlı serbest çağrışım yöntemi ise çağrışımlardaki çeşitliliği arttırdığı için zayıf çağrışımları belirleme konusunda Ayrık serbest çağrışım yöntemine göre daha etkilidir. (De Deyne, Navarro, ve Storms, 2013; Nelson ve ark., 2000). Devamlı kelime çağrışımı çoklu cevaplar, cevap süreleri ve kavramsal yapılar hakkında daha ayrıntılı analizlere izin verir (De Deyne ve Storms, 2008) ancak aynı ipucu kelimesine tekrar eden çağrışımlar yapılması hatırlama baskılaması (retrieval inhibition) ve tepki zincirlemesi (response chaining) gibi sorunlara yol açabilmektedir (Akırmak ve Orhon, 2018; McEvoy ve Nelson, 1982). Buradaki temel problem tekrar eden çağrışımların ne oranda ipucu kelimesinin birebir çağrışımları olduğu ve ne oranda ipucu kelimesi dışında farklı süreçlerden etkilenip tepki olarak verilmiş olduğudur.

Serbest Çağrışım ile Belirlenen Kelime Özellikleri

Kelimeler arası ilişkilerin zihindeki temsili serbest çağrışım yöntemiyle belirlenir. Bir kelime serbest çağrışım yönteminde başka bir kelimeye cevap olarak verildiğinde onun ile ilişkili (associated) olduğu varsayımında bulunulur (Deese, 1965). Bu ilişkiyi tanımlamak için kullanılan bazı özellikler bulunmaktadır (Akırmak ve Orhon, 2018). Bir ipucu kelimesine tepki olarak verilen diğer kelimelerin sayısı ipucu kelimesinin çağrışım seti büyüklüğünün (set size) göstergesidir. Çağrışım setine iki ve daha fazla katılımcının verdiği cevaplar dahil edilir, ancak bir katılımcının verdiği kişiye özgü (idiosyncratic) cevaplar dahil edilmez. Bir başka önemli özellik, bir kelimenin bir diğerini anımsatma olasılığı veya gücüdür (strength). Güç değeri bir kelime için bir cevabın verilmesinin ne kadar muhtemel olduğunu tanımlar ve olasılık değeri olarak ifade edilir (Nelson ve ark., 2000). Bu değer, bir tepki kelimesinin ipucu kelimesine cevap olarak verilme sıklığının (k) toplam cevap sayısına (N) bölünmesiyle elde edilir (yani k/N). Bu şekilde kelimeler arası ilişkilerin gücünü belirten ve değerlerin güçlüden zayıfa sıralanabileceği sırasal (ordinal) bir indeks oluşturulur. İleri gücü (forward strength), ipucu kelimesinin tepki kelimesini anımsatma olasılığını ifade ederken geri gücü (backward strength) bu durumun tersini, yani tepki kelimesinin ipucu kelimesini anımsatma olasılığını ifade etmek için kullanılır (Maki, 2008; Nelson ve ark., 2004). İleri ve geri güçleri geçişken (transitivity) değildir, yani bir başka deyişle, aynı değer olmayabilir (Akırmak ve Orhon, 2018; DeDeyne ve ark., 2013). Örneğin, Türkçe kelimelerin çağrışım verilerinde (Tekcan ve Göz, 2005) BUZ'un SOĞUK kelimesi için ileri gücü .36 iken SOĞUK'tan BUZ'a olan geri güç değeri .08 olarak belirlenmiştir. Bir ipucu kelimesinin ve onun çağrıştırdığı diğer kelimelerin anlam ilişkileri serbest çağrışım yöntemiyle belirlendiğinde o ipucunun bağlantılılık (connectivity) değeri hesaplanabilir. Bağlantılılık bir kelimenin çağrıştırdığı diğer kelimelerin birbirleriyle olan bağlantı sayısını ve ortalama güç değerini ifade eder (Nelson, Bennett, Gee, Schreiber, McKinney, 1993) ve bir kelimenin anlamca komşu olduğu diğer kelimelerin birbirleriyle olan bağlantı yapısı hakkında bilgi verir.

Serbest Çağrışım Normları

Kelimelerin anlam ilişkileri dil ve kültür özelinde farklılık gösterdiği için (Nelson, McEvoy, ve Schreiber, 2004) birçok araştırmacı kendi dillerindeki çağrışım verilerini toplama çabası göstermiştir.

Serbest çağrışım normları birçok farklı dil özelinde toplanmıştır (Tablo 1) ve hala toplanmaktadır. Kelime türü olarak çoğunlukla isimler tercih edilse de farklı dillerde yapılan çalışmalarda ipucu kelimelerin türünün farklılık gösterdiği görülmüştür. Yalnızca bu veri bile norm toplama yöntemlerinin ve kullanım alanlarının farklılıkları hakkında bir öngörü sunmaktadır. Dil ve kültür farklılıkları dışında serbest çağrışımda üretilen kelimeler, kişilerin yakın ve geçmiş deneyimlerinden, yani bireysel farklılıklardan da etkilenmektedir (Nelson ve ark., 2008; Stacy, 1997) ancak anlamca ilişkili kelimelerin deneyimlenme sıklığı ve beraber kullanıldığı bağlamların ortaklığından ötürü genel bir tutarlılık gösterir (Hintzman, 1976). Kelimelerin farklı kişiler üzerinden veya farklı zamanlarda yürütülen serbest çağrışım araştırmalarında benzer sayıda çağrışım üretmesi tutarlılığın bir ölçütü olarak düşünülebilir. Tutarlılığı kişi bazında değil örneklem bazında ele almak gerekmektedir. Kısaca, bir kelimeye verilen çağrışımlar dönemsel ve çevresel faktörlerden etkilenmektedir ancak çağrışım sayısı yıllar içerisinde ve denekler arasında benzer kalmaktadır.

Tablo 1.

Farklı Dillerde Kelime Normlarının Toplam İpucu Kelime Sayısı ve Kelimelerin Türleri Bakımından Oransal Dağılımı

Norm	Dil	İsim(%)	Fiil(%)	Sıfat(%)	Diğer (%)	Toplam
De Deyne, Navarro & Storms (2013)	Felemenkçe	64,50%	15,70%	16,90%	1,90%	12571
De Deyne, Navarro, Perfors, Brysbaert & Storms (2018) ¹	İngilizce					12292
Nelson, McEvoy & Schreiber (2004)	İngilizce	76,00%	7,00%	13,00%	4,00%	5019
Jung, Na & Akama (2010)	Korece	66,50%	25,50%	8,00%		3951
Moss & Older (1996) ²	İngiliz İngilizcesi					2464
De Deyne & Storms (2008)	Felemenkçe	88,90%	5,40%	5,60%	0,10%	1424
Tekcan & Göz (2005)	Türkçe	88,00%		12,00%		600
Melinger, Schulte im Walde & Weber (2006)	Almanca	100,00%				409
Ferrand & Alario (1998)	Fransızca	100,00%				366
Ruts ve ark. (2004) ³	Felemenkçe					338
Schulte im Walde (2008)	Almanca		100,00%			330
Guida & Lenci (2007)	İtalyanca		100,00%			312
Ferrand (2001)	Fransızca	100,00%				260
Fernandez, Diez, Alonso &						

Beato (2004)	İspanyolca	100,00%		247
Comesaña, Fraga, Moreira, Frade & Soares (2014)	Brezilyalı Portekizce	65,50%	35,00%	139
Kent & Rosanoff (1910) ⁴	İngilizce			100

Not. ¹Birden fazla farklı ipucu kelime veri tabanı kullanıldığı için kelimelerin türlerinin oranı tespit edilemedi. ²İstatistik mevcut değil ³Çalışmada kelimelerin kategorik ayrımı kullanılmış olup kelimelerin türü ile ilgili kesin bir istatistik mevcut değil. ⁴İstatistik mevcut değil.

Uluslararası (DeDeyne ve Storms, 2008; Nelson ve ark., 2000) ve ulusal (Akırmak ve Orhon, 2018) araştırmalar serbest çağrışım verilerinin güvenilir ve tutarlı olduğunu göstermiştir. Tutarlılığın ölçütü olarak aynı ipucuna karşı verilen çağrışımların sayısının ve çeşitliliğinin (bir başka deyişle heterojenlik) uyumu alınmıştır (Akırmak ve Orhon, 2018; DeDeyne ve ark., 2013). İç tutarlılık farklı zamanda, kültürde ve materyallerle yapılan iki çalışmada oldukça yüksek (.89) bulunmuştur (Akırmak ve Orhon, 2018; Nelson ve ark., 2000). Geçerlik ise çağrışım verilerinin farklı görevlerdeki bellek performansını ne derece yordadığı incelenerek test edilmiştir (Bruza, Kitto, Nelson, ve McEvoy, 2009; Nelson ve ark., 1997; Nelson ve ark., 1998). Bu çalışmaların sonucuna göre ileri gücü, geri gücü ve bağlantılılık bellek performansını çeşitli bilişsel görevlerde (örn., serbest hatırlama, tanıma, ipucu ile hatırlama) olumlu etkilemektedir. Çağrışım seti büyüklüğü ise serbest hatırlama (free recall) testinde bellek performansını olumlu etkilerken ipucu ile hatırlama (cued-recall) testinde bellek performansını olumsuz etkilemektedir (Nelson ve ark., 1999). Kelimelere ait çağrışım verileri ipucu ile hatırlama performansının neredeyse yarısını (40%) deneyden önce tahmin etmektedir (Nelson ve Zhang, 2000). Bu bilgiler serbest çağrışım verilerinin çeşitli deneysel uygulamalarda performansı etkilediğini gösterir. Bunun bir sonucu olarak da araştırmacılar serbest çağrışım verilerini deneysel kontrolü sağlamak için de sıklıkla kullanır (Nelson ve ark., 2004; Tekcan ve Göz, 2005).

Ayrıca, serbest çağrışım yöntemi ipucu kelimesine verilen tepkinin katılımcıların aklına gelen ilk kelime olduğu varsayımı üzerine kuruludur ve serbest çağrışım tekniğini kullanan araştırmaların dayanağı bu varsayımdır. Bu varsayım, yani verilen tepkinin kelimelerinin kelimeler arası anlam ilişkisine bağlı olup olmadığı, Playfoot ve ark. (2016) tarafından araştırılmış ve serbest çağrışım testinde akla gelen ilk kelimenin çağrışım için geçerli bir ölçüt olduğunu doğrulanmıştır. Bu çalışma, serbest çağrışımın gerek ürettiği veriler gerekse bu verilerin kullanım alanları bağlamında yüksek geçerliliğe sahip bir yöntem olduğunu göstermektedir.

Serbest Çağrışımında Tepkilerin Üretilme Mekanizması

Serbest çağrışımında tepki olarak verilen kelimelerin üretilme mekanizmasına dair alanyazında sadece bir açıklama bulunmaktadır. Göreceli Güç Hipotezi'ne (Relative Strength Hypothesis) göre serbest çağrışımında sunulan kelimeler, yönergeyle uyumlu olarak, bir dizi kelimeyi ve onların güç dağılımını aktif hale getirir (Maki, 2008; Nelson ve ark., 2000). Bu dağılımın şeklinin normal olduğu varsayılır. Aktif hale gelen kelimelerin güç dağılımında seçkisiz olarak bir güç değeri örneklenir/seçilir. Bir başka anlatımla, ipucu kelimesi tepki kelimeleri için özel bir olasılık değerini değil bir olasılık dağılımını aktif hale getirir ve bu dağılımlar içerisinde bir sayısal değer o kelimenin güç değeri olarak seçilir. Bu bağlamda bir ipucunun aktif hale getirdiği kelimeler rekabet içerisindedir ve bu rekabeti kazanan kelime tepki/cevap olarak verilir. Cevap olarak verilen kelime, örneklenen güç

değerleri arasında en yüksek değere sahip olan kelimedir. Gücün bu hipotezde önemli bir yerinin olmasının sebebi bir kelime gösterildiğinde o kelimenin çağrışımı olan kelimelerin birbirleriyle yarışacağı veya rekabette olacağı ve bu rekabeti güç dağılımı en yüksek olan kelimenin kazanacağı varsayımdır (Maki, 2008). Her ne kadar bazı tepki kelimelerinin ortalama güç değeri diğerlerinden daha yüksek de olsa, seçkisiz olarak güç dağılımlarından bir değer seçildiği için kimi zaman ortalama gücü daha düşük bir kelime rekabeti kazanıp serbest çağrışımında tepki olarak verilebilir. Göreceli Güç Hipotezi çağrışımsal gücü belirli sabit bir sayı olarak almak yerine, normal bir dağılımdan rastgele örneklenen bir sayı olarak modellemeyi seçer ve bunun sonucu olarak her yeni serbest çağrışım uygulamasında farklı güç değerleri örneklenebilir. Bu sayede, Göreceli Güç Hipotezi bir kelimeye olan çağrışım yapısının uygulanan testlerde farklılık göstermesini doğal olarak açıklar çünkü güç değerleri farklı uygulamalarda değişiklik gösterir (Akırmak ve Orhon, 2018).

Anlamsal Ağ (Semantic Network) Teorileri

Serbest çağrışım yönteminden elde edilen anlam ilişkilerine dair bilgiler sözcüksel temsil modelleri oluşturulması gibi birçok araştırmada kullanılmaktadır (Nelson ve ark., 2000; Steyvers ve Tenenbaum, 2005). Bu tür ağ modellerinin temelinde dilin zihin fonksiyonlarını araştırmakta önemli olduğu varsayılır ve kelimeler arasındaki anlam ilişkilerinin zihindeki temsili modellenir (Beckage, ve Colunga, 2016).

Quillian (1969) tarafından geliştirilen Yayılan Aktivasyon Teorisi (Spreading Activation Theory) anlamsal belleğin ve süreçlerin bilgisayarlı (computational) bir modelini oluşturmayı amaçlamıştır ve Collins ve Loftus (1975) tarafından psikolojik terimler dikkate alınarak gözden geçirilmiştir. Bu teori bilgiyi ve belleği bağlantıcı (connectionist) bir şekilde gösteren zihin modellerinde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (Harrington, 2006). Bu modellerde kavramlar düğüm (node) ve aralarında bağlantılar kenar çizgisi (edge) olarak ifade edilir. Yayılan Aktivasyon Teorisine göre düğümler etraflarındaki diğer düğümlerin aktive olması ve belirli bir aktivasyon eşiğinin aşılmasıyla aktif hale gelir ve bağlantılı olduğu, yani kenar çizgisi olan, diğer düğümlere genişleyerek yayılır. Bu aktivasyon zihnin bir kavramı temsil etmesi veya anlayış olarak düşünülebilir. Anlamsal ağlar ilişkisel benzerlik sonucu oluşmuş ve bellek anlam yapısına göre organize olmuştur (Collins ve Loftus, 1975). Zihnin yapısı ve organizasyonu düşünüldüğünde düğümler arası bağlantılar çeşitli sınıflandırmalar (anlam, kategori, ses gibi) üzerinden olabilmektedir.

Serbest çağrışım verileri üzerinden oluşturulan her anlamsal ağ aynı zamanda bir grafiktir (graph) ve kelimeleri düğüm, kelimeler arası anlam ilişkilerini de çizgi kenarı ile temsil ederek oluşturulabilir (Steyvers ve Tenenbaum, 2005). Grafik Teorisinde (Graph Theory) eğer grafik kenar çizgilerinden yani iki düğüm arasındaki yönü belirli olmayan bağlantılardan oluşuyor ise güdümsüz (undirected) olur. Fakat yönü belirli olan bağlantılardan yani yaylardan (arc) oluştuğunda güdümlü (directed) olarak tanımlanır. Bir düğüm başka düğüm ile bağlantılı olduğunda onun komşusudur (neighbor) ve bir düğüm ile onun komşularından oluşan gruplar küme (neighborhood) olarak adlandırılmaktadır. Bir ağ güdümsüz olduğunda sahip olduğu kenar çizgilerinin sayısı onun derecesini (degree) ifade eder. Güdümlü olduğunda ise ona gelen bağlantıların sayısı gelen-derece (in-degree) ondan diğer düğümlere giden bağlantıların sayısı ise giden-derece (out-degree) olarak tanımlanır (Steyvers ve Tenenbaum, 2005).

Ağların tümünü karakterize eden çeşitli global özellikler vardır. Küçük-dünya (Small-world) ağları ilk olarak Milgram (1967) tarafından sosyal ağlar üzerinde incelenmiştir ve bu yapıdaki ağların daha fazla kümelenmiş ve düğümler arası mesafelerin daha kısa olduğu gözlemlenmiştir (Steyvers ve Tenenbaum, 2005). Bu özellikler küçük-dünya ağlarının bölgesel özelleşmeye sahip olmasını,

böylelikle verimli bilgi iletimi yapılabilmesini sağlar (Telesford, Joyce, Hayasaka, Burdette ve Laurienti, 2011). Watts ve Strogatz (1998)'in küçük-dünya modelinde, başlangıçta N sayıdaki düğüm birbirine düzenli çember latisi (regular ring lattice) oluşturacak şekilde bağlanır. Daha sonra ağ içindeki düğümler, p olasılık değeri ile ağ içindeki herhangi bir düğüme bağlanır. Bu rastlantısal bağlanmalar sonucunda ağ içindeki uzak noktalar birbiriyle bağlanır, böylelikle birbirinden uzak olan düğümler arasındaki mesafe kısalmış ve küçük-dünya fenomeni gözlemlenir (Barabasi ve Albert, 1999).

Anlamsal ağlarda bazı kelimeler diğer kelimelere kıyasla daha fazla çağrışıma sahip olabilir. Bu durum Google veya Yahoo gibi bazı arama motorlarının diğer web siteleriyle kıyasla, belki de orantısız olarak, daha fazla bağlantıya (hem gelen hem giden) sahip olmalarına benzetilebilir. Bu nedenle, bu web sitelerinin diğer web sitelerine kıyasla daha fazla ve daha hızlı erişim sağlaması gibi, merkez (hub) görevi gören kelimeler, anlamsal ağa dahil kelimeler arasındaki mesafeleri kısaltır. Eğer düğümler nöronlar gibi düşünülürse, uzak bir nöronun aktive edilmesi gerektiğinde, diğerlerinden daha sık aktive olan ve daha merkezi olan başka bir nöron kullanılabilir ve bu düşünce sürecini daha hızlı hale getirir. Serbest çağrışım açısından düşünülecek olursa, çağrışımlar sonucunda ortaya çıkan anlamsal ağda bazı kelimelerin çağrışım seti daha büyük olacak ve görece en fazla bağlantıya sahip olanlar merkez olacaktır.

Kümelenme katsayısı (clustering coefficient), bir ağın içerisindeki kelimelerin bağlantılılık ölçüsü olarak görülebilir (Steyvers ve Tenenbaum, 2005). Yüksek kümelenme katsayısı değeri, bir ağın içerisinde yüksek oranda bağlantılı kelimeleri içeren kelime kümelerinin olduğunu gösterir (Goldstein, ve Vitevitch, 2017). Ortalama en kısa mesafe (average shortest pathway) bir kelimenin o ağdaki yerini belirtir ve her kelime için diğer tüm kelimelere olan en kısa yolun ortalama değeri alınarak hesaplanır. Merkezi bir kelime daha küçük bir en kısa yol değerine sahip olacaktır ve daha fazla merkezi kelimeler içeren ağlar için de ortalama en kısa mesafe değerleri daha küçük olacaktır (Dubossarsky, De Deyne, ve Hills, 2017). Küçük-dünya özelliğine sahip ağların bir diğer özelliği seyrek (sparse) olmalarıdır. Seyreklik, ağa dahil olan kelimelerin sayısı düşünüldüğünde, bir düğümün diğer düğümlerle az bağlantısı bulunduğunu ifade eder. Bağlantılar seyrek olsa bile bu tür ağların kümeleri parçalanmış olmak yerine bir araya gelerek tek bir bileşen oluştururlar. Bu, ağın bağlılığıyla (connectedness) ilgilidir (Steyvers ve Tenenbaum, 2005).

Barabasi ve Albert, (1999) ağların ölçekten-bağımsız güç-yasası (scale-free power-law) dağılımına uyduklarını bulmuştur. Barabasi ve Albert (1999), geniş-ölçekli ağ üzerinde yaptıkları birden fazla çalışma sonucunda yeni düğümlerin seçici bağlanma yoluyla ağa dahil olduklarını ve ağa sürekli olarak yeni bir düğüm dahil olduğu durumlarda ölçekten-bağımsız güç-yasası dağılımının görülebileceğini bulmuşlardır. Seçici bağlanma, ağa dahil olan yeni bir düğümün merkez olan, başka bir deyişle yüksek bağlantılılık oranına sahip bir düğüme bağlanma ihtimalinin diğer bağlara oranla daha fazla olması olarak tanımlanır. Erdős ve Renyi'nin (1960) Raslantısal Grafik Teorisinde (Random Graph Theory) ve Watts ve Strogatz'ın (1998) küçük-dünya modelinde yüksek bağlantılılığa sahip olan düğümlerin oluşma olasılığının üstel (exponential) olarak azaldığı ve sonuç olarak yüksek bağlantılılığa sahip düğümlerin pratikte imkansız olduğu görülürken, ölçekten-bağımsız güç-yasası dağılımında yüksek bağlantılılığa sahip olan düğümlerin ağı domine ettiği görülmektedir. Aynı zamanda Rastlantısal Grafik Teorisinde ve küçük-dünya modelinde ölçekten-bağımsız güç-yasası dağılımının aksine önceden belirlenmiş bir sayıda düğümlerle başlanması ve bu düğümlerin ağdaki düğüm sayısı değişmeden rastlantısal olarak bağlanması (Raslantısal Grafik Teorisi) ya da yeniden bağlanması (küçük-dünya modeli) bu modellerin gerçek ağları yeterince iyi açıklayamamasına yol açmıştır (Barabasi ve Albert, 1999). Elde edilen bulgular, kelimeler arasındaki bağların rastlantısal olmadığını, aksine belirli prensipler çerçevesinde olduğunu gösterir. Yani, yeni öğrenilen kelimeler ağda herhangi bir yere değil güç yasası ile uyumlu bir şekilde ağda en çok bağlantıya sahip merkez kelimeye bağlanma eğilimindedir.

Steyvers ve Tenenbaum'un (2005) çalışmasında, serbest çağrışım yöntemi kullanılarak daha önceden elde edilen kelime ilişkilerine dair norm bilgileriyle bir anlamsal ağ oluşturulmuş ve bu ağın global, yani tüm kelimeleri içeren yapısının özellikleri incelenmiştir. Oluşturulan bu anlamsal ağ yüksek kümelenme, bağlantılılık ve seyreklik değerlerine sahiptir. Aynı zamanda kuvvet yasası dağılıma uygundur ve ortalama en kısa mesafe değeri düşüktür. Benzer şekilde, De Deyne, Verheyen ve Gert Storms (2016) tarafından serbest çağrışım ile geliştirilen anlamsal ağ, küçük-dünya ağları için gerekli olan yüksek kümelenme özelliklerini göstermiştir ve düşük bir en kısa ortalama yol değerine sahiptir.

Ancak farklı gruplardan elde edilen anlamsal ağlar arasında küçük-dünya olarak tanımlanmaları için gerekli olan bu özellikleri temsil eden değerler bazı araştırmalarda farklılık göstermiştir. Örneğin Wulff, Hills ve Mata (2018), daha genç yetişkinlerden elde edilen ağların, küçük-dünya olarak tanımlanmaları için gerekli özellikleri yaş bakımından daha büyük olan yetişkinlerden elde edilen ağlardan daha iyi sağladığını ortaya koymuştur. Başka bir çalışma, yaratıcılığı daha yüksek olan insanlara ait olan anlamsal ağlarının küçük-dünya yapısına daha çok benzediğini bulmuştur (Kenett, Anaki ve Faust, 2014). Bunlara ek olarak, Nematzadeh, Miscevic ve Stevenson (2016), küçük-dünya yapısına sahip olmanın, bellekte etkili bir arama ve geri getirme için yeterli olmadığını belirtmiştir.

Anlamsal ağlar hakkında yapılan çalışmalardan biri de bu ağların gelişimsel olarak oluşma mekanizmalarıyla ilgilidir. Hills ve ark. (2009)'nın çalışmasında çocuk yaşta (16-30 ay) yeni kelime öğrenimi ve bu yolla da anlamsal ağların oluşumu hakkında ortaya atılmış üç tane teoriye yer verilmektedir: seçici bağlanma (preferential attachment), seçici edinme (preferential acquisition) ve bağlantıların-cazibesi (lure-of-the-associates). Seçici bağlanma, zihinsel sözlükteki (mental lexicon) en fazla bağlantıya sahip kelimeye anlamca bağlı olan kelimenin öğrenilmesi olarak tanımlanabilir. Seçici edinme ise zihinsel sözlükteki en fazla bağlantıya sahip kelime yerine, öğrenme alanındaki (learning environment) en fazla bağlantılılığa sahip kelimenin öğrenileceğini savunmaktadır. Bağlantıların-cazibesi ise kelimelerin, yakın çevresindeki kelimelere bağlantılılığı ile anlam kazandığını, bu yüzden bilinen kelimelerin en fazla bağlandığı yeni kelimenin öğrenileceğini savunur (Hills ve ark., 2009). Yapılan bu araştırmada yeni kelime öğreniminin seçici edinme teorisiyle daha uyumlu olduğu tespit edilmiştir.

Spontane düşünce akışının yaratıcılığı da kapsayacak bir şekilde nörodinamik bir modelini oluşturmayı amaçlayan Marupaka, Iyer ve Minai (2012), 6 farklı ağda düşünce akışının nasıl gerçekleştiğini incelemişlerdir. Maki'nin (2008) Göreceli Güç Hipotezini kullanarak oluşturdukları ağda düşünce üretiminin uzun sürdüğünü ve yaratıcı düşüncelerin en fazla olduğunu aktarmışlardır. Steyvers ve Tenenbaum (2005) tarafından oluşturulan ağ ve küçük-dünya ağı yaratıcılık ile kalıplaşmış düşünce arasında dengeyi sağlarken sadece ilkinin verimli olduğu gözlemlenmiştir. Seçici bağlanma kullanılarak oluşturulan ölçekten bağımsız ağın özelliklerini ise yaratıcı ama anlamsız olan ve kalıplaşmış düşüncelerin karışımı olarak tanımlamışlardır. Küçük-dünya özellikleri ile kuvvet yasası dağılımına sahip olan ağlarda bağlantılılığın (connectivity) verimli arama süreci ve yeni ya da kalıplaşmış düşünceler üretmek ile ilişkili olduğunu belirtmişlerdir. Anlamsal ağların düşünce akışı için dinamik bir model olarak kullanabileceğini ve bazı bağlantılılık türlerinin psikopatoloji ile ilişkili olabileceği için psikolojik bozukluklarının ve demansın anlamsal biliş üzerindeki etkilerinin araştırılmasını önermişlerdir. Bu bağlamda serbest çağrışım verileri ile oluşturulan anlamsal ağların psikolojinin farklı dallarında önemli bir role sahip olduğu söylenebilir.

Serbest Çağrışım Yönteminin Psikolojide Kullanım Alanları

Klinik psikoloji

Serbest çağrışım testi, normal popülasyonlarla yapılan çalışmaların yanı sıra özel popülasyonlar için de sıklıkla kullanılmaktadır. Özel popülasyonlara duygu durum bozukluklarına sahip bireyler, Alzheimer ve amnezi hastaları gibi beyin hasarları bulunan bireyler örnek olarak verilebilir.

İlişkisel düşüncelerin (associative thoughts) üretilmesi ve baskılanmasındaki (suppression) anormallikler kişide düzensiz düşüncelerin (disorganized thoughts) varlığına sebep olabilmekte ve belli duygudurum bozukluklarının varlığının göstergesi olarak kullanılabilir. (Marvel ve Paradiso, 2004). Piguot ve ark. (2015) tarafından, duygudurum bozukluğuna sahip katılımcılar ile sağlıklı katılımcılara serbest çağrışım testi uygulanmıştır. Çalışmanın amacı üretim ve baskılamayı pozitif, negatif ve nötr uyaranlar kullanarak, otomatik ve kontrol edilmiş durumlarda test etmektir. Kontrol edilmiş durumda katılımcılardan uyarana direkt olarak bağlı olmayan çağrışımlar üretmeleri istenirken otomatik durumda uyarani okuduktan sonra akıllarına gelen ilk kelimeyi söylemeleri istenmiştir. Çalışma sonucunda hem duygudurum bozukluğu olan hem de olmayan katılımcılarda nötr uyaranlara karşın üretilen çağrışımların pozitif veya negatif duygu yüklü çağrışımlara kıyasla daha tipik olduğu bulunmuştur. Bu bağlamda tipik daha yaygın kelimelere karşılık gelirken, atipik orijinal ve kişiye özgü kelimelere karşılık gelmektedir. Kontrol edilmiş durumda üretilen çağrışımların, duygudurum bozukluğuna sahip katılımcılar tarafından üretildiğinde, otomatik durumda üretilenlere kıyasla daha tipik olduğu bulunmuştur. Fakat genel olarak bakıldığında duygudurum bozukluğuna sahip katılımcıların sağlıklı katılımcılara kıyasla daha az çağrışım ürettikleri gözlemlenmiştir. Bunun sebebi olarak depresyon şiddeti arttıkça kişinin daha az çağrışım üretmesi olabileceği öne sürülmüştür. Bunların yanı sıra, duygudurum bozukluğuna sahip kişilerin uyarani kendileri ile alakalı bir kelime olduğu zaman atipik çağrışımlar üretmeye daha eğilimli oldukları ve otomatik çağrışımlar ürettikleri sürecin hasar görmüş olduğu bulunmuştur. Fakat çalışma bulguları ele alınırken duygudurum bozukluğuna sahip katılımcılara belli bir hastalık tanısı konulmadığı, dolayısı ile farklı duygudurumsal rahatsızlıkları olabileceğine dikkat edilmelidir.

Kircher ve ark. (2008) şizofreni tanısı konulmuş erkek katılımcılar ile psikolojik bir rahatsızlığı olmayan katılımcıların çağrışımlarını karşılaştırmıştır. Şizofreni hastalığının görüldüğü katılımcılar ile sağlıklı katılımcılar arasında hız bakımından anlamlı bir farklılığa rastlanmıştır. Hastalığa sahip katılımcıların çağrışım üretmekte sağlıklı katılımcılara kıyasla çok daha yavaş oldukları gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra iki grubun da cevaplarının doğruluğu analiz edilmiştir ve cevap olarak uyarani tekrar etme veya kaçırılan cevaplar (missed responses) çalışma bağlamında hata olarak kabul edilmiştir. Bu durumda sağlıklı katılımcıların doğruluk oranlarının, hastalığa sahip bireylere kıyasla çok daha fazla olduğu görülmüştür. Pilot çalışmada ölçülmüş normların ilişkisel güçlerine (associative strength) göre katılımcı grupları arasında sıradanlık (conventional) bakımından anlamlı bir fark bulunmuştur; şizofreni hastalığı olan katılımcıların ürettikleri çağrışımlar ise diğer gruba kıyasla çok daha az sıradandır. Çalışmanın bulgularına göre, şizofreni hastalarında görülen hipokampal aktivite hasarları, hasarlı ilişkisel süreçler ve anlamsal düzeydeki işlemler ile ilişkilidir. Bu bulgular şizofreni hastası bireylerin anlamsal kodlama işleminden daha az yararlanabileceğini öne süren çalışmalar ile aynı doğrultudadır (Heckers ve ark., 1998).

Serbest çağrışım çalışmalarında gösterilen performans bağımlılık türüne göre de çeşitlilik göstermektedir. Örneğin, Lemoine ve ark. (2017) tarafından yapılan çalışmada kontrollü ve patolojik kumar oyuncularının yönelimlerini, serbest çağrışım testi uygulayarak ayırtırmayı hedeflemişlerdir. Uyarana karşılık üretilen çağrışımları kumar bağımlılığı riski bağlamında sosyal temsil (social representation) analizi yapılmak üzere genç erişkinlerden toplanmıştır. Çalışma sonucunda kontrollü kumar oyuncularının aksine patolojik kumar oyuncularının kumarı egoları için bir tehdit olarak algıladıkları, kumar ile ilgili risk söylemlerinde hazdan bahsetmedikleri bulunmuştur.

Alkol bağımlılığı olan ve alkol bağımlılığı olmayan erkek katılımcıların ayık ve sarhoş oldukları durumlarda uygulanan serbest çağrışım testlerini karşılaştırdıkları çalışmada, Weingartner ve Faillace (1971) alkol tüketiminin yüksek sıklıktaki kelimelerin üretimini her iki grupta da azalttığını bulmuştur. Bu bulgu ile aynı doğrultuda, alkol bağımlılığı olan katılımcılarda tüketilen alkol miktarı arttıkça kişiye özgü çağrışımlar (idiosyncratic) üretme oranı da artmıştır. Alkol bağımlılığı olan katılımcıların aksine bağımlılığı olmayan katılımcılarda alkol tüketiminin üretilen çağrışımlar üzerinde anlamlı bir farklılığa sebep olmadığı bulunmuştur.

Szalay, Carroll ve Tims (1993)'in çalışmasında ise tedavilerini tamamlamış ve tedavilerinin henüz başında olan kokain bağımlısı bireyler tedavi öncesi ve tedavi sonrası olmak üzere iki grup halinde incelenmiştir. Her iki grup hayatlarını kazanmak, kişisel yükümlülüklerini yerine getirmek, aile içi rollerini normal işleyişinde sürdürmek gibi konularda zorluk çeken ve geçmişte zorluk çekmiş bireylerden oluşmaktadır. Tedavi öncesi gruptaki katılımcılar 'uyuşturucu' kelimesine karşılık içki ve uyuşturucu isimleri ile çağrışım yaparken tedavisi bitmiş katılımcıların çağrışımlarının uyuşturucunun zararlarına ve olumsuz sonuçlarına yönelik olduğu bulunmuştur. Aynı katılımcılardan fotoğraf üzerine çağrışım yapmaları istendiğinde ise tedavi öncesi grup fotoğrafın fiziksel, gözlemlenebilir yanlarına odaklanırken tedavi sonrası grup çağrışımlarında kişisel fikirlerine de yer vermişlerdir.

Dunn ve Goldman (2000) çalışmalarında ilkokuldan lise çağına kadar olan katılımcıları alkol beklentileri üzerinden karşılaştırmıştır. İkinci sınıftan beşinci sınıfa kadarki katılımcılar bireysel görüşmelerle değerlendirilirken üçüncü, altıncı, dokuzuncu ve on ikinci sınıftaki katılımcılar serbest çağrışım anketi üzerinden değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda yaş arttıkça alkole dair beklentiler ve alkol tüketiminde değişiklikler bulunmuştur. Daha büyük yaştaki ve daha çok alkol tüketen çocukların alkole karışık daha pozitif beklentilerle çağrışım yaparken daha küçük yaştaki çocukların alkol kullanımının negatif sonuçlarına dair çağrışımlar yaptığı bulunmuştur.

Mahoney, Graham, Cottrell ve Kim (2011) ise Güney Koreli katılımcılarla yaptıkları çalışmada bireylerin beklentileri ile alkol tüketimleri arasındaki ilişkiyi ölçmeyi amaçlamıştır. Çalışmada negatif beklentilerin artışının alkol tüketimindeki azalma ile bağlantılı olduğu ve pozitif beklentinin negatif beklentiye göre alkol tüketimi seviyesinde daha etkili olduğu bulunmuştur. Bunların yanı sıra, üretilen çağrışımlardan Güney Koreli kadınlarda alkol tüketimi seviyesinin arttığı ileri sürülmüştür. Dolayısı ile, serbest çağrışım çalışmalarının belli bir risk grubunda olan bireylerin belirlenmesinde kullanılabilmesi sonucunu çıkarmak mümkündür.

Nörobilim

Gollan ve ark. (2006) tarafından Alzheimer hastaları ve bu hastalığa sahip olmayan iki grupta yapılan bir çalışmada, Alzheimer hastalığında görülen bilişsel yetersizliğin, hastaların güçlü çağrışımlar yapması üzerinde daha problematik bir etkisi olduğu bulunmuştur. Bunun sebebi ise güçlü çağrışımların, zayıf çağrışımlara kıyasla daha fazla anlamsal işlem (semantic processing) gerektiriyor olması ve Alzheimer hastalığının daha fazla anlamsal işlem gerektiren görevleri daha çok etkiliyor olmasıdır. Buna ek olarak hem güçlü hem de zayıf çağrışımlarda Alzheimer hastalarının, sağlıklı bireylere göre daha az yaygın rastlanılan çağrışımlar ürettiği gözlemlenmiştir. Bu sonuçların sebebinin ise hastalığın uyarını veya yönergeleri unutmaya sebep olması ve dolayısı ile daha sıra dışı, seyrek rastlanan çağrışımlar üretmelerine sebep olması olabileceği öne sürülmüştür.

Sheldon, Romero ve Moscovitch (2013)'in çalışmasında medial temporal lob (MTL) amnezi hastaları ve sağlıklı bireyler yüksek ve düşük imgelem (imageability), yüksek ve düşük sıklık (frequency) derecesine sahip kelimeler kullanılarak serbest çağrışım çalışması üzerinden karşılaştırılmıştır. Çalışma bulgularına göre tüm durumlarda MTL amnezi hastaları, sağlıklı katılımcılara göre daha

düşük performans sergilemiş, bir başka deyişle uyarılara karşı daha az sayıda çağrışım üretmişlerdir. Fakat, anlamlı bir farklılığa yalnızca yüksek imgelem + düşük sıklık durumunda ulaşılmıştır. Bu bulgular MTL amnezi hastalığının üretimsel görevlerin (generative tasks) tamamlanmasında olumsuz bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Söz konusu bulgunun bir sebebi olarak ise yüksek sıklık derecesine sahip kelimeler için anlamsal komşuların (semantic neighbors) daha yoğun (dense) olması, dolayısı ile çağrışım üretmenin daha kolay olması; buna karşılık olarak düşük sıklık derecesine sahip kelimelerde komşular arası uzaklıkların seyrek olması gösterilebilir.

Gruplar arası karşılaştırmalar ve kültür

Kültürün üretilen çağrışımlar üzerindeki etkisini ölçmek için Vikis-Freibergs ve Freibergs (1976) ana dilleri Fransızca ve İngilizce olan katılımcılar arasında karşılaştırma yapmıştır. Her katılımcıya ana dillerinde uyarıların gösterildiği bu çalışmada Fransızcada üretilen çağrışımların İngilizcedekilere kıyasla daha özgün ve düşük sıklıkta kelimeler olduğu bulunmuştur. Diller arası bu farklılığın Fransız kültürünün, İngilizce konuşulan kültürlere göre orijinalliğe ve sözsel mükemmelliğe (verbal excellence) daha büyük önem vermesinden kaynaklandığı öne sürülmüştür (Lambert ve Moore, 1966). Birleşik Devletler, Hindistan ve Fransa'da yaşayan üniversite öğrencilerinin yiyecek bağlamında karşılaştırıldığı bir başka çalışmada (Rozin ve ark., 2002), kültürün uyarılara karşı güçlü bir yordayıcı olduğu bulunmuştur. Fransızlar için yemek bir haz kaynağı görevi görürken Amerikalılar için tedirgin edici bir konumda olduğundan (Rozin, Fischler, Imada, Sarubin ve Wrzesniewski, 1999), söz konusu çalışma farklı kültürdeki insanların aynı uyarana karşılık farklı çağrışımlar üreteceğini öngörmüştür. Bu öngörüye destekler nitelikte, çağrışımlar arasında en az pozitif olanların Amerikalılar tarafından üretildiği bulunmuştur. Fakat, Fransızlar Amerikalılara göre daha nötr çağrışımlar üretirken, Hintli katılımcılar Amerikalılara kıyasla daha pozitif çağrışımlar üretmişlerdir.

Yaratıcılık

İleri akış (forward flow) kavramının kullanıldığı çalışmada (Gray ve ark., 2018) düşünce akışındaki değişimlerin derecesi analiz edilmiş ve bu sayede çağrışımlar ile yaratıcılık arasındaki korelasyon incelenmiştir. İleri akış, herhangi bir düşünce ile önceki tüm düşünceler arasındaki ortalama anlamsal mesafe (semantic distance) olarak tanımlanmıştır. Üretilen düşüncelerin önceki düşüncelere geri dönmesi düşük ileri akış (low forward flow) olarak tanımlanırken üretilen düşüncelerin geçmiştekilerden uzaklaşmaya devam etmesi yüksek ileri akış (high forward flow) olarak adlandırılmıştır. Çalışma sonucundaki bulgulara göre, ileri akış tekniğinin yaratıcılık ile doğru orantılı olduğu; uygulama odaklı tiyatro dersi grubundaki katılımcıların ileri akış değerlerinin ve yaratıcılıklarının anlatıma dayalı ders grubundakilere göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bunun yanı sıra girişimcilerin muhasebecilere, profesyonel aktörlerin ise internet çalışanlarına kıyasla daha yüksek ileri akış, dolayısı ile yaratıcılık değerine sahip olduğu bulunmuştur.

Yaş grupları

Farklı yaş grupları arasında karşılaştırmaların yapıldığı çalışmalarda genellikle ilişkisel ağın değişen yapısı üzerine odaklanılmıştır. Zortea, Menegola, Villavicencio ve Salles (2014) farklı yaş gruplarını çocuklar (8-12 yaş), yetişkinler (17-45 yaş), yaşlılar (60-87 yaş) olmak üzere üç ana grupta toplayarak karşılaştırmıştır. Çalışma sonucunda yetişkinler ve yaşlılara kıyasla çocuklarda çok daha düşük sayıda düğüm, dolayısı ile daha az çağrışım ve düğümler arasında daha az sayıda bağlantı olduğu bulunmuştur. Bu nedenle anlamsal olarak bağlı kelimeler barındıran kümelere çocuklarda rastlama

olasılığı diğer gruplara kıyasla çok daha düşüktür. Yetişkin ve yaşlı grupları arasında ise düğüm, bağlantı sayısı ve kümelenme katsayısına ilişkin anlamlı bir fark bulunamamıştır. Fakat yetişkinlerde yaşlılara kıyasla daha fazla merkez bulunması sebebiyle yetişkinlerde daha fazla sayıda bağ ve düğümler arası daha kısa uzaklıklar olduğu bulunmuştur. Bu çalışmayı daha fazla sayıda katılımcı ve uyaran kelime ile genişleten Dubossarsky ve ark. (2017) çalışmalarında benzer bulgular elde etmişlerdir. Bulgulara göre düğümler arası bağların en yoğun olduğu dönem orta yaş (yetişkinlik) dönemidir. Bunun yanı sıra erken yaşamdan orta yaş dönemine ilerledikçe, orta yaş döneminden sonra muhtemel bir artış göstermesi ihtimali ile beraber kümelenme katsayısında düşüşler gözlemlenmiştir. Kümelenme katsayısındaki bu düşüş komşular arası bağların azaldığının bir göstergesidir. Genel olarak bakıldığında, yaşlılık dönemine kadar sözcüksel bilgide (lexical knowledge) kademeli bir artış olduğu fakat bu artışın yaşlılık ile beraber düşüşe geçmesinin muhtemel olduğu bulunmuştur.

Bahsedilen çalışmanın bulgularının aksine Coronges, Stacy ve Valente (2007) çocukların ve yetişkinler arasında yoğunluk, kümelenme katsayısı ve bağ sayısı konularında bir farklılık bulunmadığını, diğer bir deyişle eşdeğer ağlara sahip olduklarını bulmuşlardır. Fakat, Coronges ve ark. (2007)'nin çalışmasının Zortea ve ark. (2014) çalışmasından en büyük farklılığı çalışmaya katılan çocukların yaş gruplarıdır. Çalışmalar sırasıyla 12-13 ve 8-12 yaş gruplarının katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Çocuklar arasında farklı yaş gruplarının incelenmesi ile elde edilen bulgular sayesinde ağ yapısının 8-10 yaş civarlarında değiştiği öne sürülebilir. Bu hipotezi destekler nitelikteki Comesaña ve ark. (2014) çalışmalarında 8, 10 ve 12 yaşlarındaki çocuklar karşılaştırmışlardır. Çalışma sonucunda 8 ve 10 yaş arasında bilgi organizasyonunda anlamlı bir fark bulunurken, 10 ve 12 yaşındaki çocuklar arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda bilginin mevcut organizasyonunun 7 ila 8 ve 9 ila 10 yaş arasında tekrar şekillendiği, 10 yaştan sonrasında ise daha sabit bir yapıda olduğu sonucuna varılmıştır.

Ulusal Alanyazında Serbest Çağrışım İçeren Çalışmalar

Türkçe kelimelerin serbest çağrışım verileri Tekcan ve Göz (2005) tarafından oluşturulmuştur. Bu kelime havuzunda 600 kelime bulunmaktadır ve çağrışım normlarının güvenilirlik ve geçerliği Akırmak ve Orhon (2018) tarafından test edilmiştir. Türkiye’de serbest çağrışım yöntemi ve bu yöntemin ürettiği anlam yapılarına dair bilgileri kullanan çok sayıda çalışma bulunmamaktadır. İstifçi (2010) başlangıç ve ileri düzey seviyede İngilizce öğrenen gençleri İngilizce serbest çağrışım testi üzerinden karşılaştırdığı çalışmasında başlangıç seviyesindeki katılımcıların daha çok kişisel atıflarda buldukları ve çağrışım olarak ürettikleri sıfatların daha basit olduğu bulunmuştur. Cinsiyetin üretilen çağrışımlar üzerindeki etkisinin incelendiği bir başka çalışmada (Çiftçi, 2009) cinsiyetler arasında çağrışımların niteliği açısından farklılıklara rastlanmıştır. Türkiye’de kırsal ve kentsel bölgelerde yetişmiş çocukların karşılaştırıldığı bir diğer çalışmada ise (Güçlü, 2015) serbest çağrışım tekniği kullanılarak yaşanan yerin dil gelişimi üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışma sonucunda her iki bölgede yetişen çocukların daha çok dizisel (paradigmatic), soyut (abstract) ve daha az uyak (clang) çağrışımlar ürettiği bulunmuştur. Fakat iki grup karşılaştırıldığında kırsal bölgede yaşayan çocukların kentsel bölgedekilere kıyasla çok daha fazla uyak çağrışımlar yaptığı ve soyut düşünmede geride kaldıkları bulunmuştur. Bunların dışında serbest çağrışım yöntemi, üniversitede okuyan öğretmen adaylarının Türk dünyası hakkındaki bilişsel yapılarını incelemek için de kullanılmıştır (Tokcan, 2017).

Serbest Çağrışımın Güçlü ve Zayıf Yanlarının Değerlendirilmesi ve Gelecek Çalışmalar için Öneriler

Serbest çağrışım yöntemini kullanan ve kelimelerin çağrışımını içerecek şekilde veri tabanı kuran araştırmaların en önemli eksikliği, üretilen tepki kelimelerinin işlenmesindeki sürecin ayrıntılı olarak raporlanmamış olmasıdır. Serbest çağrışımında katılımcıların verdiği tepkiler çeşitlilik gösterir ve kimi zaman bazı tepkileri gruplamak gerekebilir, örneğin tekil ve çoğul gibi. Bu gruplama işlemi neredeyse tüm çalışmalarda yapılmış olsa da (DeDeyne ve Storms, 2008; Nelson ve ark., 2004; Tekcan ve Göz, 2005) detaylar ve kurallardan özel olarak bahsedilmemiştir. Bu durum farklı laboratuvarların farklı işlemler uygulamalarından dolayı birbirleriyle karşılaştırılamayacak sonuçlar üretmiş olabileceği ihtimalini çıkarır ve serbest çağrışım verilerinin tekrarlanabilirliğinin düşük olmasına yol açabilir. Bu durumda mevcut alanyazının daha güvenilir ve tekrarlanabilir çağrışım verilerine sahip olabilmesi için gruplama süreçlerinin detaylı ve özel olarak paylaşılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu gibi kaynaklar çağrışım verisi toplamayı hedefleyen diğer araştırmacılara önemli bir kaynak olacaktır. Psikolojinin içinde bulunduğu tekrarlama krizi (replication crisis) düşünüldüğünde (Ioannidis, 2005) bu gibi kaynakların derlenmesi bilimsel araştırmaların güvenilirlik ve geçerliği için gereklidir.

Serbest çağrışım yöntemi ile kelimelerin oluşturduğu anlam yapıları hakkında bilgi sahibi olunabilir. Ancak serbest çağrışım dışında farklı yöntemler de mevcuttur. Örneğin kelimeler arasındaki benzerlik derecelendirmeleri (similarity ratings) kelimeler arası anlam ilişkilerinin bir ölçütü olarak alınabilir (Tversky, 1977). Katılımcı tepkileri dışında yayınlanmış metinler (gazete, dergi, kitap) üzerinden kelimelerin anlam ilişkilerini belirleyen yöntemler de vardır: gizli anlamsal analiz (latent semantic analysis; LSA) (Landauer ve Dumais, 1997). Genel olarak serbest çağrışım yöntemi diğer yöntemlere göre daha başarılıdır. Benzerlik derecelendirmeleri kelime ikilileri bazında toplandığı için veri toplama süreci oldukça zordur ve LSA ise metin bazlı olduğu için analizde kullanılan metinlere göre farklılık göstermektedir (Nelson ve ark., 2004). Bu yöntemler karşılaştırıldığında serbest çağrışım verilerinin çeşitli bilişsel görevlerde bellek performansını daha iyi yordadığı bulunmuştur (Steyvers ve Tenenbaum, 2005). Ayrıca, serbest çağrışım yöntemi var olan anlam ilişkileri üzerine bilgi verir ancak bu ilişkilerin edinim süreci hakkında bilgi vermez.

Kelime çağrışım verileri toplanırken katılımcıların cevap verme süreleri kontrol edilmediğinde akıllarına gelen birkaç kelimedenden tepki kelimesini kasten seçmek için zamanları olabilir. Yani, katılımcılar yönergede söylendiği gibi akıllarına gelen ilk kelimedense bazı seçim süreçleri sonucunda diğer kelimeler ile cevap veriyor olabilirler. Playfoot ve ark. (2016) eğer katılımcıların kasten bir kelimeyi seçmek için yeterli zamanı varsa, bu durumun zaman açısından bir bedeli olması gerektiğini ve seçim sürecinin çalışma belleğinin kaynaklarını kullanacağı için çalışma belleği kapasitesi yüksek olan kişilerin testte avantaj sağlayabileceğini ile ilgili bir eleştiri öne sürmüşlerdir. Wettler, Rapp ve Sedlmeier (2005), serbest kelime çağrışımının kompleks anlamsal ağlarla ilgili teorilerin savunduğunun aksine kelimelerin yazılı metinlerde birbirini izlemelerinin sonucu olarak çağrışım haline geldiklerini savunmuşlardır. Bu iki eleştirinin gelecek araştırmalarda daha fazla incelenmesi gerekebilir.

Serbest çağrışım testi kullanılan çalışmalarda normlar genellikle sınırlı sayıda katılımcıdan toplanır ve bunun sonucunda sınırlı sayıda çağrışım elde edilir. Gravino, Servedio, Barrat ve Loreto (2012), normların bir oyun içerisinde toplandığı İnsan Beyin Bulutu (Human Brain Cloud) ağı gibi standart serbest çağrışım yöntemi dışındaki farklı yöntemler kullanarak daha az zaman ve bütçe ile daha çok kelime çağrışımı elde edilebileceğini belirtmiştir. Bu öneri her ne kadar deneysel kontrolü biraz azaltsa da toplanabilecek veri sayısını artırma potansiyeli bakımından önemlidir.

Çağrışımardaki bireysel farklılıklar ile ilgili bu derlemede daha önce bahsedilen farklı çalışmalar mevcuttur ancak bu çalışmaların genişletilmesi düşünülebilir. Örneğin çağrışımın kişiliğin (McCrae

ve Costa, 1987), motivasyonun (Deci ve Ryan, 2000) ve zaman perspektifinin (Zimbardo ve Boyd, 1999) etkisiyle nasıl değiştiği incelenebilir. Bu tür araştırmalar çağrışımların zihindeki temsilinin bireysel farklılıklar sebebiyle nasıl değiştiği konusunda yeni bulgular üreterek bu alanda yeni teoriler geliştirilmesine de yardımcı olacaktır. Ayrıca, her ne kadar örtük temsilin rolü endüstriyel psikoloji alanındaki çalışmalarda inceleniyor olsa da kelime çağrışımları ile ilgili herhangi bir çalışma psikolojinin bu alanında henüz yoktur. Kelime çağrışım bilgilerinin özellikle tüketici davranışları ve liderlik konularına katkı sağlayacağı düşünülebilir.

Tablo 2.

Serbest Çağrışım Yönteminin Güçlü ve Zayıf Yönleri

Güçlü Yönleri	Zayıf Yönleri
<ul style="list-style-type: none"> · Serbest çağrışım yöntemi ile kelimelerin oluşturduğu anlam yapıları ve kelimeler arası anlam ilişkileri incelenebilmektedir. · Veri toplama yöntemi ve analizinin kolay olmasının yanı sıra uzun yıllardır kullanılan güvenilir bir testtir (Nelson ve ark., 2000). · Serbest çağrışım yöntemi sonucunda çıkan veriler çeşitli bilişsel görevlerdeki performansı diğer yaklaşımlara göre daha iyi yordamaktadır (Steyvers ve Tenenbaum, 2005). · Çağrışım bilgileri; kavrama, detaylandırma (elaboration) ve geri getirme gibi zihinsel süreçlerin anlaşılmasında kullanılabilir (Nelson ve ark., 2004). · Çağrışım bilgileri; hafıza, ön-hazırlama (priming), düşünce, dil gibi alanlarda birçok önemli konunun anlaşılmasında kullanılabilir (Nelson ve ark., 2004). · Bireysel farklılıkların zihinde yarattığı bu farklılıklara özgü kavramsal ilişkileri modellemede kullanılabilir. Bu özellik serbest çağrışımın hem güçlü hem de zayıf yönü olarak görülebilir. 	<ul style="list-style-type: none"> · Serbest çağrışım veri tabanı oluşturulurken işlenen tepki kelimelerinin detaylı raporu alanyazında bulunmamaktadır. · Serbest çağrışım normlarındaki olasılıklar direkt olarak bağlantılı fakat zayıf olan ilişkilerin gözlemlenmesini azımsayabilir (Nelson ve ark., 2004). · Serbest çağrışım verileri toplanırken katılımcıların cevap verme süreleri kontrol edilmediğinde tepki kelimesi geçersiz olabilmektedir; bir başka deyişle katılımcılar akıllarına gelen ilk kelime ile tepki vermemiş olabilirler. · Serbest çağrışım normları genellenebilirliği belirli bir dili konuşan ve belirli bir kültüre sahip olan insanlarla sınırlıdır ve bölgesel farklılıklardan da etkilenmektedir (Nelson ve ark., 2004). · Serbest çağrışım verileri ancak sınırlı sayıdaki katılımcıdan toplanılabilmektedir. · Normlar alkol ve madde bağımlılığı benzeri bireysel tecrübelerle dayanan farklılıklardan etkilenmektedir (Nelson ve ark., 2004). · Kelimeler arası anlam ilişkilerinin edinim koşulları üzerine deneysel kontrol sağlanamaz; yani serbest çağrışım yöntemiyle ancak var olan anlam ilişkilerinin temsili hakkında bilgi sahibi olunur.

Sonuç

Serbest çağrışım yöntemi kelimelerin birbirleriyle olan anlam yapıları hakkında önemli bilgiler verir ve kelimelerin zihindeki temsilinin modellenmesine yardımcı olur. 19. Yüzyılda Galton tarafından geliştirilen bu yöntem, Wundt ve Cattell ve Emil Krepelin'in de aralarında bulunduğu bazı öğrencileri tarafından benimsenmiştir (Galton, 1879; Schultz ve Schultz, 2016). Bu araştırmacılar tarafından daha çok deneysel amaçlarla kullanılırken Freud kendi serbest çağrışım yöntemini terapötik bir araç olacak şekilde geliştirmiştir (Joffe ve Else, 2014). Terapideki bu kullanımı bazı değişikliklerle Jung tarafından da benimsenmiştir (Jung, 1919). Günümüzde serbest çağrışım yöntemi ilişkisel yapıları deneysel olarak incelemek için kullanılmaktadır. Bu bağlamda norm çalışmalarından ve kelimelerin sıklıkla kullanıldığı psikoloji alanındaki deneysel araştırmalarda kontrol amaçlı olarak da faydalanılmasından bu derlemede bahsedilmiştir. Serbest çağrışım yönteminin prosedürü açıklanmış, ayrık ve devamlı kelime çağrışımı olmak üzere iki farklı tür metod olduğuna değinilmiştir. Bu iki metod arasında devamlı serbest çağrışım metodu zayıf çağrışımların belirlenmesi konusunda daha etkili ve bazı konularda daha detaylı analizlere izin verirken ayrık serbest çağrışım metodu güçlü çağrışımların belirlenmesinde daha kullanışlı ve hatırlama baskılanması ile tepki zincirlemesi sorunlarından daha az etkilenmektedir (Akırmak ve Orhon, 2018; De Deyne, Navarro, ve Storms, 2013; De Deyne ve Storms, 2008; McEvoy ve Nelson, 1982; Nelson ve ark., 2000).

Türkçenin de aralarında bulunduğu birçok dilde serbest çağrışım normları toplanmış, normların güvenilir ve tutarlı oldukları bulunmuştur (Akırmak ve Orhon, 2018; De Deyne ve Storms, 2008; Nelson ve ark., 2000). Serbest çağrışım yöntemi ile elde edilen veriler belirli özellikler çerçevesinde incelenerek bize kelimeler arasındaki ilişkiler hakkında bilgi verirler. Bu özelliklerden örneklem büyüklüğü, güç, ileri güç, geri güç ve bağlantılılık verilerin anlamlandırılmasında kullanılmaktadır. Nelson ve ark.'nın (2004) topladığı normların üzerinden Maki'nin (2008) geliştirdiği Göreceli Güç Hipotezi bu özelliklerden güç ile ilgilidir ve bu hipoteze göre ipucu kelimesinin gösterilmesiyle belirli bir kelimenin tepki kelimesi olabilmesi için normal bir olasılık dağılımı aktif hale gelir ve güç değeri bu dağılım içerisinde seçilir.

Serbest çağrışım yöntemi zihindeki anlam ilişkilerinin temsil modelleri olan anlamsal ağların oluşturulmasında da kullanılabilir. Bu bağlamda anlamsal ağlarda aktivasyonun nasıl gerçekleştiğinin daha iyi anlaşılabilmesi için Yayılan Aktivasyon Teorisi ve her anlamsal ağın aynı zamanda bir grafik olmasından dolayı Grafik Teorisi anahtar terimleri ile açıklanmıştır. Bir ağda küçük-dünya fenomeninin gözlemlenebilmesi için merkez görevi gören kelimelerin az olması, yüksek kümelenme katsayısı, seyrek ve bağlantılılık değerlerine sahip olması, kuvvet yasası dağılımına uyması ve düşük bir ortalama en kısa mesafe değerine sahip olması gerekmektedir. Serbest çağrışım normlarının kullanarak Steyvers ve Tenenbaum'un (2005) oluşturduğu anlamsal ağ bu özelliklerin hepsini sağlasa da bazı anlamsal ağlarda bu değerler arasında farklılıklar olabileceği gözlemlenmiştir. Bu derlemede, serbest çağrışım yöntemi kullanılarak elde edilen bilgilerle kurulan anlamsal ağlar, bu ağların yerel ve global özellikleri ve yeni edinilen kelimelerin bu ağa yerleşmesi konuları anlatılmıştır.

Son olarak, serbest çağrışım yönteminin farklı özelliklere sahip bireylerin ürettiği çağrışımları incelemek ve karşılaştırmak amaçlarıyla kullanıldığından bahsedilmiştir. Bu özellikler arasında kültürel farklılıklar, beyin işleyişindeki bozulmalar, yaş farklılıkları ve bağımlılıklar bulunmaktadır. Yakın zamandaki serbest çağrışım çalışmalarının daha çok üzerinde durduğu nokta değişmiş ve farklı yaş grupları ile çalışılarak, toplanılan çağrışımlar üzerinden ilişkisel ağın yaşam süresince değişimini incelemek olmuştur. Bu makalede bahsedilmiş çalışmalara göre, bireylerin geçmiş deneyimlerinin ve bilgilerinin (pre-existing knowledge) ürettikleri çağrışımları etkilediği sonucuna varmak mümkündür. Uluslararası alanyazında uzunca bir zamandır sıklıkla kullanılan serbest çağrışım yönteminin bu derleme sayesinde ulusal alanyazında da daha iyi tanınması ve kullanımının artması amaçlanmıştır.

Kaynaklar

- Akırmak, Ü., & Orhon, M. A. (2018). Türkçe kelimelerin serbest çağrışım normları üzerine güvenilirlik ve geçerlik çalışması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 33(81), 62-81.
- Banerjee, J. C. (1994). Associative Reactions. in *Encyclopaedic dictionary of psychological terms* (s. 20-25). New Delhi: MD Publications.
- Barabási, A. L., & Albert, R. (1999). Emergence of scaling in random networks. *Science*, 286(5439), 509-512.
- Beckage, N. M., & Colunga, E. (2016). Understanding complex systems towards a theoretical framework for analyzing complex linguistic networks. In *Language Networks as Models of Cognition: Understanding Cognition through Language*, 3-28.
- Borge-Holthoef, J., Moreno, Y. & Arenas, A. (2011). Modeling abnormal priming in alzheimers patients with a free association network. *PLoS ONE*, 6(8).
- Brunyé, T. T., Gagnon, S. A., Paczynski, M., Shenhav, A., Mahoney, C. R., & Taylor, H. A. (2013). Happiness by association: Breadth of free association influences affective states. *Cognition*, 127(1), 93-98.
- Bruza, P., Kitto, K., Nelson, D., & McEvoy, C. (2009). Is there something quantum-like about the human mental lexicon?. *Journal of Mathematical Psychology*, 53(5), 362-377.
- Cattell, J. M. (1887). Experiments on the association of ideas. *Mind*, 12(45), 68-74.
- Cattell, J. M., & Bryant, S. (1889). Mental association investigated by experiment. *Mind*, 14(54), 230-250.
- Çiftçi, S. (2009). Kelime Çağrışımlarının cinsiyet değişkenine göre gösterdiği temel nitelikler üzerine bir deneme. *Turkish Studies*, 4(3), 633-654.
- Collins, A. M., & Loftus, E. F. (1975). A spreading-activation theory of semantic processing. *Psychological Review*, 82(6), 407-428.
- Comesaña, M., Fraga, I., Moreira, A. J., Frade, C. S., & Soares, A. P. (2014). Erratum to: Free associate norms for 139 European Portuguese words for children from different age groups. *Behavior Research Methods*, 46(2), 575-575.
- Coronges, K. A., Stacy, A. W., & Valente, T. W. (2007). Structural comparison of cognitive associative networks in two populations. *Journal of Applied Social Psychology*, 37(9), 2097-2129.
- De Deyne, S. & Storms, G. (2008). Word associations: Norms for 1,424 Dutch words in a continuous task. *Behavior Research Methods*, 40(1), 198-205.
- De Deyne, S., Navarro, D. J., & Storms, G. (2013). Better explanations of lexical and semantic cognition using networks derived from continued rather than single-word associations. *Behavior Research Methods*, 45(2), 480-498.
- De Deyne, S., Navarro, D. J., Perfors, A., Brysbaert, M., & Storms, G. (2018). The “Small World of Words” English word association norms for over 12,000 cue words. *Behavior Research Methods*, 1-20.
- De Deyne, S., Verheyen, S., & Storms, G. (2016). Structure and Organization of the Mental Lexicon: A Network Approach Derived from Syntactic Dependency Relations and Word Associations. *Understanding Complex Systems Towards a Theoretical Framework for Analyzing Complex Linguistic Networks*, 47-79.

- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The " what" and " why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227-268.
- Deese, J. (1965). *The structure of associations in language and thought*. Johns Hopkins University Press.
- Dubossarsky, H., Deyne, S. D., & Hills, T. T. (2017). Quantifying the structure of free association networks across the life span. *Developmental Psychology*, 53(8), 1560-1570.
- Dunn, M. E., & Goldman, A. M. (2000). Validation of multidimensional scaling-based modeling of alcohol expectancies in memory: Age and drinking-related differences in expectancies of children assessed as first associates. *Alcoholism: Clinical and Experimental Research*, 24(11), 1639-1646.
- Erdős, P. and Rényi, A. (1960) On the evolution of random graphs. *Publication of the Mathematical Institute of the Hungarian Academy of Sciences*, 5, 17-61.
- Fernandez, A., Diez, E., Alonso, M. A., & Beato, M. S. (2004). Free-association norms for the Spanish names of the Snodgrass and Vanderwart pictures. *Behavior Research Methods, Instruments, & Computers*, 36(3), 577-583.
- Ferrand, L. (2001). Normes d'associations verbales pour 260 mots "abstraites". *L'Année Psychologique*, 101(4), 683-721.
- Ferrand, L., & Alario, F. X. (1998). Normes d'associations verbales pour 366 noms d'objets concrets. *L'Année Psychologique*, 98(4), 659-709.
- Galton, F. (1879). Psychometric experiments. *Brain*, 2(2), 149-162.
- Goldstein, R., & Vitevitch, M. S. (2017). The influence of closeness centrality on lexical processing. *Frontiers in Psychology*, 8, 1683.
- Gollan, T. H., Salmon, D. P., & Paxton, J. L. (2006). Word association in early Alzheimer's disease. *Brain and Language*, 99(3), 289-303.
- Gravino, P., Servedio, V. D., Barrat, A., & Loreto, V. (2012). Complex structures and semantics in free word association. *Advances in Complex Systems*, 15, 1250054.
- Gray, C., Anderson, S., Chen, E. E., Kelly, J. M., Christian, M., Patrick, J., . . . Levis, K. (2018). "Forward Flow": A new measure to quantify free thought and predict creativity. *American Psychologist*.
- Güçlü, R. (2015). *A Linguistic study on word association behavior of Turkish speaking children in urban and rural settings: A socio-cognitive perspective* (Master's thesis). Available from Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi database. (Tez No: 399628)
- Guida, A., & Lenci, A. (2007). Semantic properties of word associations to Italian verbs. *Italian Journal of Linguistics*, 19(2), 293-326.
- Harrington, B. (2006). *SaskNet: A spreading activation based semantic network* (Unpublished doctoral dissertation). Oxford University.
- Heckers, S., Rauch, S., Goff, D., Savage, C., Schacter, D., Fischman, A., & Alpert, N. (1998). Impaired recruitment of the hippocampus during conscious recollection in schizophrenia. *Nature Neuroscience*, 1(4), 318-323.
- Hills, T. T., Maouene, M., Maouene, J., Sheya, A., & Smith, L. (2009). Longitudinal analysis of early semantic networks: Preferential attachment or preferential acquisition?. *Psychological Science*, 20(6), 729-739.

- Hintzman, D. L. (1976). Repetition and memory. G. H. Bower (Ed.), *The psychology of learning and motivation* içinde (47–91). New York: Academic Press.
- Ioannidis JPA (2005) Why most published research findings are false. *PLoS Med*, 2(8): e124.
- İstifçi, İ. (2010). Playing with words: A study on word association responses. *The Journal of International Social Research*, 3(10), 360-368.
- Joffe, H., & Elsey, J. W. (2014). Free association in psychology and the grid elaboration method. *Review of General Psychology*, 18(3), 173-185.
- Jung, C. G. (1910). The association method. *The American Journal of Psychology*, 21, 219–269.
- Jung, J., Li, N., & Akama, H. (2010). Network Analysis of Korean Word Associations. HLT-NAACL 2010.
- Kenett, Y. N., Anaki, D., & Faust, M. (2014). Investigating the structure of semantic networks in low and high creative persons. *Frontiers in Human Neuroscience*, 8, 407.
- Kent, G.H., & Rosanoff, A.J. (1910). A study of association in insanity. *American Journal of Insanity*, 67(1), 37-96.
- Kircher, T., Whitney, C., Krings, T., Huber, W., & Weis, S. (2008). Hippocampal dysfunction during free word association in male patients with schizophrenia. *Schizophrenia Research*, 101(1-3), 242-255.
- Lambert, W. E., & Moore, N. (1966). Word-association responses: Comparisons of American and French monolinguals with Canadian monolinguals and bilinguals. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3(3), 313-320.
- Landauer, T. K., & Dumais, S. T. (1997). A solution to Plato's problem: The latent semantic analysis theory of acquisition, induction, and representation of knowledge. *Psychological Review*, 104, 211–240.
- Lemoine, J., Kmiec, R., & Roland-Lévy, C. (2017). Characterization of controlled gamblers and pathological gamblers using the social representation theory. *Revue Européenne De Psychologie Appliquée*, 67(1), 13-23.
- Mahoney, B. J., Graham, D., Cottrell, D., & Kim, K. (2011). South Korean alcohol free associations: Negative expectancy not predicting drinks per occasion. *Drug and Alcohol Review*, 31(4), 469-476.
- Maki, W. S. (2008). A database of associative strengths from the strength-sampling model: A theory-based supplement to the Nelson, McEvoy, and Schreiber word association norms. *Behavior Research Methods*, 40(1), 232-235.
- Marupaka, N., Iyer, L. R., & Minai, A. A. (2012). Connectivity and thought: The influence of semantic network structure in a neurodynamical model of thinking. *Neural Networks*, 32, 147-158.
- Marvel, C. L., & Paradiso, S. (2004). Cognitive and neurological impairment in mood disorders. *Psychiatric Clinics of North America*, 27(1), 19-36.
- McCrae, R. R., & Costa, P. T. (1987). Validation of the five-factor model of personality across instruments and observers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(1), 81-90.
- McEvoy, C. L., & Nelson, D. L. (1982). Category name and instance norms for 106 categories of various sizes. *American Journal of Psychology*, 95(4), 581-634.

- Melinger, A., Schulte im Walde, S., & Weber, A. (2006). Characterizing response types and revealing noun ambiguity in German association norms. In *Proceedings of the Workshop on Making Sense of Sense: Bringing Psycholinguistics and Computational Linguistics Together*.
- Milgram, S. (1967). The small-world problem. *Psychology Today*, 1(1), 61-67.
- Moss, H., & Older, L. (1996). *Birkbeck word association norms*. Hove, East Sussex, UK: Psychology Press.
- Nelson, D. L., & McEvoy, C. L. (1979). Encoding context and set size. *Journal of Experimental Psychology: Human Learning & Memory*, 5(3), 292-314.
- Nelson, D. L., Bennett, D. J., Gee, N. R., Schreiber, T. A., & McKinney, V. M. (1993). Implicit memory: Effects of network size and interconnectivity on cued recall. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 19(4), 747-764.
- Nelson, D. L., Mcevoy, C. L., & Schreiber, T. A. (2004). The University of South Florida free association, rhyme, and word fragment norms. *Behavior Research Methods, Instruments, & Computers*, 36(3), 402-407.
- Nelson, D., McEvoy, C., & Dennis, S. (2000). What is free association and what does it measure?. *Memory & Cognition*, 28(6), 887-899.
- Nelson, D. L. ve Zhang, N. (2000). The ties that bind what is known to the recall of what is new. *Journal of Experimental Psychology. Learning, Memory, and Cognition*, 27(5), 1147-1159. doi: 10.1037/0278-7393.27.5.114.
- Nematzadeh, A., Miscevic, F., & Stevenson, S. (2016). Simple search algorithms on semantic networks learned from language use. *Proceedings of the 38th Annual Conference of the Cognitive Science Society*, 1313-1318.
- Piguet, C., Desseilles, M., Cojan, Y., Sterpenich, V., Dayer, A., Bertschy, G., & Vuilleumier, P. (2015). Neural correlates of generation and inhibition of verbal association patterns in mood disorders. *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 10(7), 978-986.
- Playfoot, D., Balint, T., Pandya, V., Parkes, A., Peters, M., & Richards, S. (2016). Are word association responses really the first words that come to mind?. *Applied Linguistics*. 39(5), 607-624.
- Quillian, M. R. (1969). The teachable language comprehender: A simulation program and theory of language. *Communications of the ACM*, 12(8), 459-476.
- Rozin, P., Fischler, C., Imada, S., Sarubin, A., & Wrzesniewski, A. (1999). Attitudes to food and the role of food in life in the U.S.A., Japan, Flemish Belgium and France: Possible implications for the diet-health debate. *Appetite*, 33(2), 163-180.
- Rozin, P., Kurzer, N., & Cohen, A. B. (2002). Free associations to "food": The effects of gender, generation and culture. *Journal of Research in Personality*, 36(5), 419-441.
- Ruts, W., De Deyne, S., Ameel, E., Vanpaemel, W., Verbeemen, T., & Storms, G. (2004). Dutch norm data for 13 semantic categories and 338 exemplars. *Behavior Research Methods*, 36(3), 506-515.
- Schulte im Walde, S. (2008). Human associations and the choice of features for semantic verb classification. *Research on Language and Computation*, 6(1), 79-111.
- Schultz, D. P., & Schultz, S. E. (2016). *A history of modern psychology*. Boston, MA: Cengage Learning.

- Sheldon, S., Romero, K., & Moscovitch, M. (2013). Medial temporal lobe amnesia impairs performance on a free association task. *Hippocampus*, 23(5), 405-412.
- Shono, Y., Ames, S. L., & Stacy, A. W. (2016). Evaluation of internal validity using modern test theory: Application to word association. *Psychological Assessment*, 28(2), 194-204.
- Sommer, R. (1901). Diagnostik der geisteskrankheiten für praktische ärzte und studierende. *Urban & Schwarzenberg*.
- Stark, J., Kogler, C., Gaisbauer, H., Sedmak, C., & Kirchler, E. (2016). Differentiating views of inheritance: The free association task as a method to assess social representations of wealth, inherit, and bequeath. *Review of Behavioral Economics*, 3(1), 91-111.
- Stacy, A. W. (1997). Memory activation and expectancy as prospective predictors of alcohol and marijuana use. *Journal of abnormal psychology*, 106(1), 61.
- Steyvers, M., & Tenenbaum, J. B. (2005). The large-scale structure of semantic networks: Statistical analyses and a model of semantic growth. *Cognitive Science*, 29(1), 41-78.
- Szalay, L. B., Carroll, J. F., & Tims, F. (1993). Rediscovering free associations for use in psychotherapy. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 30(2), 344-356.
- Tekcan, A. İ. ve Göz, İ. (2005). *Türkçe Kelime Normları (Turkish Word Norms)*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Telesford, Q. K., Joyce, K. E., Hayasaka, S., Burdette, J. H., & Laurienti, P. J. (2011). The ubiquity of small-world networks. *Brain Connectivity*, 1(5), 367-375.
- Tokcan, H. (2017). Determining the Turkish world perceptions of candidate social studies teachers through word association test. *Universal Journal of Educational Research*, 5(8), 1386-1395.
- Tversky, A. (1977). Features of similarity. *Psychological Review*, 84(4), 327-352.
- Vikis-Freibergs, V., & Freibergs, I. (1976). Free association norms in French and English: Inter-linguistic and intra-linguistic comparisons. *Canadian Journal of Psychology/Revue Canadienne De Psychologie*, 30(3), 123-133.
- Watts, D. J., & Strogatz, S. H. (1998). Collective dynamics of “small-world” networks. *Nature*, 393(6684), 440-442.
- Weingartner, H., & Faillace, L. A. (1971). Alcohol state-dependent learning in man. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 153(6), 395-406.
- Wettler, M., Rapp, R., & Sedlmeier, P. (2005). Free word associations correspond to contiguities between words in texts. *Journal of Quantitative Linguistics*, 12(2-3), 111-122.
- Wulff, D. U., Hills, T., & Mata, R. (2018). Structural differences in the semantic networks of younger and older adults. *Conference: The Annual Meeting of the Cognitive Science Society*.
- Zimbardo, P. G., & Boyd, J. N. (1999). Putting time in perspective: A valid, reliable individual-differences metric. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77(6), 1271-1288. doi:10.1037//0022-3514.77.6.1271
- Zortea, M., Menegola, B., Villavicencio, A., & Salles, J. F. (2014). Graph analysis of semantic word association among children, adults, and the elderly. *Psicologia: Reflexão E Crítica*, 27(1), 90-99.

Istanbul
GEDİK
University
2651-5229